

Artus Wolffort **(°1581- †1641)** ***braaf Schilder in Historiestukken***

Joyce Zwaag-van Geelen, s0706884

Masterscriptie Kunstgeschiedenis
Radboud Universiteit Nijmegen
Juni 2016

Begeleider: Prof. dr. V. Manuth
Tweede lezer: Dr. Bram de Klerck

Citaat ondertitel: Weyerman, J. C., *De levens-beschryvingen der Nederlandsche konst-schilders en konst-schilderessen (...)*, dl. 2, Den Haag 1729, p. 219.

Inhoudsopgave

Voorwoord.....	3
Inleiding.....	4
Stand van zaken.....	5
Deel 1: Biografische gegevens Artus Wolffort (°1581-†1641).....	10
1.1 Van Antwerpen naar Dordrecht.....	10
1.2 Opleiding tot schilder.....	12
1.3 Vestiging in Antwerpen.....	15
Deel 2: De schilderkunst van Artus Wolffort.....	20
2.1 Stijlkarakterisering.....	20
2.2 Thematiek.....	22
2.3 Opdrachten.....	23
2.4 Koperspubliek.....	27
2.5 Leerlingen.....	29
Oeuvrecatalogus.....	35
A. Authentieke schilderijen.....	35
B. Vermeldingen (niet getraceerd).....	122
C. Schilderijen naar Wolffort.....	124
D. Verworpen toeschrijvingen.....	129
T. Tekeningen.....	132
Tot besluit.....	137
Bibliografie.....	138
Afkortingen.....	146
Gedrukte bronnen.....	147
Documenten.....	150
Afbeeldingen.....	157
Stamboom familie Wolffort.....	170

Voorwoord

Nietsvermoedend liep ik in 2013 over de TEFAF toen ik voor het eerst in aanraking kwam met Artus Wolffort. Het betreffende schilderij was één van vele de versies van *De Heilige Drie-eenheid*, destijds te koop aangeboden door kunsthandelaar Peter Mühlbauer. Aldaar werd mijn interesse voor deze Antwerpse kunstenaar voor het eerst gewekt en ontstond het idee om Artus Wolffort tot onderwerp van mijn afstudeerscriptie te maken. Een masterstage in het Rubenianum te Antwerpen bleek een perfecte voorbereiding op het schrijven van een scriptie over deze minder bekende Antwerpse kunstenaar. Graag wil ik Veronique van de Kerckhof, directeur van het Rubenianum, dan ook bedanken voor de mogelijkheid om aldaar stage te lopen. De kennis die ik bij deze stage heb opgedaan is van onschatbare waarde geweest voor het schrijven van deze scriptie. Uiteraard ook dank aan de overige medewerkers die immer bereid waren mij te helpen met mijn onderzoek indien nodig.

Natuurlijk wens ik Prof. Dr. Volker Manuth te bedanken voor zijn hulp in de totstandkoming van deze scriptie. Niet alleen zou hij het onderwerp van deze scriptie aan mij opperen, hij verzorgde tevens de begeleiding vanuit de Radboud Universiteit Nijmegen. Tevens dank ik dr. Bram de Klerck als tweede lezer van deze masterscriptie. Bovendien bedank ik graag familie en vrienden voor hun onvoorwaardelijke steun tijdens dit soms zware proces. In het bijzonder ook een dankwoord aan Esther Scheepers, studieadviseur Kunstgeschiedenis aan de Radboud Universiteit, die mij door de moeilijke momenten heen wist te helpen. Enkele personen wens ik nog individueel te bedanken: mijn ouders dat ze mij de mogelijkheid hebben gegeven te studeren, mijn man Jelle Zwaag voor zijn eeuwige vertrouwen in mij, Marit Bruijnenberg voor de vele noodzakelijke pauzemomenten in de UB en Anna Koldewey voor het delen van haar kennis van en het enthousiasme voor archiefonderzoek.

Inleiding

Artus Wolffort (1581-1641)¹ is een relatief onbekende Antwerpse kunstenaar die leefde en werkte in de tijd en omgeving van Rubens. Sinds zijn overlijden is er veel onduidelijkheid ontstaan over zijn werk en zijn leven. Uit vroege bronnen blijkt dat feiten door elkaar worden gehaald: informatie die toepasbaar is op zoon Jan Baptist Wolfaerts werd aan Artus Wolffort gekoppeld. Hierdoor is er nog altijd veel niet bekend over de persoon Artus Wolffort. De schilder moet echter in zijn tijd niet de minste zijn geweest. Niet voor niets werd hij door Anthony van Dyck immers toegevoegd aan zijn *Iconographie*.

Een artikel van Hans Vlieghe leverde de eerste reconstructie van Wolfforts' oeuvre en leven op, dankzij Vlieghe's inspanningen werd deze schilder uit de vergetelheid ontrukkt. Desondanks zijn er nog veel vragen over Artus Wolffort. Zo is er vrijwel niets bekend over zijn opleiding: toen Wolffort drie maanden oud was namen zijn ouders hem mee naar het calvinistische Dordrecht en hij zou pas op 35-jarige leeftijd terugkeren naar zijn geboortestad Antwerpen. Hij werd toen al gauw ingeschreven bij het Antwerpse gilde als volwaardig meester. De opleiding tot schilder moet Wolffort dus reeds in Dordrecht genoten hebben.

Uit Vlieghe's onderzoek is bovendien gebleken dat Wolffort een zeer actief atelier moet hebben gehad waarin schilderijen op haast industriële wijze werden geproduceerd. Tegenwoordig worden er dan ook vele versies van zijn composities gevonden van een zeer uiteenlopende kwaliteit. Dit gegeven wijst erop dat Wolffort ongetwijfeld voor de vrije markt werkte. Hoe zag de vrije markt er precies uit en op welk segment van die markt richtte Wolffort zich?

Uiteindelijk hoop ik een volledig beeld van de persoon en kunstenaar Artus Wolffort te kunnen bieden. Het eerste deel van deze scriptie richt zich op het leven van Wolffort, gesteund door gegevens vanuit archiefonderzoek. In het tweede deel volgt een analyse van Wolffort's oeuvre. Het tot dusver bekende oeuvre van Wolffort wordt gepresenteerd in een uitputtende catalogus.

¹ Er is in deze publicatie gekozen voor de schrijfwijze *Wolffort*, aangezien deze schrijfwijze gangbaar is in de recente literatuur. Zelf gebruikte Artus Wolffort echter de schrijfwijze *Wolffordt*. Voor de overige kunstenaarsnamen is gekozen voor de schrijfwijze zoals deze op de website *RKDartists* gehanteerd wordt.

Stand van wetenschap

Artus Wolffort was een gerespecteerd kunstenaar in zijn eigen tijd. Dit blijkt onder andere uit het feit dat Anthony van Dyck (1599-1641) een portret van hem schilderde [afb. 1] en deze in prent toevoegde aan zijn *Iconographie* [afb. 2]: een reeks gegraveerde en geëtste portretten van Van Dyck's beroemde tijdgenoten.² Ondanks Wolffort's bekendheid in zijn eigen tijd, nam de kennis van zijn werk al snel na zijn overlijden af. Pas in 1977 verscheen het eerste overzicht van Wolffort's oeuvre in het artikel 'Zwischen van Veen und Rubens: Artus Wolffort (1581-1641), ein vergessener Antwerpener Maler' van Hans Vlieghe.³ Vlieghe reconstrueerde het oeuvre van Wolffort aan de hand van drie schilderijen die stilistisch verwant zijn, namelijk *Aanbidding der Koningen* in de Staatliche Kunsthalle te Karlsruhe [cat.nr. A8.1], *Maria Magdalena zalft de voeten van Christus in het huis van Simon de Farizeeër* in het Musée du Mont-de-Piété te St. Winnoksbergen [cat.nr. A13.1] en *Opwekking van Lazarus* in de Sint-Michielskerk te Gent [cat.nr. A11]. Rondom deze drie schilderijen groepeerde Vlieghe circa vijftig werken van dezelfde hand, waarvan twee gemonogrammeerd [cat.nrs. A24.1, A64] en één met volledig signatuur [cat.nr. A5.1]. Op basis van de gesigioneerde schilderijen en relevante biografische gegevens kon Vlieghe de reeks overtuigend toeschrijven aan de vergeten Antwerpse meester Artus Wolffort. Bovendien herstelde Vlieghe Wolffort's status als hoofd van een atelier dat schilderijen in de stijl van Rubens produceerde voor de vrije markt en als leermeester van verschillende schilders, waarvan Peter van Lint en Peter van Mol de voornaamste waren.⁴ Vlieghe's onderzoek zorgde er aldus voor dat het oeuvre van de historieschilder Artus Wolffort aan de vergetelheid onttrokken werd.⁵

Vlieghe's inspanningen hebben ertoe geleid dat sindsdien het oeuvre van Wolffort almaar verder kon worden uitgebreid. In een artikel dat verscheen in 1981, vulde Julius S. Held Wolffort's oeuvre aan met vijf schilderijen en twee tekeningen. Bovendien vond hij een vermoedelijk zelfportret van Wolffort [cat.nr. A41.1] en leverde de iconografische duiding van één van Wolffort's composities, namelijk *Esther wordt gekleed voor het feestmaal van Ahasveros* [cat.nrs. A5.1-15].⁶

In het boek dat in 2006 werd uitgegeven ter ere van Hans Vlieghe, schreef Joost vander Auwera nog eens talloze heiligenportretten aan Wolffort toe en reconstrueerde een deel van de apostelenreeks uit de voormalige collectie van Georges Hulin de Loo [cat.nrs. A37a-c].⁷ Daarnaast ging Vander Auwera in zijn artikel nader in op de systematische productie en mate van standaardisering in Wolffort's atelier.

² De reeks werd voor het eerst uitgegeven door Martinus van der Emden tussen 1636 en 1641 en heeft sindsdien vele heruitgaven gekend, zie Brown 1982, pp. 134-136.

³ Vlieghe 1977, pp. 93-136.

⁴ Over Wolffort's leerlingen zie hoofdstuk 2.5. Vlieghe schreef in 1981 een kort artikel over de werkzaamheid van Pieter van Lint in Wolffort's atelier in aanvulling op zijn artikel uit 1977. Zie Vlieghe 1981, pp. 83-87.

⁵ Hoewel Vlieghe's werk veelal werd geprezen, was er ook kritiek. Zo schreef Foucart dat Vlieghe's reconstructie van Wolffort's oeuvre '...est peu convaincante, entachée de rapprochements arbitraires et disparates...'. Zie Foucart 1979, p.153. Vlieghe reageerde op deze kritiek in Vlieghe 1981, noot 2.

⁶ Held 1981, pp. 143-156.

⁷ Auwera 2006, pp. 593-612.

Het meest recente onderzoek naar Wolffort werd door Matías Díaz Padrón verricht. Díaz Padrón schreef drie korte artikelen over enkele in Spanje aanwezige schilderijen die hij toekende aan Wolffort.⁸ De artikelen hebben er voornamelijk voor gezorgd dat we een duidelijker beeld hebben van de markt voor Wolffort's schilderijen, die blijkbaar tot ver buiten Vlaanderen reikte.

Dat het leven en werk van Wolffort opheldering behoeft, blijkt wel wanneer men de oude gepubliceerde bronnen bestudeert. De vroegste bronnen zijn de zogenaamde *Vitae*, of ook wel kunstenaarslevens. Doorgaans bestaan deze lovende teksten uit een zeer beknopte oeuvre- en levensbeschrijving met daarin nauwelijks feitelijke informatie. De eerste verzameling kunstenaarslevens waarin Wolffort werd opgenomen is *Het gulden kabinet vande edel vry schilderconst* uit 1661 van Cornelis de Bie (1627-ca. 1712-1715).⁹ De Bie wijdde geen afzonderlijk stuk aan Wolffort's leven maar kwalificeerde hem desondanks als een 'groot Meester inde Schilderconst' en prees hem 'in de handeligh van devotie als Poeterije' en 'cloecke ghesteltenis tot welstandt vande Const'.¹⁰ Niet veel later lezen we in het door André Félibien (1619-1695) geschreven *Entretiens sur les vies et sur les ouvrages (...)* over ene Volfar waarvan 'Vanmol étoit son disciple'.¹¹ Hiermee refereerde Félibien ongetwijfeld naar Artus Wolffort, over wie hij vervolgens niet veel meer vermeldt dan dat hij 'n'étoit pas des moindres'. De Vanmol die wordt genoemd moet leerling Peter van Mol zijn geweest.¹²

In *De groote schouburgh der Nederlantsche konstschilders en schilderessen* van Arnold Houbraken (1660-1719), uitgebracht in twee delen in 1718-1719, blijken de eerste fouten Wolffort's biografie in te sluipen. Houbraken karakteriseerde Wolffort als een schilder van 'zedebeelden', 'Fabelen en potseryen' en 'Boerterijen'.¹³ De genoemde thematiek wijst erop dat Houbraken het werk van de historieschilder Artus Wolffort hoogstwaarschijnlijk verwarde met dat van zijn zoon, de landschaps- en genreschilder Jan-Baptist Wolfaerts. Laatstgenoemde was van 1647 tot ca. 1671 werkzaam in Haarlem en het is daarom niet ondenkbaar dat de Hollandse Houbraken bekend was met zijn werk.¹⁴ Cornelis Hofstede de Groot vermoedde dat Houbraken de tekst van De Bie simpelweg verkeerd had gelezen en als gevolg 'poeterij' verving met 'potsery'.¹⁵

Hoewel Jacob Campo Weyerman (1677-1747) veel van de informatie voor zijn vierdelige reeks *De levens-beschryvinge der Nederlandsche konst-schilders en konst-schilderessen (...)* overnam uit het boek van Houbraken, lijkt Weyerman van Wolffort's oeuvre beter op de hoogte te zijn

⁸ Díaz Padrón 2008, p. 60, Díaz Padrón 2010, pp. 209-214, Díaz Padrón 2013, pp. 209-214. In het artikel van 2013 schreef Padrón dat hij bezig is met een artikel genaamd 'Nuevas obras de Artus Wolffort en España'. Het is onbekend wanneer dit artikel gepubliceerd zal worden.

⁹ Bie 1661, pp. 99, 124, 413, zie Bron 1.

¹⁰ Idem, p. 413.

¹¹ Félibien 1725 (dl. 3), p. 403, zie Bron 2. Oorspronkelijk werd de reeks van Félibien tussen 1666 en 1688 uitgegeven.

¹² Zie hoofdstuk 2.5 Leerlingen.

¹³ Houbraken 1718 (dl. 1), p. 189, Houbraken 1719 (dl. 2), p. 145, zie Bron 3.

¹⁴ Zie hoofdstuk 2.5 Leerlingen.

¹⁵ Hofstede de Groot 1893, pp. 250-251.

geweest.¹⁶ Hij noemt Wolffort niet alleen expliciet een ‘braaf Schilder in Historiestukken’ maar omschrijft tevens de thematiek van zijn oeuvre als ‘godvruchtige Bybelstoffen’, ‘Mirakelen der Heyligen’, ‘Dichtkundige Vindingen’ en ‘vrolyke Voorwerpen’.¹⁷ Het is mogelijk dat Weyerman Wolffort’s schilderijen heeft gezien gedurende zijn verblijf in Antwerpen rond 1703.¹⁸

Het leven van Wolffort geschreven door Jean-Baptiste Descamps (1714-1791) in 1754 is een stuk uitgebreider en lovender dan de beschrijvingen door zijn voorgangers.¹⁹ Feitelijk voegde Descamps echter weinig nieuwe informatie toe. Hij noemt Wolffort een ‘peintre habile, ingénieux et spirituel’ die zich specialiseerde in historiestukken. Daarnaast zou Wolffort volgens Descamps ‘quelques tableaux assez plaisans, dans le goût de Teniers’ hebben gemaakt en zich hebben toegelegd op het versieren van achtergronden met ‘d’une belle architecture ou de paysages’. Het lijkt erop dat Descamps niet alleen werk van Jan-Baptist, maar tevens werk van monogrammist A.W. als eigenhandig van Wolffort beschouwde.²⁰

De meest uitgebreide levensbeschrijving wordt gevonden in een Franse heruitgave van de *Iconographie* uit 1759, geschreven door een zekere M.V.²¹ M.V. typeert Wolffort als een geleerde historieschilder uit een hooggeplaatste familie die al lange tijd verbonden zou zijn aan het hof van Brussel. Zo zou één van Wolffort’s familieleden drossaard van Brabant zijn geweest in het aartshertogdom van Albrecht VII van Oostenrijk. Het is onduidelijk uit welke bron deze informatie afkomstig is en of zij op de waarheid berust. M.V. is in ieder geval de enige auteur die melding maakt van dit bijzondere biografische gegeven. Qua stijlkarakterisering lijkt M.V. te steunen op Descamps, Wolffort zou zowel historie- als genrestukken hebben geschilderd.

Toen de eerste lexica verschenen in de negentiende eeuw, kwam Wolffort’s naam daar met enige regelmaat in voor.²² De vroegste van deze uitgaven is de *Biographical and Critical Dictionary of Painters and Engravers* samengesteld door Michael Bryan (1757-1821), oorspronkelijk uitgebracht in twee delen, respectievelijk in 1813 en 1816.²³ Bryan was de eerste die Wolffort’s geboorte- en sterfjaar correct vermeldde en daarnaast zoon Jan-Baptist Wolfaerts afzonderlijk van zijn vader

¹⁶ Broos 1990, pp. 97-113.

¹⁷ Weyerman 1729 (dl. 2), p. 219, zie Bron 4.

¹⁸ ‘Wy hebben ruym sesentwintig jaaren gelêden in de Herberg van St. Josef, in de Keyzerstraat tot Antwerpen, gelogeert (...)’, zie Weyerman 1729 (dl. 3), p. 9.

¹⁹ Descamps 1754 (dl. 2), p. 371, zie Bron 5. In een Nederlandse uitgave genoemd *Nieuwen almanach der konst-schilders, vernissers, vergulders en marmelaers voor het jaer Ons Heere Jesu Christi 1777* werd de beschrijving van Descamps letterlijk vertaald, zie Gent 1777 (dl. 2), p. 262.

²⁰ Over monogrammist A.W. zie hoofdstuk 2.1.

²¹ Amsterdam/Leipzig 1759 (dl. 2), p. 97, zie Bron 6.

²² Bryan 1905 (dl. 5), p. 390, Ticozzi 1833 (dl. 4), p. 75, Gault de Saint-Germain 1841 (dl. 1), p. 90, Immerzeel 1842 (dl. 1), p. 246, Nagler 1852 (dl. 22), pp. 555-556, Kramm 1857 (dl. 5), pp. 1880-1881, Nagler 1858 (dl. 1), pp. 667, 673-674, Champlin 1887 (dl. 4), p. 443.

²³ Het boek werd in vijf delen heruitgegeven in 1903-1905 onder de titel *Bryan’s dictionary of painters and engravers*, zie Bryan 1905 (dl. 5), p. 390.

benoemde.²⁴

De auteurs van lexica die volgen hebben het werk van Bryan niet gekend: ze noemen zoon Jan-Baptist niet en presenteren zijn geboorte- en sterfjaar als dat van Artus Wolffort. Dit leverde al gauw onduidelijkheden op: zo merkte Georg Kaspar Nagler (1801-1866) in zijn *Neues allgemeines Künstler-Lexicon*, uitgegeven in 1852, terecht op dat de Artus Wolfart van de prent uit de *Iconographie* onmogelijk pas in 1625 geboren kon zijn. Hij zou destijds immers nog maar een jongeman van rond de twintig zijn geweest.²⁵ Hij stelde daarom dat er twee Wolfforts geweest moeten zijn, namelijk de ‘Historiker Wolfart’ bekend uit de *Iconographie* en de ‘Genre- und Landschaftsmaler A. Wolfaerts’ die vereenzelvigd kan worden met de monogrammist A.W. Een aantal jaren later zou Nagler in *Die Monogrammisten* (...) zelfs maar liefst vier verschillende Wolfforts identificeren: Wolfart de portretschilder, Wolfaerts de landschaps- en dierenschilder, de Artus Wolfart die door Van Dyck werd afgebeeld en de monogrammist A.W.²⁶

Christiaan Kramm (1797-1875) maakte in *De levens en werken der Hollandsche en Vlaamsche kunstschilder* (...) uit 1857 eveneens onderscheid tussen twee Wolfforts: Arnoldus Wolfaerts en Artus Wolfart.²⁷ De naam Arnoldus vond Kramm in het Gildeboek van St. Lucas te Antwerpen en zou volgens hem Artus’ vader betreffen.²⁸ Toch zette hij daar tevens vraagtekens bij: ‘Ik vraag, of de naam Artus ook soms Arnold moet zijn’.

Met de opleving van het onderzoek naar Rubens en zijn tijdgenoten aan het einde van de negentiende eeuw, kwam er geleidelijk meer duidelijkheid over het leven van Artus Wolffort. Zo schreef Max Rooses (1839-1914) in zijn *Geschiedenis der Antwerpse schilderschool* uit 1879 voor het eerst over Wolffort’s jeugd in Dordrecht, een gegeven dat zelfs door de uit Dordrecht afkomstige Houbraken niet werd genoemd.²⁹

Voor zijn gelijknamige boek uit 1883, dook Frans-Jos van den Branden (1837-1922) in de archieven en vond daar akten aangaande Wolffort’s medewerking aan de decoraties voor de Blijde Intrede van aartshertog Ferdinand. Bovendien vulde Van den Branden Wolffort’s biografie aan met een aantal belangrijke levensgebeurtenissen zoals zijn huwelijk met Maria Wandelaers en de doop van

²⁴ Het is niet duidelijk welke bron Bryan gebruikte om Wolffort’s geboortejaar te achterhalen. Door het gebrek aan een doopakte kan het geboortejaar immers enkel worden vastgesteld vanuit een notariële akte uit 1626 waarin Wolffort stelt 45 jaar oud te zijn, zie document 21. Ondanks dat Bryan van 1782 tot 1790 in Antwerpen woonde, is het onwaarschijnlijk dat hij deze akte onder ogen heeft gehad.

²⁵ Nagler 1852 (dl. 22), p. 556: ‘da die bekannte Porträtsammlung des A. van Dyck in der Ausgabe Gillis Hendrix die Jahrzahl 1645 trägt. Damals war Wolfaerts noch ein Kunstjünger, von welchem jener Artus Wolfart, dessen Bildnis C. Galle sen. gestochen hat, wahrscheinlich zu unterscheiden ist’.

²⁶ Nagler 1858 (dl. 1), pp. 667.

²⁷ Kramm 1857 (dl. 5), pp. 1880 (over Arnoldus Wolfaerts), 1881 (over Artus Wolfart).

²⁸ Idem, p. 1880: ‘Arnoldus Wolfaerts, ontvangen by Franciscus Francken, den Jonge. Meester 1617. Sterft 1640.’. Kramm benoemt bovendien een aantekening over een Hendrik Wolfaerts die in 1465 in het gilde werd ontvangen als meester. Over de verwantschap tussen Hendrik enerzijds en Arnoldus en Artus anderzijds schrijft hij niets.

²⁹ Rooses 1879, pp. 580-581.

hun zoon, Jan-Baptist.³⁰ Desondanks bleven onduidelijkheden over Wolffort's oeuvre voortbestaan, zo noemen beide Rubenskenners twee tafereeltjes van de monogrammist A.W. [cat.nr. D1a-b] als typerend voor Wolffort's stijl.

Aan het begin van de twintigste eeuw werd er vrijwel geen nieuw onderzoek naar Wolffort gepubliceerd. De lexica en handboeken steunden voornamelijk op het onderzoek van Rooses en Van den Branden.³¹ Enige uitzondering hierop is een artikel van Horst Gerson over de toeschrijving van *Het Vrouwenbad*, later bekend als *Esther wordt gekleed voor het feestmaal van Ahasveros* aan Artus Wolffort [cat.nrs. A5.1-15]. Het verscheen in 1946 in de *Kunsthistorische mededelingen van het Rijksbureau van Kunsthistorische Documentatie* en telt slechts twee pagina's.³² Hoewel we in het artikel weinig leren over de schilder Artus Wolffort, is het artikel exemplarisch voor de grote onduidelijkheid die destijds over zijn oeuvre bestond.

Zoals reeds beschreven, kwam hier pas verandering in met het onderzoek van Vlieghe. Sinds 1977 is dit onderzoek dan ook bepalend geweest voor teksten over Wolffort in lexica en handboeken over de Vlaamse kunst.³³ Desalniettemin zijn er lacunes in de huidige stand van wetenschap, men heeft zich tot op heden immers voornamelijk gericht op Wolffort's oeuvre. We zijn om die reden slecht geïnformeerd over Wolffort's leven: we weten bijvoorbeeld vrijwel niets over zijn jeugd in Dordrecht en zijn opleiding tot schilder. In dit onderzoek hoop ik dan ook een duidelijker beeld te creëren van niet alleen de schilder, maar tevens de persoon, Artus Wolffort.

³⁰ Branden 1883 (dl. 2), pp. 150-151.

³¹ Wurzbach 1910 (dl. 2), pp. 897-898, Siret 1924 (dl. 2), p. 417, Thieme/Becker 1947 (dl. 36), p. 186, Seyn 1949, p. 293, Wilenski 1960 (dl. 1), p. 690, Bénézit 2006 (dl. 8), p. 1076.

³² Gerson 1946, pp. 5-6.

³³ Vlieghe 1990, pp. 885-889, Maere/Wabbes 1994, pp. 433-434, Robert-Jones 1995 (dl. 2), p. 1193, Vlieghe 1998, p. 44, Groenendijk 2008, p. 827.

DEEL 1: BIOGRAFISCHE GEGEVENS ARTUS WOLFFORT (°1581-†1641)

1.1 Van Antwerpen naar Dordrecht

Artus Wolffort werd in 1581 geboren te Antwerpen. Zijn doopakte werd niet overgeleverd, het geboortjaar kan daarentegen worden vastgesteld middels een notariële akte uit 1626 waarin Wolffort verklaart dat hij op dat moment 45 jaar oud is.³⁴ Dankzij een attestatie van burgerschap ten behoeve van Wolffort's inschrijving bij het Antwerpse St. Lucasgilde, weten we dat Marygen Dirck de moeder van Wolffort was.³⁵ Uit archiefonderzoek is gebleken dat zij op 7 juli 1571 trouwde met Franchoijs Wolffort in de St. Jacobskerk te Antwerpen.³⁶

Voorafgaand aan de geboorte van Artus, had het echtpaar al minimaal drie zoons, namelijk Jacobus (°1572), Theodoricus (°1573) en Franciscus (°1574).³⁷ Vermoedelijk woonde het gezin al vanaf 1573 in de Antwerpse wijk Nieuwstad.³⁸ De kinderen Theodoricus en Franciscus werden althans, in tegenstelling tot Jacobus, beiden gedoopt in de St. Walburgiskerk, de parochie waartoe deze wijk behoorde.³⁹ In de Nieuwstad werd met zekerheid Artus geboren en heeft het gezin gewoond tot hij ongeveer drie maanden oud was, waarna zij zijn vertrokken naar Dordrecht.⁴⁰

Het vertrek van het gezin Wolffort uit Antwerpen is te situeren in een reeks van grote emigratiegolven die plaatsvonden ten gevolge van de Tachtigjarige oorlog (1568-1648), waarin Antwerpen een centrale rol speelde. Sinds de zestiende eeuw was Antwerpen met haar kosmopolitische instelling het toevluchtsoord voor andersdenkenden geweest.⁴¹ Zodoende was het weinig verrassend dat Antwerpen zich, na de plundering van de stad door Spaanse soldaten op 4 november 1576, aansloot bij de opstand tegen de katholieke Spanjaarden en uitgroeide tot het calvinistisch hart van het Zuiden. De Spanjaarden gaven zich echter niet gewonnen en bleven om de macht over de stad vechten. Uiteindelijk zou de stad op 17 augustus 1585 weer in handen van de katholieke Spanjaarden vallen, een gebeurtenis die bekend staat als de Val van Antwerpen. De Val van Antwerpen betekende de eenmaking van de Zuidelijke Nederlanden en het begin van een grootschalig herkersteningsoffensief. Antwerpen zou in een mum van tijd transformeren tot het bastion van de

³⁴ Document 14. De akte wordt voor het eerst genoemd in Branden 1883, p. 150, noot 1.

³⁵ Rombouts en Rooses hebben de betreffende attestatie toegevoegd in hun publicatie van de rekeningen van het St. Lucasgilde, zie Rombouts/Rooses 1878, p. 44.

³⁶ Document 1.

³⁷ Document 2 t/m 4 en Stamboom. Gezien de lange periode tussen de geboorte van Franciscus en Artus is het zeer waarschijnlijk dat het echtpaar meer kinderen kreeg, maar dat de doopakten hiervan verloren zijn gegaan.

³⁸ Voor meer over de Nieuwstad: Soly 1977, pp. 205-216. In dit boek wordt een Jacob Wolfaert genoemd, een koopman die handelde in onroerend goed, zie Soly 1977, pp. 175-177. Het is onbekend of dit dezelfde Jacob Wolfaert is die als getuige aanwezig was bij de doop van Franchoijs' eerste zoon Jacobus. Het feit dat Franchoijs zijn eerste kind Jacobus noemde, zou erop kunnen wijzen dat Jacob Wolfaert zijn vader was.

³⁹ Marinus 1995, p. 24. Waarschijnlijk werd Artus eveneens in de St. Walburgiskerk gedoopt, het doopregister is echter niet bijgehouden tussen 27 juli 1581 en 25 augustus 1585.

⁴⁰ Artus' moeder verklaarde dat hij werd geboren in Antwerpen en zij op dat moment in de Nieuwstad woonden maar dat het gezin al gauw na Artus' geboorte naar Dordrecht was vertrokken. Zie Rombouts/Rooses 1878, p. 44.

⁴¹ Briels 1985, p. 76-81.

Contrareformatie.⁴² Protestantse inwoners kregen vier jaar de tijd zich te bekeren of werden verplicht de stad te verlaten.

De grote politiek-religieuze veranderingen betekenden een sociaal-economische crisis en hadden de leegloop van Antwerpen tot gevolg: tussen 1577 en 1589 vertrokken ongeveer 46.000 personen uit de stad, nagenoeg een halvering van het totale bevolkingsaantal.⁴³ Men verliet Antwerpen vanwege hun afwijkende geloofsovertuiging en/of omwille van de buitengewoon slechte economische situatie waarin de stad verkeerde. Daarbij speelde tevens de angst voor de oprukkende Spaanse troepen dikwijls een rol van betekenis.

Ofschoon het gezin Wolffort uit religieuze of sociaal-economische overwegingen Antwerpen heeft verlaten, is moeilijk vast te stellen. Doorgaans waren deze overwegingen zo nauw met elkaar verbonden, dat achteraf niet bepaald kan worden welke doorslaggevend is geweest.⁴⁴ Het feit dat zij reeds rond 1581 vertrokken, toen zowel Antwerpen als Dordrecht onder controle stond van de calvinisten, lijkt erop te wijzen dat sociaal-economische redenen de bovenhand zullen hebben gevoerd. Het is hoe dan ook niet verwonderlijk dat het gezin de keuze liet vallen op Dordrecht: uit de trouwakte van 1571 blijkt dat moeder Marygen Dirck uit Dordrecht afkomstig was.⁴⁵

Over het leven van het gezin Wolffort in Dordrecht zijn we slecht geïnformeerd. Zowel de Dordtse lidmatenboeken als de poorterboeken van die jaren zijn verloren gegaan. Franchoijs Wolffort en Marygen Dirck kregen aldaar in ieder geval nog twee kinderen, namelijk een naamloos kind (°1584) en Aelken (°1586).⁴⁶ Het is waarschijnlijk dat dit naamloze kind vereenzelvigd kan worden met Catalijne Francoijs Wolfaertsdr. die op 10 december 1606 trouwde met Gerit Frantsz van Bonckelwaert.⁴⁷ Laatstgenoemde zou later worden aangewezen als voogd in het testament van Marygen Dirck.⁴⁸

In de Dordtse kohieren vindt men dat het gezin een woning had in de Grotekerksbuurt, tegenover het toenmalige St. Jacobsgasthuis.⁴⁹ Van oudsher woonden er voornamelijk rijke burgers in dit deel van de stad.⁵⁰ Het gezin moet dus welvarend zijn geweest. Ondanks dat blijft het onduidelijk welk beroep vader Franchoijs Wolffort uitgeoefend heeft.

Franchoijs Wolffort is tussen 1602 en 1615 gestorven: in een transportakte daterend 22 februari 1602 wordt het huis voor het laatst omschreven als eigendom van *Franchoy's Wolfphertsz*. Vervolgens wordt de woning op 1 februari 1615 aangeduid als het bezit *van[den] wed[uw]e van*

⁴² Voet 1993, pp. 16-17.

⁴³ Briels 1978, pp. 9-19. Voor een overzicht van de demografische evolutie van Antwerpen in de zestiende eeuw, zie Vermeylen 2003, p. 37, tabel 2.

⁴⁴ Asaert 2004, pp. 49-51, Briels 1978, pp. 9-10.

⁴⁵ Document 1.

⁴⁶ Document 5 + 6, zie Stamboom.

⁴⁷ RAD 11, inv.nr. 17 (Trouwboeken 1604-1618), f. 53v: *getrout den 10 dec. 1606 Gerit Frantsz van Bonckelwaert / Catalijne Franchoijs Wolffaertsdr. /beide van Dordrecht*.

⁴⁸ Document 19.

⁴⁹ Document 5 + 9.

⁵⁰ Havers 1998, p. 53.

franchoeys Wolffraets.⁵¹ Marygen Dirck heeft de woning in de Grotekerksbuurt in ieder geval nog tot 1620 betrokken.⁵² Het is onbekend waar zij zich daarna heeft gevestigd. Op 22 november 1633 is Marygen Dirck overleden.⁵³

Van de broers en zussen van Wolffort weten we dat in ieder geval Jacob in Dordrecht zou blijven wonen.⁵⁴ Over Theodoricus, Franciscus en Aelken wordt in de Dordtse archieven niets meer gevonden.

1.2 Opleiding tot schilder

Dat er in Dordrecht aan het eind van de zestiende en begin van de zeventiende eeuw geen ontwikkeling van een kenmerkende schilderschool was, maakt het onderzoek naar Wolffort's opleiding ingewikkeld. Er zijn maar weinig Dordtse kunstenaars bekend uit deze periode en er zijn bovendien vrijwel geen schilderijen van hen overgeleverd. Belangrijke opdrachten werden daarentegen aan schilders buiten de stad toebedeeld, zoals de Antwerpse Willem Adriaensz. Key en de in Utrecht en Montfoort werkzame Anthonie Blocklandt. De opleiding werd door Dordtse beginners doorgaans bij meesters in steden als Amsterdam, Haarlem of Utrecht genoten.⁵⁵ Johan van Gool (1685-1763) schreef dus niet zonder reden 'dat Dordrechts vette kleigront wel goet is om Kunstenaeren te queeken, doch niet om op den duur te voeden'.⁵⁶

Over Wolffort's opleiding tot schilder is evenwel weinig bekend. Volgens Jacobus Cornelis Overvoorde wordt er in de rekeningen van het St. Lucasgilde te Dordrecht reeds in 1593 een *Aert Wolfertz* genoteerd. De betreffende aantekening wordt in de rekeningen echter niet gevonden.⁵⁷ Desondanks is het plausibel dat Wolffort rond dit jaar aan zijn opleiding begon: hij was toen ongeveer twaalf jaar oud, de gemiddelde leeftijd van een jongen beginnend aan zijn opleiding.⁵⁸ In 1603 werd hij ingeschreven 'sijnde jongh gesel', betekende dat hij zijn opleiding bijna had afgerond maar nog enige tijd bij een meester moest werken alvorens hij het meesterschap zou kunnen ontvangen.⁵⁹

Er worden verder geen notities over Artus Wolffort in de documenten van het Dordtse St. Lucasgilde gevonden. Wel vindt men in de rekeningen een zekere Dirck Frans Wolffaertsoen, hoogstwaarschijnlijk een oudere broer van Wolffort. Hij werd in 1586 bij het St. Lucasgilde ingeschreven als leerjongen van Boudewyn Geerts, een schilder die het huis naast de familie Wolffort

⁵¹ Document 11 + 13.

⁵² Document 17.

⁵³ Document 26.

⁵⁴ RAD 20 (Notariële archieven), inv. nr. 31, f. 223: Jacob ondertekende als getuige op 14 februari 1628 een akte met *Jacob Frans Wolffaerts*.

⁵⁵ Chong/Wieseman 1992, pp. 13-14.

⁵⁶ Schweitzer/Schoon 1993, pp. 6-7, Gool 1750 (dl.1), p. 299.

⁵⁷ Overvoorde maakte een lijst der leden van het St. Lucasgilde voorkomende in de rekeningen (RAD 16, inv.nr. 884a-d). Mogelijk heeft Overvoorde zich vergist in het jaartal en verwijst hij naar een notitie uit 1603. Laatstgenoemde wordt door Overvoorde immers niet vermeldt maar wordt wel in de rekeningen gevonden.

⁵⁸ Jager 1990, p. 70.

⁵⁹ Document 8, Jager 1990, p. 84.

betrok.⁶⁰ Boudewyn Geerts was sinds 1562 lid van het gilde en was deken van het gilde in de jaren 1574-1576, 1581, 1582, 1586-1587 en 1591-1593. Geerts heeft blijkens de gilderekeningen meerdere leerjongens in zijn atelier gehad, waarvan er nog één bij naam wordt genoemd: Godschalk van Kuyk. Tegenwoordig zijn er geen werken meer van Boudewyn Geerts bekend.

Het is aannemelijk dat Wolffort, evenals zijn broer Dirck, zijn eerste stappen in de schilderkunst bij deze naburige schilder heeft gezet. In 1599 overleed Boudewyn Geerts echter, zonder dat Wolffort zijn opleiding had kunnen afronden.⁶¹ Wolffort moet dus nog een tweede leermeester hebben gehad.

Aangezien er geen werken van Wolffort uit zijn Dordtse periode geïdentificeerd zijn, kan men over een tweede leermeester alleen maar speculeren. Uit Wolffort's bekende oeuvre kunnen we concluderen dat hij waarschijnlijk in de leer is geweest bij een meester die zich specialiseerde in de historieschilderkunst. Mogelijk was deze meester ook goed vertrouwd met de Vlaamse schilderkunst, Wolffort produceerde in Antwerpen immers direct schilderijen in de daar heersende stijl.

Het is denkbaar dat Wolffort in de leer ging bij een schilder die, evenals zijn familie, uit de Zuidelijke Nederlanden was gevlucht en zich had gevestigd in Dordrecht. Hoewel beduidend meer schilders naar andere Hollandse steden zouden vertrekken, moeten er in Dordrecht evengoed heel wat Vlaamse schilders zijn geweest.⁶² Dordrecht was immers een populair toevluchtsoord voor immigranten uit de Zuidelijke Nederlanden: in 1622 was ongeveer een vierde van de Dordtse bevolking afkomstig uit de Zuidelijke Nederlanden.⁶³ Te Dordrecht zouden in ieder geval de Vlaamse schilders Claes Snellaert, Pouwels Weyts I en Gerrit Gerritsz. Cuyp zich vestigen en een succesvol atelier aanvoeren, waarin Wolffort eventueel zijn opleiding heeft genoten.⁶⁴

Claes Snellaert (1540-1602) was geboren te Kortrijk maar vertrok rond 1585 naar Dordrecht.⁶⁵ Tussen 1585-1600 worden er maar liefst 36 leerjongens gedocumenteerd in zijn atelier.⁶⁶ Uit Snellaert's boedelinventaris blijkt dat hij voornamelijk schilderijen met historische en Bijbelse voorstellingen produceerde, waarvan er helaas geen zijn overgeleverd.⁶⁷ Wolffort zou echter niet lang bij Snellaert in opleiding kunnen zijn geweest, daar Snellaert reeds in 1602 overleed.

Pouwels Weyts I (?-vóór 1633) verliet zijn geboortestad Brugge en hertrouwde in 1585 te Dordrecht. Hij werd in 1588 meester bij het St. Lukasgilde en tussen 1591 en 1600 werden er meerdere leerjongens bij Weyts ingeschreven. Hij was in de jaren 1601, 1602, 1605, 1606 en 1611

⁶⁰ Overvoorde 1894, pp. 228, 232, Document 5, 9, 10.

⁶¹ Document 10.

⁶² Groot 1998, p. 385.

⁶³ Briels 1985, pp. 148-151.

⁶⁴ Briels 1997, pp. 320 (Cuyp), 384 (Snellaert), 406-407 (Weyts). De werkzame periodes van deze schilders komen overeen met de periode waarin Wolffort zijn opleiding genoten moet hebben.

⁶⁵ Idem, p. 384.

⁶⁶ Overvoorde 1894, p. 231.

⁶⁷ Briels 1997, p. 384. Snellaert's boedelinventaris werd gepubliceerd in Dalen 1904, pp. 61-62. Matthys Balen vermeldt nog 'een Stuk van de Munteren, mette Generaals, na men oordeeld, Geschilderd by eenen Snellaard', zie Balen 1677 (dl.1), p. 682.

bovendien deken en/of boekhouder van het St. Lukasgilde.⁶⁸ Naast een welvarend atelier moet Weyts een omvangrijke kunsthandel hebben gehad.⁶⁹ Desondanks is er geen enkel werk van hem bekend en is het tevens onbekend in welk genre hij heeft gewerkt.⁷⁰

Gerrit Gerritsz. Cuyp (ca. 1565-1644) is omstreeks 1585 vanuit Venlo naar Dordrecht gekomen, mogelijk vanwege zijn huwelijk met de Dordtse weduwe Geerten Matthijsdr.⁷¹ Te Dordrecht schreef hij zich op 19 januari 1585 in bij het St. Lukasgilde als 'glaesscryver'.⁷² Gerrit Gerritsz. was in de eerste plaats dus werkzaam als glazenier, maar zou zich later tevens in de schilderkunst bekwamen.⁷³ Zo werkte hij vanaf 1600 aan verscheidene schilderopdrachten, zoals het schilderen van de wapens en de Hollandse maagd op de Groothoofdspoort.⁷⁴ Er is slechts één werk van Gerrit Gerritsz. overgeleverd, namelijk een kanton voor een raam voor de Sint-Janskerk te Gouda voorstellende *De Dordtse Stedemaagd* [afb. 3]. Gerrit Gerritsz. is vooral bekend als de stamvader van het beroemde Cuyp-geslacht. Hij was bijvoorbeeld de eerste leermeester van zijn zonen Jacob en Benjamin Cuyp, maar heeft mogelijk ook anderen in het schildersvak onderwezen. Kijkend naar het oeuvre van Jacob Gerritsz. Cuyp, dan zijn er enkele overeenkomsten waarneembaar met Wolffort's schilderijen, waardoor de vraag rijst of zij wellicht dezelfde leermeester gehad hebben. Zie bijvoorbeeld de schilderijen van *Paulus aan zijn schrijftafel* en *De berouwvolle Petrus* [afb. 4, 5] waarin de gelaatstypering even realistisch is uitgevoerd als we van Wolffort's heiligenportretten gewend zijn. Bovendien lijkt de figuur in *De Druiventeler* [afb. 6] qua fysiognomie ongeveer dezelfde figuur te betreffen als Samson in cat.nrs. A4.1-2. Tevens komt de stand van het rechterbeen van beide figuren overeen en is de gedetailleerde uitwerking van de spierpartijen in benen en armen vrijwel identiek.

Het is tevens denkbaar dat Wolffort zijn 'vervolgopleiding' bij een meester buiten Dordrecht heeft genoten, zoals vele andere Dordtse schildersleerlingen. In dat geval komen er ontelbaar veel schilders in aanmerking als zijn leermeester en wordt het onderzoek vrijwel onuitvoerbaar. Desondanks wens ik een mogelijkheid onder de aandacht te brengen. Namelijk dat Wolffort naar Utrecht ging, zoals de reeds genoemde Jacob Gerritsz. Cuyp die volgens Houbraken na de leertijd bij zijn vader, zijn opleiding af zou ronden bij Abraham Bloemaert.⁷⁵ Het is in ieder geval zeker dat Bloemaert als historieschilder Wolffort kan hebben onderwezen in de religieuze en mythologische beeldtaal. Bovendien blijkt Bloemaert goed op de hoogte te zijn geweest van de ontwikkelingen in de

⁶⁸ In de jaren 1602, 1605 en 1606 vervulde Weyts enkel de functie van deken, zie Overvoorde 1894, p. 232.

⁶⁹ Briels 1997, p. 406.

⁷⁰ Tot 1913 werd het schilderij *De vergadering van de Nationale Synode in de Sebastiaansdoelen in Dordrecht* toegeschreven aan Pouwels Weyts I. Bredius verwierp deze toeschrijving en kende het schilderij overtuigend toe aan zoon Pouwels Weyts II, zie Bredius, A., 'Een en ander over Dordtsche schilders', *Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, afdeling Letterkunde*, 4 (1913) 12, p. 118.

⁷¹ Veerman 1977, p. 14.

⁷² Obreen 1878 (dl. 1), p. 184.

⁷³ In een thesoriërsrekening uit 1605 komt een 'Gerrit Gerritsz, schilder' voor en in 1627 lezen we over 'Gerit Geeritsz glaesmaecker en schilder', zie Veth 1888, pp. 133-134.

⁷⁴ Veerman 1977, p. 15.

⁷⁵ Veerman 1977, p. 16, Houbraken 1718 (dl. 1), p. 238.

schilderkunst van de Zuidelijke Nederlanden. Zo gebruikte Bloemaert bijvoorbeeld Otto van Veen's *Opwekking van Lazarus* te Gent als voorbeeld voor zijn voorstelling van hetzelfde onderwerp [afb. 7, 8].⁷⁶ Het oeuvre van Bloemaert en Wolffort vergelijkend vallen vooral de overeenkomsten in de gebruikte koptypen op. De oude manfiguren die men dikwijls in Wolffort's schilderijen ziet, lijken bijvoorbeeld sterk op de grijsaards die Bloemaert ca. 1610 als studie tekende [afb. 9], zie met name de gelijkenis in gelaatstypering van de figuur linksboven met *De apostel Bartholeomeus* [cat.nrs. A39.1-2]. Daarnaast lijkt Bloemaert's *Studiekop van een oude man* in Chicago [afb. 10] als voorbeeld gediend te kunnen hebben voor Wolffort's *Personificatie van de winter* [cat.nr. A60].

Aangezien er geen sporen van Wolffort's activiteiten tussen 1603-1616 in de Nederlanden worden gevonden, is het evenwel mogelijk dat Wolffort gedurende deze periode een reis naar Italië heeft ondernomen.⁷⁷ De caravaggistische invloeden in Wolffort's oeuvre zouden er althans op kunnen duiden dat hij de werken van Caravaggio direct heeft kunnen bestuderen.⁷⁸ Bovendien zou Wolffort in Italië de mogelijkheid hebben gehad om contact te leggen met verschillende Antwerpse schilders, hetgeen de stimulans voor zijn terugkeer naar de Scheldestad kan hebben gevormd en tevens zijn snelle opname in het Antwerpse kunstenaarsmilieu zou kunnen verklaren.

1.3 Vestiging in Antwerpen

Uiteindelijk keerde Wolffort vanuit Dordrecht terug naar zijn geboortestad Antwerpen om zich daar te vestigen als schilder. Antwerpen was destijds uitgegroeid tot een van de belangrijkste artistieke centra van Europa, een positie die zij in de jaren vóór 1585 verloren had door de economische crisis en de groeiende invloed van het protestantisme.⁷⁹ Na de Val van Antwerpen begon men echter direct aan de renovatie van de door de protestanten vernielde kerkinterieurs. Met name de aartshertogen Albrecht en Isabella, die sinds hun huwelijk in 1599 het gezag over de Zuidelijke Nederlanden voerden, hadden hier een belangrijke stimulerende rol in.⁸⁰ De enorme vraag naar kerkdecoratie vormde een grote aantrekkingskracht voor kunstenaars uit de Noordelijke Nederlanden. Daarenboven voelden velen zich aangetrokken tot het enorme succes van het atelier van Rubens. Gedurende het Twaalfjarig Bestand (1609-1621) zou een grote groep jonge kunstenaars, hoofdzakelijk historieschilders die hun werk in de Republiek moeilijk verkocht kregen, dan ook terugkeren naar Antwerpen.⁸¹ Dientengevolge werden er tussen 1616 en 1620 bijna vier keer zoveel kunstenaars ingeschreven bij het Antwerpse St. Lukasgilde

⁷⁶ Seelig 1997, pp. 62-65.

⁷⁷ In Rossella Vodret, *Alle ricerca di "Ghiongrat". Studie sui libri parrocchiali romani (1600-1630)*, Rome 2011 wordt geen spoor van Artus Wolffort gevonden. Dit sluit echter niet uit dat Wolffort niet in Rome kan zijn geweest, Rubens komt bijvoorbeeld ondanks zijn lange verblijf te Rome ook slechts eenmaal voor in de parochiale archieven.

⁷⁸ Vlieghe gaat ervan uit dat Wolffort in zijn caravaggisme vooral door Rubens werd beïnvloed en er geen aanleiding is om te aan te nemen dat Wolffort zelf het origineel in Italië heeft gezien, zie Vlieghe 1977, p. 135. Desondanks zijn er kenmerken die doen vermoeden dat Wolffort wel degelijk een aantal van Caravaggio's schilderijen onder ogen heeft gehad, zie tevens hoofdstuk 2.1 Stijlkarakterisering.

⁷⁹ Thijs 1993, pp. 110-111.

⁸⁰ Filipczak 1987, p. 109.

⁸¹ Vlieghe 1998, p. 4.

dan tussen 1586 en 1590.⁸²

Wolffort wordt in 1616 voor het eerst genoemd in de rekeningen van het St. Lukasgilde te Antwerpen, ook wel de Liggeren genoemd. Hij was intussen een volleerd schilder en betaalde het gilde 12 gulden ‘voer een halff jaer vrydom om hier binnen te moghen wercken’.⁸³ In januari 1617 deed Wolffort een betaling van acht gulden aan het gilde met de belofte dat hij in mei burger zou worden ‘ende de resterende ses te betalen’.⁸⁴ Later dat jaar voldeed Wolffort deze laatste zes gulden, daarmee ‘vry wordende’ in het Antwerpse St. Lucasgilde.⁸⁵ Op 12 juli 1617 betaalde Wolffort, samen met een collega genaamd ‘Rademaker’, acht gulden wijngeld aan het gilde.⁸⁶

Aanvankelijk woonde Wolffort in bij de historieschilder Otto van Veen (1556-1629) in diens atelier aan de Jezusstraat. Mogelijk was Wolffort indertijd werkzaam in Van Veen’s atelier.⁸⁷ Wolffort heeft het huis van Van Veen echter al gauw verlaten: in 1617 huurde hij een deel van het huis genaamd De Vier Heemskinderen, gelegen aan de oostzijde van de Lange Kammerstraat.⁸⁸ In dit huis zou Wolffort zijn toekomstige vrouw Maria Wandelaer ontmoeten, dochter van kleermaker en eigenaar van De Vier Heemskinderen, Peter Wandelaer.⁸⁹

Artus Wolffort en Maria Wandelaer trouwden op 8 september 1619 in de Onze-Lieve-Vrouwekerk Zuid te Antwerpen.⁹⁰ Uit de door de deken verleende dispensatie voor de gebruikelijke drie huwelijksafroepen blijkt dat het huwelijk snel moest worden voltrokken.⁹¹ Dit had hoogstwaarschijnlijk alles te maken met Maria’s onwettige zwangerschap: slechts twee dagen na hun huwelijk, op 10 september 1619, werd dochter Maria de doop toegediend in de Onze-Lieve-Vrouwekerk Zuid.⁹² Uit de echtverbintenis zouden nog zeker zeven kinderen voortkomen, namelijk Franciscus (°1620), Catharina (°1622), Anna (°1624), Johannes Baptist (°1626), Maria Elisabeth (°1628), Alegunda (°1631) en Petrus (°1633).⁹³

Spoedig na hun huwelijk zullen Wolffort en Maria zijn verhuisd. Zij zouden het huis De

⁸² Bok 1994, pp. 103-104.

⁸³ Vlieghe 1977, p. 128, Rombouts/Lerius 1961 (dl. 1), p. 519, Rombouts/Rooses 1878, pp. 4, 39. In de notitie in De Liggeren staat enkel de naam ‘Artus’ zonder achternaam. In 1617 wordt in de rekeningen echter vermeld dat ‘Artus Wolfarts, scilder, hebbende aen Francois Francken, om een half jaer te moghen vrij wercken, betaalt anno 1616, fl. 12’. De eerdergenoemde Artus is daarmee enkel te identificeren als Artus Wolffort.

⁸⁴ Rombouts/Rooses 1878, p. 39.

⁸⁵ Rombouts/Lerius 1961 (dl. 1), p. 534.

⁸⁶ Rombouts/Rooses 1878, p. 53. Waarschijnlijk is deze ‘Rademaker’ te vereenzelvigen met ‘Judocus Raijmaker’ die als getuige aanwezig was bij de doop van Wolffort’s zoon Franciscus, zie Document 18.

⁸⁷ Vlieghe 1977, p. 128.

⁸⁸ Het briefje van Artus’ moeder d.d. 25 juni 1617 werd geadresseerd ‘aen eersamen Artus Wolfaert woenede in de vier Hemkenders (Heemskinderen) in de Cammerstraet’, zie Rombouts/Rooses 1878, p. 44.

⁸⁹ Document 8. Zie voor de akten aangaande De Vier Heemskinderen: FA, PK 2266, fol. 27r. en FA, PK 2281, fol. 162r. Het beroep van Peter Wandelaers wordt gevonden in het register van de kadastrale ligger van Antwerpen (1584-1585) opgesteld door Gilberte Degueldre en online raadpleegbaar via: <http://zoeken.felixarchief.be/zHome/Home.aspx?af=79&inr=42&digi=1> (laatst geraadpleegd april 2016).

⁹⁰ Document 15.

⁹¹ Storme 1992, pp. 344-348.

⁹² Document 16.

⁹³ Document 18, 19, 20, 22, 23, 24 en 25. Zie Stamboom. Cornelis Woelput, getuige bij doop van Alegunda, betreft waarschijnlijk de schilder die in 1626-1627 en 1661 in de rekeningen van het St. Lucasgilde wordt gedocumenteerd, zie Rombouts/Lerius 1961 (dl.1), p. 638 en (dl.2), p. 331.

Gulden Beytel huren, gelegen aan de westzijde van de Huidevetterstraat en eigendom van wachtmeester Peter Marcelis.⁹⁴ Het huis bevond zich in het centrum, nabij de Onze-Lieve-Vrouwekathedraal en de Vrijdagmarkt waar wekelijks veilingen werden gehouden, en om die reden was de wijk geliefd door kunstenaars.⁹⁵ Vermoedelijk vestigde Wolffort in dit huis zijn atelier, hij ontving althans vanaf ca. 1619 zijn eerste leerlingen.⁹⁶

Wolffort moet als schilder binnen afzienbare tijd bekendheid hebben vergaard in Antwerpen. Omstreeks een jaar na zijn terugkeer, zou hij al meewerken aan de uitvoering van een schilderijenreeks van de vijftien mysteriën van de Rozenkrans voor de St. Pauluskerk. Bovendien werd tussen 1615 en 1620 een schilderij van zijn hand geïnstalleerd op het altaar van het Kleermakersambacht in de Onze Lieve Vrouwekathedraal.⁹⁷ Het is dan ook weinig verwonderlijk dat Wolffort, tezamen met de meest befaamde kunstenaars van die tijd, een bijdrage zou leveren aan de decoraties voor de Blijde Inkomst van de kardinaal-infant Ferdinand van Oostenrijk in 1635 te Antwerpen.⁹⁸

Wolffort woonde tot aan zijn overlijden in Antwerpen maar reisde nog minimaal twee keer naar de Noordelijke Nederlanden, eenmaal in 1638 en eens in 1639.⁹⁹ Waarschijnlijk heeft hij destijds familieleden die in Dordrecht waren gebleven bezocht. Uit zijn tolverklaring blijkt dat hij tevens enkele schilderijen met zich meebracht, mogelijk om deze ter plaatse te verkopen of om aldaar handelscontacten op te bouwen.¹⁰⁰

Op 11 januari 1641 lieten Wolffort en Maria hun testament opmaken, Wolffort was op dat moment ‘siecken ok in lichame ende te bed liggende’.¹⁰¹ Hij zal niet lang daarna zijn overleden, zijn doodschuld werd immers in hetzelfde jaar door het St. Lucasgilde ontvangen.¹⁰² Volgens de genealogische nota’s van Van den Branden woonde het gezin destijds op de Schuttershofstraat, hetgeen niet door archivalische bronnen wordt bevestigd.¹⁰³

Het is onduidelijk of Maria Wandelaers is hertrouwd na het overlijden van Wolffort. In de Antwerpse archieven bevindt zich een huwelijksakte daterend 28 april 1657 van ‘Franciscus de Mulpas’ en ‘Maria de Wandelaer’, echter zou dit ook een naamgenoot kunnen betreffen.¹⁰⁴ Uit de boedelinventaris van Johanna de Lacroix, opgemaakt op 4 februari 1654, blijkt dat Maria Wandelaers,

⁹⁴ Document 21. Het huis zou gelegen zijn op nummer 14, zie Branden 1883, p. 632.

⁹⁵ Marchi/Ginhoven/Miegroet 2014, p. 39.

⁹⁶ Rombouts/Lerius 1961 (dl.1), pp. 558, 565 en hoofdstuk 2.5 Leerlingen.

⁹⁷ Zie hoofdstuk 2.3 Opdrachten.

⁹⁸ Zie hoofdstuk 2.3. Opdrachten.

⁹⁹ Duverger 1968, pp. 339, 354-355.

¹⁰⁰ Documenten 27 en 28.

¹⁰¹ Document 29.

¹⁰² Rombouts/Lerius 1961 (dl. 2), p. 122. Er wordt geen overlijdensakte in de parochieregisters gevonden.

¹⁰³ De genealogische nota’s van Van den Branden zijn raadpleegbaar in het Felixarchief Antwerpen, PK 3580. Volgens Van den Branden wordt in het testament van Wolffort vermeld dat zij in de Schuttershofstraat woonden, in het testament wordt de woning echter niet genoemd.

¹⁰⁴ Er is althans geen aanwijzing in de huwelijksakte dat *Maria de Wandelaer* op het moment van trouwen een weduwe was, FA, PR 206, f. 37r.

aangeduid als ‘de weduwe Wolfaert’, in dat jaar in ieder geval ‘aen den tapitsierspandt’ woonde.¹⁰⁵ Wanneer Maria is overleden is tevens onbekend, wel kan er vastgesteld worden dat zij 23 februari 1665 nog in leven was.¹⁰⁶

Over de kinderen van Artus Wolffort en Maria Wandelaers is niet veel bekend. Wolffort’s oudste zoon Franciscus trouwde op 22 mei 1647 te Antwerpen met Elisabetha Smeulders.¹⁰⁷ We weten niet of hij zijn vader heeft gevolgd in het schildersvak of hij een ander beroep zou uitoefenen. Zeker is dat in ieder geval Jan-Baptist schilder was. Hij zou zijn vader’s atelier niet overnemen maar zich specialiseren als landsschapsschilder en zich vestigen in Haarlem.¹⁰⁸ Het lijkt erop dat Jan-Baptist desondanks ook te Antwerpen nog actief is geweest: hij komt voor in de eerdergenoemde boedelinventaris van Johanna de Lacroix als schuldenaar van enkele ‘lysten ende panneelen’.¹⁰⁹

Evenals Jan-Baptist, zou Anna Wolffort Antwerpen verlaten. Zij trouwde tweemaal: eerst met Salomon Stuyteling uit Antwerpen en na diens overlijden met Hendrick Straetman uit Vorchten. Met laatstgenoemde betrok Anna Wolffort een woning in de Grote Houtstraat te Haarlem.¹¹⁰

Maria Wolffort trouwde op 10 juli 1654 met de schilder Willem van Herp I (ca.1613/1614-1677) nadat zij hem reeds in 1644 een zoon genaamd Norbertus geschonken had.¹¹¹ Het echtpaar kreeg tijdens hun huwelijk nog drie kinderen, namelijk Maria Anna (°1656), Willem (°1657) en Anna Maria (°1659).¹¹² Van eerstgenoemde waren Maria’s moeder Maria Wandelaers en broer Jan-Baptist Wolfaerts de getuigen.¹¹³

Van Herp wordt in 1626 voor het eerst genoemd in de rekeningen van het St. Lucasgilde, hij werd toen ingeschreven als leerling bij Damiaan Wortelmans.¹¹⁴ Hij ging vervolgens in 1628 in de leer bij Hans Biermans.¹¹⁵ Een kleine tien jaar later werd Van Herp meester in het St. Lukasgilde.¹¹⁶ Mogelijk is hij, na zijn leertijd bij Wortelmans en Biermans, als medewerker in dienst geweest bij Wolffort en leerde via deze weg Maria Wolffort kennen. Er wordt van zijn hand althans een *Christus bij de poel van Bethesda* in Genua bewaard [afb. 11] dat vrij gekopieerd is naar Wolffort’s schilderijen van hetzelfde thema [cat.nrs. A14.1-21]. Bovendien lijken de verschillende versies van *Isaak zegen Jakob*, door Jahel Sanzsalazar overtuigend toegeschreven aan Van Herp, qua compositie te steunen op

¹⁰⁵ Duverger 1993 (dl. 7), p. 17.

¹⁰⁶ Aldus blijkt uit een verzoek van Hendrick Mommers, schilder te Haarlem, met betrekking tot een zaak tegen Jan-Baptist Wolfaerts. Mommers verzocht ‘de saeck twaelff en veertien dagen mogte uijtgesteld werden, om kenne te doen aen sijn moeder ende susters’, zie Thiel/Stroman 2006, noot 13.

¹⁰⁷ FA PR 205, f. 237, zie Stamboom.

¹⁰⁸ Zie hoofdstuk 2.5 Leerlingen.

¹⁰⁹ ‘Item Jan Wolfaert, heuren sone, is schuldich ter saecken voorseyt’, Duverger 1993 (dl. 7), p. 17.

¹¹⁰ Thiel/Stroman 2006, p. 355, noot 15.

¹¹¹ Zie Stamboom.

¹¹² Zie Stamboom, Branden 1883, pp. 917-918.

¹¹³ FA PR 140, f. 165r: Jan-Baptist was niet in persoon aanwezig, in zijn naam attendeerde ‘Egidius vander Merg’ de doop.

¹¹⁴ Rombouts/Lerius 1961 (dl. 1), p. 623.

¹¹⁵ Idem, p. 662.

¹¹⁶ Rombouts/Lerius 1961 (dl. 2), p. 91.

Wolffort's schilderij te Luxemburg [cat.nr. A3.1].¹¹⁷ Vooral de houding van de knielende Jacob en de oude Rebekka komen grotendeels overeen met Wolffort's voorbeeld, maar tevens de draperieën hangend over het bed en de plaatsing van de tafel evenals het doorkijkje rechts zijn vrijwel identiek. Van Herp zou vooral bekend worden om zijn kabinetstukken naar Rubens en Van Dyck, waarbij de gelaatstypering van zijn figuren centraal staat.¹¹⁸

Van Herp werd op 23 juni 1677 begraven.¹¹⁹ In 1701-1702 wordt door het Lukasgilde de doodschuld ontvangen van Maria Wolffort, vermeldt als 'de weduwe (Guillaim) van Herp (I, schilder)'.¹²⁰ Van Herps' zonen, Norbertus en Willem, hebben hem beiden gevolgd in het schildersvak.¹²¹

Van Wolffort's dochters Catharina, Maria Elisabeth en Alegunda en zoon Petrus zijn, naast de doopakten, geen documenten gevonden in de archieven.

¹¹⁷ Sanzsalazar 2009, pp. 366-378.

¹¹⁸ Vlieghe 1998, p. 114.

¹¹⁹ Rombouts/Lerius 1961 (dl. 2), p. 457.

¹²⁰ Idem, p. 630. De tekst tussen haakjes werd toegevoegd door Rombouts/Lerius.

¹²¹ Rombouts/Lerius 1961 (dl. 2), pp. 362 (eerste vermelding Norbertus), 483 (eerste vermelding Willem).

DEEL 2: DE SCHILDERKUNST VAN ARTUS WOLFFORT

2.1 Stijlanalyse

Artus Wolffort was in het verleden eenzelfde lot beschoren als vele van Rubens' tijdgenoten: werken van zijn hand werden dikwijls geschaard onder de noemer cirkel/omgeving van Rubens ofwel toegeschreven aan Peter Paul Rubens zelf. Dankzij enkele gesigioneerde [cat.nr. A5.1] en gemonogrammeerde werken [cat.nrs. A24.1, A64] zijn er echter kenmerken naar voren gekomen die Wolffort's oeuvre onderscheidt van dat van zijn tijdgenoten en waardoor zijn stijl te herkennen is.

Wolffort had een enorme fascinatie voor de realistische weergave van het stoffelijke. Dit manifesteert zich in de zorgvuldig geschilderde haren en rimpels van zijn figuren, in de uitdrukking van vervallen materialen op de achtergrond maar tevens in de gedetailleerdheid van zijn stillevens zoals wij deze bijvoorbeeld zien in cat.nr. A1.¹²² De aandacht die Wolffort besteedde aan dergelijke details, is vaak ten koste gegaan van de compositie. Met name zijn vroege schilderijen vertonen een gebrek aan dynamiek: het kleurgebruik is vlak en grote figuren domineren het beeldvlak, waardoor zij niet in verbinding lijken te staan met de achtergrond. Dientengevolge ontbreekt het aan dieptewerking in deze schilderijen.¹²³

Wolffort blijkt in deze vroege werken voornamelijk beïnvloed te zijn geweest door de werken van Otto van Veen.¹²⁴ Van Veen was in 1556 geboren te Leiden maar vestigde zich na een reis naar Italië, een kort oponthoud in München en een periode aan het Brusselse hof, in 1592 voor langere tijd in Antwerpen.¹²⁵ In Antwerpen zou hij eveneens als hofschilder aan de slag gaan, hetgeen meerdere leerlingen zal hebben aangetrokken tot zijn atelier. Van Veen vergaarde vooral bekendheid als leermeester van Rubens die van 1596 tot 1600 aan zijn atelier verbonden was, aanvankelijk als leerling en later als gezelschap.¹²⁶ In 1616, toen Wolffort bij Van Veen inwoonde, was de meester reeds aan het einde van zijn carrière te Antwerpen. Hij is kort daarna vertrokken naar Brussel, waar hij zich in 1620 als lid van het gilde inschreef en uiteindelijk op 6 mei 1629 overleed.¹²⁷

Ondanks de korte periode bij Van Veen, zien we de doorwerking van zijn stijl duidelijk terug in Wolffort's vroege oeuvre. Een treffende vergelijking vormen de schilderijen van *De opwekking van Lazarus*, beiden thans te Gent [cat.nr. A11] [afb. 4]. Hoewel de compositie van de twee schilderijen niet geheel overeenkomstig is, zijn ze stilistisch nauw met elkaar verbonden. Niet voor niets werd het schilderij in de St. Michielskerk in het verleden dan ook toegeschreven aan Otto van Veen. Van Veen's classicisme wordt gezien in de hoekige plooival die geen onderliggend lichaam omlijst maar daarentegen bestaat uit schijnbaar willekeurig geplaatste vouwen. Hierdoor ogen zijn figuren zwaar en

¹²² Vlieghe 1977, pp. 93-94.

¹²³ Idem, p. 97.

¹²⁴ Zie hoofdstuk 1.3 Terugkeer naar Antwerpen.

¹²⁵ Thieme/Becker 1940 (dl. 34), p. 176.

¹²⁶ Haberditzl 1907-1909, p. 205.

¹²⁷ Idem, pp. 230-231.

massief. Daarnaast wordt de mimiek van de figuren als enigszins stijf ervaren.¹²⁸ De klassiek aandoende architectuur op de achtergrond wijst er echter op dat het schilderij aan Wolffort toegeschreven dient te worden.¹²⁹ We herkennen tevens Wolffort's hand in de verfijnde uitvoering van de huidplooien bij de buik van Lazarus. Bovendien komen er een aantal koptypes op het schilderij voor die typerend zijn voor Wolffort.¹³⁰

Vanaf ca. 1630 zou Wolffort steeds meer in de stijl van Peter Paul Rubens gaan werken, resulterende in een dynamischere opbouw, een meer uitgesproken mimiek van de figuren en levendiger kleurgebruik.¹³¹ Met name wat betreft compositie en onderwerpkeuze leunde Wolffort sterk op voorbeelden van de meester. Aangezien geen van de werken van Wolffort met zekerheid te dateren zijn, is dankzij de overeenkomsten met Rubens' oeuvre toch een globale datering van Wolffort's schilderijen mogelijk. Zo baseerde Wolffort zijn *Christus in het huis van Simon de Farizeeër* [cat.nrs. A13.1-6] duidelijk op Rubens' voorstelling van hetzelfde thema, thans in de Hermitage te St. Petersburg [afb. 12]. Het schilderij kan om die reden niet vóór 1618 zijn ontstaan. Hetzelfde geldt voor Wolffort's *Aanbidding der Koningen* te Brussel en Potsdam [cat.nrs. A9.1-2], waarvoor Rubens' schilderij daterend uit 1633 en tegenwoordig in de King's chapel te Cambridge als voorbeeld diende [afb. 13].¹³²

Het is onduidelijk wat exact de verhouding van Wolffort tot Rubens is geweest. In ieder geval werkte Wolffort in 1617 mee aan de reeks van vijftien Mystериën van de Rozenkrans, een opdracht die werd geleid door Rubens. Toen Rubens vervolgens in 1635 de leiding had over de *Pompa Introitus Ferdinandi* werd eveneens Wolffort's hulp ingeschakeld.¹³³ Bovendien was Wolffort's atelier in de Huidevetterstraat op een steenworp afstand van Rubens' woning aan de Wapper. Het is dus zeker dat de twee schilders elkaar goed hebben gekend.

Wolffort maakte tevens enkele caravaggistische schilderijen, zoals *Isaak zegent Jakob* [cat.nrs. A3.1-2], *De graflegging* [cat.nrs. A18.1-5] en *Christus zegent het brood tijdens de maaltijd te Emmaüs* [cat.nr. A21]. In deze schilderijen is er een grotere aandacht voor lichtcontrasten, bijvoorbeeld goed zichtbaar in de sterk aangezette spierpartijen van Isaak en Rebekka in cat.nr. A3.1. Daarnaast wordt het caravaggisme gekenmerkt door composities met halffiguren, door Wolffort eveneens veelvuldig gebruikt, met name voor zijn apostelenreeksen. Mogelijk nam Wolffort dergelijke caravaggistische kenmerken over van Rubens die van 1600 tot 1608 in Italië was geweest.¹³⁴ Er is echter reeds

¹²⁸ Vlieghe 1977, pp. 94, 134.

¹²⁹ Idem, p. 107.

¹³⁰ Zie cat.nr. 11A voor de specificering van deze koptypes.

¹³¹ Idem, p. 134, Vlieghe 1981, p. 83, Padrón 2013, p. 903.

¹³² Vlieghe 1977, p. 134, Vlieghe 1981, p. 83, Padrón 2010, p. 211.

¹³³ Zie hoofdstuk 2.3 Opdrachten.

¹³⁴ Zo heeft bijvoorbeeld Jacob Jordaens nooit een reis naar Italië gemaakt en zijn de caravaggistische kenmerken in zijn werk te herleiden naar Rubens, Vlieghe 1977, p. 135. Voor meer over de rol van Rubens in de verspreiding van het caravaggisme in de zuidelijke Nederlanden, lees Schaudies I., 'Trimming Rubens' shadow: New Light on the mediation of Caravaggio in the Southern Netherlands', *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek* 55 (2006), pp. 334-367.

opgemerkt dat Rubens' oeuvre met name wat betreft onderwerpkeuze werd beïnvloed door Caravaggio, stilistisch bleef Rubens daarentegen trouw aan zijn eigen stijl.¹³⁵ Het is dan ook niet uit te sluiten dat Wolffort zelf een reis naar Italië maakte en de werken van Caravaggio persoonlijk heeft kunnen bekijken. Vergelijkt men bijvoorbeeld Wolffort's Emmaüsgangers [cat.nr A21] met het schilderij van Caravaggio te Londen [afb.14] en van Rubens te Parijs [afb. 15], dan zien we gelijkenissen met beide schilderijen. Wolffort's Christusfiguur is qua houding vrijwel identiek aan Rubens' schilderij, de compositie met haar halffiguren lijkt echter grotendeels gebaseerd op Caravaggio's werk. Daarnaast werkte Wolffort het stilleven uit met eenzelfde precisie als Caravaggio, terwijl Rubens het stilleven vrij sober heeft gehouden en tevens grover heeft geschilderd. Bovendien valt op dat Wolffort nagenoeg dezelfde koptypes heeft gebruikt als Caravaggio. Het lijkt er dan ook op dat Wolffort zowel Rubens' schilderij als Caravaggio's schilderij als voorbeeld heeft genomen voor dit schilderij.

2.2 Thematiek

Als historieschilder legde Wolffort zich toe op het schilderen van religieuze, mythologische en historische voorstellingen. Het grootste deel van zijn oeuvre bestaat uit reeksen van ten halven lijve geschilderde apostelen, evangelisten of kerkvaders. Dergelijke reeksen waren geen bijzonderheid in de Vlaamse (schilder)kunst, voorbeelden zijn van zowel Van Dyck als Rubens bekend. Bovendien werd een credoserie, een apostelenreeks waarbij ieder apostel gepaard wordt met een zin uit de geloofsbelijdenis [cat.nrs. A37a-c, A38.1, A39.1-2, A40, A41.1, A42, A43, A44.1, A45.1], eerder door Hendrick Goltzius in prent gebracht.¹³⁶ Waarschijnlijk kende Wolffort de prenten goed, hij gebruikte althans een vrijwel identieke compositie voor zijn credoserie, vergelijk bijvoorbeeld Goltzius' *De heilige Andreas* [afb. 13] met cat.nrs. A41.1-2. Doorgaans werden tevens Christus en eventueel de heilige Paulus aan deze reeks toegevoegd.¹³⁷ Wolffort maakte in ieder geval een reeks van 'XII Appostelen' met 'eenen Christus', welke wordt gedocumenteerd in een op 20 juli 1635 opgestelde lijst van schilderijen van Hans Verdelft de jonge.¹³⁸

Naast deze reeksen schilderde Wolffort een selectie aan Bijbelse, mythologische en historische scènes die hij meerdere malen zou herhalen, zoals onder andere de *Aanbidding der Koningen* [cat.nrs. A8.1-11, A9.1-2], *Christus in het huis van Simon de Farizeër* [cat.nrs. A13.1-6], *Christus bij de poel van Bethesda* [cat.nrs. 14.1-21], *Cimon en Pero: Caritas Romana* [cat.nrs. A59.1-3] en *Het Gastmaal van Achelaos* [cat.nrs. A54.1-5]. In het afbeelden van deze onderwerpen steunde Wolffort grotendeels op de traditionele iconografie. Bovendien nam hij dikwijls schilderijen van Rubens, zowel compositorisch als iconografisch, als voorbeeld. Wolffort's keuzes qua thematiek zijn dan ook weinig verrassend voor een kunstenaar in het Contrareformatorische Antwerpen.

¹³⁵ Wood 2010 (dl. 1), pp. 118-120.

¹³⁶ Held 1981, p. 144.

¹³⁷ Auwera 2006, p. 603.

¹³⁸ Duverger (dl. 3), p. 446.

Desondanks is er een Bijbels onderwerp die Wolffort meermaals zou afbeelden waarvan geen andere voorbeelden zijn, namelijk *Esther wordt gekleed voor het feestmaal van Ahasveros* [cat.nr. A5.1-15], een verhaal dat wordt beschreven in Esther 2. Op het schilderij zien we het vrouwenverblijf van de burcht Susa. De staande vrouw links is volgens Held te identificeren als Esther. Zij wordt begeleid door Hegai, de eunuch in dienst van Ahasveros. Alle andere aanwezige mannen zouden eveneens eunuchen zijn, zodoende kan het aseksuele karakter van het schilderij worden verklaard.¹³⁹ Op de achtergrond staan enkele beelden in niches die de identificatie van het onderwerp versterken: links de godin Diana verwijzend naar de maagdelijkheid van de meisjes, in het midden de liefdesgoden Venus en Amor en rechts Saturnus die zijn kind verslindt. Laatstgenoemde zou een voorbode kunnen zijn van de val van Haman, zoals beschreven in Esther 7.¹⁴⁰ Centraal boven zien we een schilderij met het oordeel van Paris waarmee wordt verwezen naar de keuze die Ahasveros moet gaan maken: Koning Ahasveros zocht, evenals Paris, naar de mooiste vrouw. Mogelijk was deze compositie Wolffort's eigen inventie. Het feit dat juist een schilderij met dit thema Wolffort's volledige signatuur draagt [cat.nr. A5.1], maakt deze veronderstelling aannemelijk. De aantrekkingskracht van dit oudtestamentische onderwerp laat zich in ieder geval makkelijk verklaren: het legitimeerde immers het sensueel-erotische karakter van het schilderij.¹⁴¹

Uitzonderlijk in Wolffort's oeuvre is een keukenstuk dat zich thans in Museum M te Leuven bevindt [cat.nr. A55]. Het schilderij is gesigneerd en gedateerd: rechtsonder leest men *WOLFFAERT.1665.F*. Vanwege de datering werd het schilderij doorgaans aan Wolffort's zoon Jan-Baptist toegeschreven. De datering blijkt echter geretoucheerd en zou mogelijk 1633 lezen, waardoor een toeschrijving aan Wolffort aannemelijk is.¹⁴² Gezien het unieke karakter, is het waarschijnlijk dat Wolffort het schilderij voor zichzelf maakte. Het is af te vragen of de oude man niet een zelfportret van Wolffort betreft. Er zijn in ieder geval enige overeenkomsten waarneembaar tussen deze figuur en het portret door Van Dyck [afb. 1].

2.3 Opdrachten

Artus Wolffort heeft zich voornamelijk gericht op schilderijenproductie voor de vrije markt en er zijn dan ook vrijwel geen bewijzen dat hij werken in opdracht heeft gemaakt. Desondanks zijn er een drietal opdrachten waar Wolffort's naam mee in verband gebracht kan worden, namelijk de reeks van vijftien mysteriën van de Rozenkrans voor de St. Pauluskerk, het altaarstuk voor het Kleermakersgilde en de Pompa Introïtus Ferdinandi.

De vijftien mysteriën van de Rozenkrans

Tussen 1615 en 1620 werd in opdracht van leden van de Onze-Lieve-Vrouwe van de Heilige

¹³⁹ Held 1981, p. 154.

¹⁴⁰ Idem, p. 154-155.

¹⁴¹ Idem, p. 155.

¹⁴² Website KIK (laatst geraadpleegd april 2016): <http://balat.kikirpa.be/photo.php?path=N6625&objnr=15852&nr=2>

Rozenkransbroederschap, met prior Johannes Bocquetius in het bijzonder, een schilderijenreeks van de vijftien mysteriën van de Rozenkrans voor de St. Pauluskerk te Antwerpen gerealiseerd.¹⁴³ De schilderijen werden bekostigd door een groep welvarende Antwerpse burgers. Voor de uitvoering van de reeks werd er een beroep gedaan op twaalf van de meest prominente Antwerpse kunstenaars, waarbij iedere kunstenaar zich ontfermde over minimaal één scène uit de reeks.¹⁴⁴ Hoewel wordt aangenomen dat Rubens een leidinggevende functie heeft gehad in de totstandkoming van de reeks, lijken de kunstenaars hun schilderijen afzonderlijk van elkaar te hebben gemaakt waardoor er verschillen zijn in de uitvoering.¹⁴⁵ Na voltooiing werd de reeks geplaatst aan de noordwand van het schip van de St. Pauluskerk, waar zij nog altijd te bewonderen is.

Originele documenten van de opdracht bezitten wij niet meer. Niettemin biedt een lijst opgemaakt aan de hand van de oorspronkelijke rekeningen uit 1651, ons enig inzicht in de kunstenaars die aan de reeks hebben meegewerkt.¹⁴⁶ Op de lijst komt Artus Wolffort niet voor, Hans Vlieghe meent echter de schilderijen *De Hemelvaart van Christus* en *De Hemelvaart van Maria* op stilistische gronden aan Wolffort toe te kunnen schrijven.¹⁴⁷

Op basis van de lijst uit 1651 wordt *De Hemelvaart van Christus* [cat.nr. A22] doorgaans toegeschreven aan Arnout Vinckenborch (ca. 1590-1620), een jonge meester die vermoedelijk werkzaam is geweest in het atelier van Rubens.¹⁴⁸ Vinckenborch was, blijkens een getuigenverklaring van zijn leerling Andries Andriessens, in ieder geval verantwoordelijk voor de schilderijen *De Kroning van Maria* en *De Verrijzenis* uit de reeks [afb. 17, 18].¹⁴⁹ De stilistische verschillen tussen deze twee schilderijen en *De Hemelvaart van Christus* hebben ertoe geleid dat de toeschrijving van laatstgenoemde aan Vinckenborch in twijfel wordt getrokken. Zo is in *De Hemelvaart van Christus* de plooi val minder geprononceerd en het kleurgebruik vlakker, maar is er meer dieptewerking in de compositie dan in de twee andere schilderijen.¹⁵⁰ Wat verder opvalt is het prijsverschil tussen de drie schilderijen: voor *De Verrijzenis* en *De Kroning van Maria* werd elk 66 gulden betaald, terwijl *De Hemelvaart van Christus* maar liefst 120 gulden heeft gekost.¹⁵¹ Een dergelijk prijsverschil is moeilijk te verklaren wanneer deze schilderijen door eenzelfde kunstenaar zouden zijn gemaakt. Het is dan ook aannemelijk dat *De Hemelvaart van Christus* werd gemaakt door een meer ervaren kunstenaar.

Dat deze kunstenaar Artus Wolffort zou kunnen zijn, is gebaseerd op de stilistische

¹⁴³ De *terminus post quem* werd vastgesteld op basis van de gildeinschrijving van de schilder Arnout Vinckenborch die meewerkte aan de reeks. De *terminus ante quem* is de sterfdatum van deze zelfde kunstenaar. Over het algemeen wordt de reeks omstreeks 1617 gedateerd op basis van stijl en een negentiende-eeuwse signatuur op de luiken van Rubens' *Geseling van Christus*. Zie Rooses 1906, p. 10 en Duverger 1973, p. 241.

¹⁴⁴ Mathys Voet, Cornelis de Vos en Arnout Vinckenborch hebben elk twee schilderijen voor rekening genomen.

¹⁴⁵ Hout 2006, pp. 472-473. De kunstenaars waren enkel gebonden aan het formaat van het schilderij.

¹⁴⁶ De lijst werd gepubliceerd in Rooses 1906, pp. 10-11.

¹⁴⁷ Vlieghe 1977, p. 110-113.

¹⁴⁸ Vlieghe 1987, p. 385.

¹⁴⁹ Idem, p. 395, noot 5. Andries Andriessens noemt *De Hemelvaart van Christus* niet. De getuigenverklaring wordt gevonden in: Duverger 1985 (dl. 2), p. 450, noot 6.

¹⁵⁰ Meer over het kleurgebruik van de Rozenkransreeks, zie Hout 2006, pp. 443-477.

¹⁵¹ Rooses 1906, pp. 10-11.

verwantschappen met zijn bekende oeuvre. De plooiwal bij de neklijn van Christus werd door Vlieghe eerder al aangemerkt als typerend voor Wolffort en zien we bijvoorbeeld bij de Lucasfiguur in *De vier evangelisten* [cat.nrs. A24.1-3].¹⁵² Bovendien getuigen de gezichten van de grijsaards op het schilderij van Wolffort's fascinatie voor de uitdrukking van de verweerde huid.

Voor de vervaardiging van het schilderij van *De Hemelvaart van Maria* [cat.nr. D2] werd volgens de lijst uit 1651 een zekere 'Aertsen' 66 gulden betaald. Deze Aertsen wordt doorgaans geïdentificeerd als Jan Aertsen (?-1634), een schilder waarover vrijwel niets bekend is en waarvan verder geen werken zijn overgeleverd.¹⁵³ Vlieghe duidt het afbrokkelende gesteente van het graf en de schetsmatige penseelvoering echter als typerend voor Wolffort.¹⁵⁴ De naam 'Aertsen' zou volgens Vlieghe zodoende een andere schrijfwijze van de naam Artus zijn.¹⁵⁵

Uit de technische analyse van het verfgebruik van de Rozenkransserie blijkt dat *De Hemelvaart van Maria* op een andere wijze werd opgebouwd dan *De Hemelvaart van Christus*.¹⁵⁶ Het meest opvallend is dat de maker van *De Hemelvaart van Maria* geen rode accenten gebruikte om de vleeselijkheid van de figuren te benadrukken.¹⁵⁷ Bovendien worden er in de huidtinten geen blauwe pigmentkorrels gevonden, hetgeen in *De Hemelvaart van Christus* wel het geval is.

Daarnaast is er sprake van een enorm prijsverschil tussen de twee schilderijen en om die reden onwaarschijnlijk dat beide schilderijen door dezelfde kunstenaar werden gemaakt. Het is zodoende aannemelijk dat *De Hemelvaart van Maria* niet van Wolffort's hand komt maar inderdaad gemaakt werd door de relatief onbekende schilder Jan Aertsen.

Het altaarstuk voor het kleermakersgilde

Het Antwerpse kleermakersgilde kocht een altaarstuk met de *Aanbidding der Koningen* aan ter decoratie van hun altaar in de Onze-Lieve-Vrouwekathedraal te Antwerpen [cat.nr. A8.2]. Het altaar bevond zich oorspronkelijk in een straalkapel aan de rechterzijde van het hoofdaltaar, een voorname plaats in de kathedraal die de kleermakers hadden verworven vanwege hun verantwoordelijkheid voor de productie van religieuze kledij.¹⁵⁸

Het altaarstuk is door de jaren heen afwisselend toegeschreven aan Deodat van der Mont, Peter van Lint en Peter van Mol.¹⁵⁹ Op basis van stilistisch onderzoek, met name door de vergelijking

¹⁵² Vlieghe 1977, pp. 96, 123.

¹⁵³ In 1595 ging een 'Hans Aerts' in de leer bij 'Hans van Haecht, taferreelmaker'. In een noot leest men dat deze Hans Aerts een biechtstoel maakte voor de kerk van St.-Gummarus te Lier. Zijn naam komt bovendien nog enkele malen voor in de rekeningen van de Onze Lieve Vrouwekerk van Kermis, zie Rombouts/Lerius 1961 (dl. 1), pp. 388-389, noot 6. Het sterfjaar wordt volgens het RKD eveneens in de rekeningen van deze kerk gevonden.

¹⁵⁴ Vlieghe 1977, p. 110.

¹⁵⁵ Idem, p. 124.

¹⁵⁶ Hout 2006, pp. 468-469, 470-471.

¹⁵⁷ Enkel in *De Visitatie* van Ambrosius Francken II werden eveneens geen rode accenten gevonden. Zie Hout 2006, p. 475.

¹⁵⁸ Fabri 2009, p. 39.

¹⁵⁹ Zie Bibliografie onder cat.nr. A8.2.

van koppen, kon Vlieghe het altaarstuk overtuigend toeschrijven aan Artus Wolffort.¹⁶⁰ Het altaarstuk moet gezien het gebrek aan dieptewerking en de stijfheid van de compositie aan het begin van zijn oeuvre worden geplaatst. De dateringen van Floris Prims en Ludwig Burchard, respectievelijk ca. 1630 en ca. 1640, zijn daarmee niet houdbaar. Waarschijnlijker is een datering tussen 1615-1620.

Het is onbekend of het kleermakersgilde Wolffort de opdracht heeft gegeven voor het vervaardigen van het altaarstuk. Mogelijk kochten zij het op de vrije markt en lieten het vervolgens naar wens omvormen tot een altaarstuk.¹⁶¹ Het gegeven dat enkele stukken doek later werden aangezet en dat er meerdere versies van het schilderij bestaan, lijken daar in ieder geval op te wijzen.¹⁶² Vermoedelijk kwam het oorspronkelijke formaat ongeveer overeen met het schilderij te Kassel [cat.nr. A8.1] en Madrid [cat.nr. A8.6].

Het is niet ondenkbaar dat Wolffort's schoonvader, kleermaker Peter Wandelaers, een rol heeft gehad in de aankoop van het altaarstuk door het kleermakersgilde. Dit zou in ieder geval een verklaring kunnen vormen voor het feit dat dit altaarstuk van Wolffort zo spoedig in zijn carrière te Antwerpen in de kathedraal werd geplaatst, zij aan zij met altaarstukken van gerenommeerde schilders als Hendrik van Balen, Maerten de Vos, Otto van Veen en Peter Paul Rubens.

Pompa Introitus Ferdinandi

Ter ere van de aanstelling van de kardinaal-infant Ferdinand van Oostenrijk als gouverneur van Antwerpen, werd er op 17 april 1635 een Blijde Inkomst georganiseerd te Antwerpen. Onder leiding van Peter Paul Rubens, geholpen door Nicolaes Rockox en Gevartius, werd hiervoor een groots decoratieprogramma verwezenlijkt.¹⁶³ Vrijwel iedere Antwerpse kunstenaar met enig aanzien moet hebben meegewerkt aan de uitwerking hiervan. Het is dan ook niet verwonderlijk dat Artus Wolffort, op dat moment een gevestigd kunstenaar, hier eveneens aan heeft deelgenomen.

De opdracht voor de decoratie ter ere van de Blijde Inkomst is de enige opdracht waarvan archiefmateriaal Wolffort's betrokkenheid bevestigt.¹⁶⁴ Onder leiding van Theodoor Rombouts werkte hij, tezamen met Jan Cossiers en Gerard Weri, mee aan het beschilderen van de Tempel van Janus, een bouwsel van 19 meter hoog en 15 meter breed dat de Melkmarkt zou gaan sieren.¹⁶⁵ Wolffort was verantwoordelijk voor de allegorische scène in de linkerportiek, voorstellende *De wreedheid van de oorlog* [cat.nr. A56] [afb. 25]. De Tempel werd in 1637 geretoucheerd, waarbij Wolffort deze scène wederom voor zijn rekening zou nemen.¹⁶⁶ Hij werd vervolgens verplaatst naar het paleis op de

¹⁶⁰ Vlieghe 1977, p.104-107. De kop van de knielende grijsaard is vergelijkbaar met de verschillende schilderijen van *De kerkvader Hieronymus* [cat.nrs. A50, A51, A52, A53.1-4]. De kop van de engel die ons aankijkt, wordt vrijwel letterlijk teruggevonden op een schilderij van de *Mattheüs de evangelist* [cat.nr. A35].

¹⁶¹ Jakumeit-Pietschmann 2010, p. 46, Poorter 2000, pp. 222-223.

¹⁶² Valkeneers 2009, p.189, Vervaeke 1976, pp. 238-239.

¹⁶³ Martin 1972, pp. 25-26.

¹⁶⁴ Vlieghe 1977, p. 132.

¹⁶⁵ Martin 1972, pp. 164-166, Génard 1874, p. 223.

¹⁶⁶ Op 5 mei 1637 ontving Wolffort 72 gulden voor het 'herschilderen vande schilderye gestaen hebbende aen deen syde van het groot stuck opde Melckmerckt'. Zie Génard 1874, p. 219.

Coudenberg te Brussel. Daar werd de Tempel bewaard tot een brand in 1731 al het schilderwerk heeft verwoest.¹⁶⁷ Ondanks dat het schilderwerk verloren is gegaan, kunnen we ons dankzij een olieverfschets van Rubens [afb. 20] en een prent van Theodoor van Thulden [afb. 19] een redelijk beeld vormen van hoe de Tempel van Janus eruit gezien moet hebben.¹⁶⁸

2.4 Koperspubliek

De kunstmarkt te Antwerpen zou in de zeventiende eeuw uitgroeien tot een enorm profitabele industrie waarin kunst niet langer enkel in opdracht maar tevens voor de handel op de vrije markt werd gemaakt, een ontwikkeling die reeds in de zestiende eeuw aanvang had genomen.¹⁶⁹ De vraag op de zeventiende-eeuwse kunstmarkt was gigantisch met name dankzij de burgerij die zichzelf rijkelijk wenste te omgeven met kunst, maar tevens het gewone volk decoreerde hun woningen met schilderijen, een verschijnsel dat menig reiziger fascineerde.¹⁷⁰ Daarnaast was de export van schilderijen, naar Spanje in het bijzonder, een bloeiende handel.¹⁷¹ Kunstenaars voldeden aan deze vraag door op haast industriële wijze schilderijen te produceren waarbij zij speculeerden op de smaak van potentiële kopers, een vorm van kunstproductie die doorgaans *on spec* wordt genoemd.¹⁷²

Er zijn verscheidene factoren die erop wijzen dat Wolffort zich vrijwel uitsluitend heeft gericht op kunstproductie *on spec*. Allereerst bestaat zijn oeuvre grotendeels uit varianten van dezelfde compositie, waarvoor de talrijke versies van *Aanbidding der Koningen* [cat.nrs. A8.1-11], *Christus bij de poel te Bethesda* [cat.nrs. A14.1-21] en *De Heilige Drie-eenheid* [cat.nrs. A23.1-10] representatief zijn. Gezien de wisselende kwaliteit van deze varianten, is het duidelijk dat er door meerdere handen aan de schilderijen werd gewerkt. Wolffort moet dus een redelijk groot atelier hebben gehad. Ongetwijfeld werden veel werken dan ook grotendeels door Wolffort's leerlingen/gezellen geschilderd, waarna de meester nog enkele aanpassingen zou maken alvorens het werk op de markt te brengen.¹⁷³ Of Wolffort tevens gespecialiseerde kunstenaars in dienst heeft gehad, bijvoorbeeld landschaps- en/of stillevenschilders, is onbekend. Opvallend is in ieder geval dat op een aantal van Wolffort's werken het stilleven vrij gedetailleerd is geschilderd.¹⁷⁴ Arbeidsverdeling onder verschillende specialisten was niet ongebruikelijk indertijd, Rubens zou bijvoorbeeld menigmaal met onder andere Frans Snijders en Jan Brueghel samenwerken.

Naast de verscheidene herhalingen van composities, werden in Wolffort's atelier tevens koptypes hergebruikt. Zodoende worden identieke figuren dikwijls in meerdere composities gevonden.

¹⁶⁷ De schilderwerken worden genoemd in een Spaanse inventarislijst van schilderijen, meubels en beeldhouwwerk in het paleis te Brussel uit 1659 (inv.nr. 99) en een Nederlandse inventarislijst van dezelfde verzameling opgemaakt tussen 1665-1670 en 1698 (inv.nr. 8). Zie Maeyer 1955, pp. 436-448, 454-460.

¹⁶⁸ Martin 1972, pp. 167-169, 173.

¹⁶⁹ Lees over de term *on spec* Vermeylen 2003, in het bijzonder hoofdstuk 6.

¹⁷⁰ Sluijter 1999, p. 114.

¹⁷¹ Vlieghe 1991, p. 264. Voor een overzicht van de landen waarnaar kunsthandelaar Forchondt zou exporteren zie Marchi/Ginhoven/Miegroet 2014, p. 65, grafiek 4.

¹⁷² Auwera 2006, p. 601, Vermeylen 2003, pp. 6-7.

¹⁷³ Marchi/Miegroet 1994, p. 456.

¹⁷⁴ Zie cat.nrs. A1, A3, A13.1-6, A21, A54.1-4.

Zo functioneerde de *Studiekop van een oude vrouw* [cat.nr. T5] als voorbeeld voor zowel de knielende oude vrouw links op *De aanbidding der herders* [cat.nrs. A7.1-2] als een oude vrouw linksboven op *Christus bij de poel te Bethesda* [cat.nrs. A14.1-2, A14.4-6, A14.8-9, A14.11-14].¹⁷⁵ Dit hergebruik van koptypes ging zelfs dusdanig ver dat hetzelfde type werd aangewend voor iconografisch uiteenlopende onderwerpen, zoals in het geval van *De apostel Andreas* [cat.nrs. A41.1-2] en *De evangelist Mattheüs* [cat.nrs. A35]. Mogelijk maakte Wolffort in deze gevallen eerst de figuur en zou hij later, naargelang van de wensen van de koper, de attributen toevoegen.¹⁷⁶

Een verdere aanwijzing dat Wolffort vooral produceerde voor de vrije markt, is de standaardisering van de formaten van zijn schilderijen.¹⁷⁷ Voor de apostelenreeksen gebruikte Wolffort meestal panelen van een ‘daeldersmaet’ (ca. 125 x 95 cm) of een ‘26 stuyversmaet’, terwijl hij evangelisten- en kerkvaderreeksen veeleer op een ‘salvator’ zou schilderen.¹⁷⁸ Narratieve religieuze composities schilderde Wolffort daarentegen doorgaans op doeken van groot formaat. Het verschil in formaat heeft alles te maken met de beoogde doelgroep: grote schilderijen waren over het algemeen gericht op klooster- en kerkinterieurs, kleine schilderijen waren geschikt voor privédevotie. Uitzondering hierop zijn de schilderijen van *Esther wordt gekleed voor het feestmaal van Ahasveros* die, ondanks de narratieve voorstelling, allen op een ‘8 stuyversmaet’ (ca. 55 x 73 cm) werden geschilderd. In dit geval werd gekozen voor een kleiner formaat vanwege het enigszins erotische karakter van de schilderijen, waarschijnlijk waren zij dan ook bedoeld voor decoratie in de privésfeer. Door de verwijzing naar het oudtestamentische verhaal van Esther werd de aanwezigheid van naakte figuren gelegitimeerd.¹⁷⁹

Met de herhaling van composities, het hergebruik van bepaalde koptypes en de standaardisering van schilderijformaten bespoedigde Wolffort het productieproces. Hij zal daarnaast tegelijkertijd aan meerdere schilderijen hebben gewerkt. Hoewel schilderijen zoveel mogelijk werden gestandaardiseerd, waren er evengoed aanpassingen mogelijk indien de klant dit wenste.¹⁸⁰ Wolffort zette bijvoorbeeld in een later stadium nog enkele stukken doek aan op een *Aanbidding der Koningen* om deze aldus geschikt te maken voor het altaar van het Kleermakersgilde [cat.nr. A8.2].¹⁸¹ Retoucheringen achteraf werden eveneens niet geschuwd.¹⁸² De kunstenaar stelde zich flexibel op om aldus in de smaak te vallen bij potentiële kopers. Enkel op die manier kon er aan de enorme vraag

¹⁷⁵ Vlieghe 1977, p. 117, Padrón 2013, p. 903.

¹⁷⁶ Auwera 2006, p. 602.

¹⁷⁷ Idem, p. 601.

¹⁷⁸ Bruyn 1979, pp. 102-107, Pauw-de Veen 1969, pp. 117-128.

¹⁷⁹ Held 1981, pp. 152-155.

¹⁸⁰ Poorter 2000, pp. 222-223.

¹⁸¹ Zie 2.3 Opdrachten.

¹⁸² Vlieghe 2000, p. 204. Er is nog te weinig technisch onderzoek gedaan naar de schilderijen van Wolffort om te kunnen achterhalen of zijn schilderijen werden geretoucheerd, of er bijvoorbeeld figuren werden weggehaald of toegevoegd. Zover bekend is enkel van cat.nr. A41.1 een röntgenopname gemaakt, waaruit is gebleken dat zich onder de schildering een mogelijk zelfportret bevindt.

worden voldaan en het financiële risico zoveel mogelijk worden beperkt.¹⁸³ Waarschijnlijk was Wolffort's atelier gevuld met talloze schilderijen bestemd voor verkoop op de vrije markt.

De verkoop op de vrije markt geschiedde op een aantal mogelijke manieren: de kunstenaar verkocht zijn werk direct vanuit het atelier, bood zijn werk aan op loterijen of veilingen, of werkte samen met/in dienst van een kunsthandelaar.¹⁸⁴ Het is aannemelijk dat Wolffort zijn werken vooral op laatstgenoemde wijze heeft verkocht. Wolffort had bijvoorbeeld nauw contact met Willem Verhagen, deken der gilde des Jongen Handboogs en kunsthandelaar. Verhagen was als getuige aanwezig geweest bij de doop van Jan Baptist, bovendien attesteerde hij in een zaak aangaande de authenticiteit van een aantal schilderijen van Van Dyck dat Wolffort dikwijls zijn woning bezocht.¹⁸⁵ Daarnaast wordt er 'een L. Vrouwentronie van Wolffaert' [cat.nr. B4] gevonden in de inventaris van Herman de Neyt, schilder en kunsthandelaar die op 8 september 1642 te Delft overleed.¹⁸⁶

Slechts zelden reikt het herkomstonderzoek ver genoeg om de originele bestemming van Wolffort's schilderijen te achterhalen. Enkel van cat.nrs. A8.2, A16, A17, A18.5 en A22 is bekend waar zij destijds waren opgesteld. Al deze schilderijen beelden een scène uit het Nieuwe Testament af en het is dan ook niet verwonderlijk dat zij allen bestemd waren voor kerken of kloosters. Opvallend is de spreiding van deze schilderijen: van de vijf bevonden drie zich buiten de zuidelijke Nederlanden, namelijk te Polen, Frankrijk en Zweden. In 1669 werd er bovendien 'een grooten doek, het huys van Simion van Artus Wolfaert recht originael' door de firma Forchoudt gezonden naar Wenen.¹⁸⁷ Het is dus duidelijk dat er eveneens buiten Antwerpen een afzetmarkt voor Wolffort's schilderijen bestond. Waarschijnlijk werden zijn schilderijen indertijd tevens naar Spanje geëxporteerd, er worden aldaar tegenwoordig meerdere schilderijen van Wolffort gevonden, voornamelijk in Sevilla, Malaga en Cadiz.¹⁸⁸

2.5 Leerlingen

Het is reeds duidelijk geworden dat Artus Wolffort het hoofd moet zijn geweest van een productief atelier. Welke kunstenaars daar zoal werkzaam in zijn geweest is onduidelijk, de documentatie van leerlingen toentertijd blijkt namelijk dikwijls onvolledig.¹⁸⁹ Slechts van zeven kunstenaars kunnen we met enige zekerheid vaststellen dat zij de opleiding hebben genoten bij Artus Wolffort, namelijk Peter

¹⁸³ Idem, p. 196.

¹⁸⁴ Vermeylen 2003, pp. 9-10.

¹⁸⁵ Document 22 en Galesloot 1868, pp. 585-586: 'Welcke schilderyen langen tyd ten huysse des deponents hebben berust, geduerende welcken tydt tot der deponents huysse de voorschreven schilderyen hebben commen sien de schilders Rubbens, Segers, David Ryckaerts, Wolfaert (...)'.
¹⁸⁶ Denucé 1932, p. 102. Voor meer over kunsthandelaar Herman de Neyt lees Duverger, E., 'Aantekeningen betreffende de Antwerpse schilder en kunsthandelaar Herman de Neyt (1588-1642)', *De zeventiende eeuw* 6 (1990) 1, pp. 69-75.

¹⁸⁷ Denucé 1931, p. 109.

¹⁸⁸ Díaz Padrón 2013, p. 904.

¹⁸⁹ In de Liggeren wordt bijvoorbeeld maar één leerling in het atelier van Frans Floris geregistreerd, terwijl het er volgens Karel van Mander minstens 120 moeten zijn geweest, zie Vermeylen 2003, p. 125.

van Mol, Peter van Lint, Jan-Baptist Wolfaerts en vier leerjongens die in de Liggeren gedocumenteerd zijn.

Peter van Mol (1599-1640)

Peter van Mol werd in 1599 geboren te Antwerpen als zoon van Corneille van Mol en Françoise van Beyselaer.¹⁹⁰ In 1611 werd Van Mol ingeschreven bij het St. Lucasgilde als leerjongen in het atelier van Seger vanden Grave.¹⁹¹ Elf jaar later, in 1622, trad Van Mol het St. Lukasgilde toe als volmeester.¹⁹² In 1631 vertrok Van Mol vanuit Antwerpen naar Parijs, waar hij in 1640 met enkele landgenoten de Parijsche Academie van Beeldende Kunsten op zou richten.¹⁹³ Van Mol bleef in Parijs tot aan zijn overlijden op 8 april 1650.¹⁹⁴

Van een leertijd van Peter van Mol bij Artus Wolffort bezitten we geen directe bewijzen. De vroegste vermelding van Van Mol's leertijd bij Wolffort wordt gevonden in André Félibien's *Entretiens sur les ouvrages* en stamt uit de tweede helft van de zeventiende eeuw.¹⁹⁵ Vervolgens lezen we in een uit 1730 daterende brief van Nicolaas Vleughels dat Wolffort 'avoit été maitre dun exelent peintre nommé P. Van Mol'.¹⁹⁶ De engelse Michael Bryan schreef in zijn *Dictionary of painters and engravers* eveneens over Van Mol's leertijd bij Artus Wolffort.¹⁹⁷ Over het algemeen bleef de verbintenis tussen Van Mol en Wolffort echter onopgemerkt.

Hans Vlieghe bracht de relatie tussen Van Mol en Wolffort wederom aan het licht en verbond de twee kunstenaars op grond van stijlovereenkomsten.¹⁹⁸ Stilistisch kan er inderdaad vrijwel geen twijfel over een connectie bestaan: Van Mol's oeuvre werd duidelijk beïnvloed door dat van zijn mogelijke leermeester. Zozeer dat het werk van de beide schilders bijna niet van elkaar te onderscheiden is. Een excellent voorbeeld hiervan zijn de vele versies van *De Bewening* [cat.nrs. 20.1-8] die telkens afwisselend aan Van Mol en aan Wolffort worden toegeschreven.¹⁹⁹ De vele versies en het hergebruik van bekende kopytypes wijzen er echter op dat de schilderijen waarschijnlijk aan Wolffort toegeschreven dienen te worden.

Het is onduidelijk wanneer en in welke hoedanigheid Van Mol precies werkzaam zou zijn geweest in Wolffort's atelier. Mogelijk genoot Van Mol zijn laatste jaren van de opleiding bij Wolffort. Het was althans niet ongebruikelijk dat een leerjongen zijn opleiding afrondde bij een andere meester dan bij wie hij begon.²⁰⁰ Vlieghe achtte het waarschijnlijk dat Van Mol niet zozeer als leerling

¹⁹⁰ Hairs 1977, p. 227, FA, PR 11 (Dooptregister), fol. 159r.

¹⁹¹ Rombouts/Lerius 1961 (dl. 1), pp. 477, 479.

¹⁹² Idem, p. 587.

¹⁹³ Branden 1883, p. 766.

¹⁹⁴ Hairs 1977, p. 227.

¹⁹⁵ Zie Félibien 1725 (dl. 3), p. 403.

¹⁹⁶ Dussieux et al. 1854 (dl. 1), p. 354, Vlieghe 1977, p. 127.

¹⁹⁷ Bryan 1905 (dl. 3), p. 350.

¹⁹⁸ Vlieghe 1977, pp. 127.

¹⁹⁹ Zie cat.nr. ?

²⁰⁰ Jager 1990, p. 71.

aan Wolffort's atelier verbonden was, maar veeleer als volwaardig medewerker.²⁰¹

Van Mol was hoe dan ook een belangrijke figuur in het leven van Wolffort; niet voor niets was hij in 1624 getuige van de doop van Wolffort's dochter Anna.²⁰² Daarnaast waren twee broers van Van Mol, Johannes en Cornelius, getrouwd met Wolffort's schoonzussen, Catharina en Abigail Wandelaers.²⁰³ Cornelius van Mol trad bovendien op als getuige bij de doop van Petrus Wolffort.²⁰⁴ De twee families waren dus nauw met elkaar verbonden.

Peter van Lint (1609-1690)

Op 28 juni 1609 werd Peter van Lint gedoopt in de St. Joriskerk te Antwerpen als zoon van Peter van Lint en Joanna Mast.²⁰⁵ In 1619 begon Van Lint reeds aan zijn schildersopleiding in het atelier van Roelant Jacobs.²⁰⁶ Daar heeft hij tot aan 1624 gewerkt, om daarna een nieuw 'verbont' aan te gaan met Artus Wolffort.²⁰⁷ In het atelier van Wolffort genoot Van Lint van 1625 tot 1629 zijn opleiding. Vervolgens lijkt hij nog ongeveer twee jaar met Wolffort samengewerkt te hebben.²⁰⁸ Uiteindelijk verkreeg Van Lint in 1632 zijn meesterschap van het St. Lucasgilde.²⁰⁹ Een jaar later vertrok Van Lint naar Rome, waar hij gedurende een periode van zeven jaar zou verblijven.²¹⁰ In 1640 keerde hij weer terug naar zijn geboortestad Antwerpen en begon een eigen atelier waarin voornamelijk kabinetstukken werden geproduceerd.²¹¹ Op 2 juni 1643 trouwde Van Lint met Elisabeth Willemyns. Zij kregen samen zeven kinderen: vijf zoons en twee dochters. Op 25 september 1690 werd Peter van Lint begraven in de Onze-Lieve-Vrouwekathedraal te Antwerpen.²¹²

Dankzij een overgeleverd notitieboek van de hand van Van Lint, zijn we over zijn leertijd goed geïnformeerd.²¹³ Zo maakte hij bijvoorbeeld een lijst van schilderijen waaraan hij had gewerkt in Wolffort's atelier.²¹⁴ De lijst heeft ertoe bijgedragen dat verscheidene schilderijen thans aan Wolffort en Van Lint toegeschreven kunnen worden.²¹⁵

Voor al in Van Lint's vroege werk is de invloed van zijn meester zowel in stilistisch opzicht als in onderwerpkeuze goed zichtbaar. Hij maakte in deze beginperiode bijvoorbeeld een *Aanbidding der Koningen*, thans in de Sint-Amanduskerk te Bavikhove [afb.21]. De gelijkenissen tussen dit schilderij en de vele *Aanbidding der Koningen* [cat.nrs. 8.1-10, 9.1-2] van Wolffort's hand zijn onmiskenbaar.

²⁰¹ Vlieghe 1977, p. 127.

²⁰² Document 13.

²⁰³ FA PR 197, f. 57, FA PR 197, f. 81.

²⁰⁴ Document 18.

²⁰⁵ Antwerpen 1857, p. 254.

²⁰⁶ Rombouts/Lerius 1961 (dl. 1), p. 557.

²⁰⁷ Vlieghe 1977, p. 136.

²⁰⁸ Idem, pp. 124-126.

²⁰⁹ Rombouts/Lerius 1961 (dl. 2), p. 37.

²¹⁰ Vlieghe 1998, p. 87, Bodart 1970 (dl. 1), pp. 127-136.

²¹¹ Idem, pp. 88, 112-114.

²¹² Antwerpen 1857, p. 255.

²¹³ Zie Vlieghe 1979.

²¹⁴ Vlieghe 1977, p. 136.

²¹⁵ Vlieghe 1981, pp. 85-86, Vlieghe 1977, pp. 126-127.

Zo is de compositie van Van Lint's schilderij vrijwel exact hetzelfde als Wolffort's *Aanbidding* in een particuliere collectie te Brussel [cat.nr. A9.1]. Daarnaast worden de elementen als de knielende koning Melchior met hoofdtooi/kroon aan zijn voeten, de staande koning Balthasar die een harnas draagt en de houding van het Christuskind in verscheidene van Wolffort's schilderijen op deze manier gevonden.

Uiteindelijk heeft Van Lint zeker niet voor zijn meester ondergedaan. Hij was het hoofd van een succesvol atelier en maakte als zodanig deel uit van de elite van Antwerpen. Van Lint heeft bovendien talloze schilders opgeleid, waarvan Godfried Maes de bekendste is.²¹⁶ Cornelis de Bie schreef over Van Lint dan ook niet alleen een lofdicht, maar voegde tevens zijn portret toe aan zijn *Gulden Kabinet*.²¹⁷

Jan-Baptist Wolfaerts (1625-ca. 1687?)

Jan-Baptist Wolfaerts²¹⁸ werd gedoopt op 15 november 1625 in de Onze-Lieve-Vrouwekerk zuid als zoon van Artus Wolffort en Maria Wandelaers.²¹⁹ Het is waarschijnlijk dat Jan-Baptist al op jonge leeftijd in de leer ging bij zijn vader. Hij heeft echter niet lang de opleiding bij zijn vader kunnen genieten, Wolffort overleed immers toen Jan-Baptist slechts vijftien jaar oud was.

Op uitnodiging van Peter van Mol, vertrok Jan-Baptist rond 1642 met de schilder Philippe Vleughels (1619-1694) naar Parijs voor een periode van onbekende duur.²²⁰ Op basis van italianiserende aspecten in het schilderij *Herderstaferaal met schalmeispeeler* daterend van 1646 [afb. 22], wordt verondersteld dat Jan-Baptist daaropvolgend een reis naar Italië maakte.²²¹ Met zekerheid is vast te stellen dat Jan-Baptist in ieder geval in 1658 naar Rome reisde: hij woonde destijds in bij de Duitse graveur Gioachino Chapeti.²²²

In tegenstelling tot zijn vader, zou Jan-Baptist zich uiteindelijk niet in Antwerpen, maar in Haarlem vestigen. In 1647 werd hij aldaar ingeschreven bij het St. Lucasgilde.²²³ Jan-Baptist moet een redelijk succesvolle carrière gehad hebben te Haarlem. Schilderijen van zijn hand werden althans zowel binnen als buiten Haarlem gevonden.²²⁴ Jan-Baptist was in 1659 dan ook welvarend genoeg om, al zij het met garantiestelling van schilder Hendrick Mommers (1623-1693), een huis te kopen aan de

²¹⁶ Rombouts/Lerius 1961 (dl. 2), pp. 163-164, 174, 241, 351, 359, 388, 412, 463, 505, 512-513, 532-533.

²¹⁷ Bie 1661, pp. 306-307.

²¹⁸ In de literatuur wordt doorgaans voor deze schrijfwijze gekozen. Jan-Baptist Wolfaerts ondertekende zelf documenten als 'Johanes Wolfert' of 'Johanes Wolfaers'. Zijn schilderijen signeerde hij als 'JBWolfert', zie Thiel/Stroman 2006, noot 1.

²¹⁹ Zie Document 15.

²²⁰ Aldus beschreven in de eerdergenoemde brief van Nicolaas Vleughels, zie Dussieux et al. 1854 (dl. 1), p. 354.

²²¹ Hoogewerff 1938, noot 6.

²²² Geschreven staat 'Giovanbattista Ulfard, fiamengo, anni 36', zie Hoogewerff 1938, p. 91. Bodart 1970 (dl. 2), p. 69.

²²³ Miedema 1980 (dl. 2), p. 1037, Willigen 1870, p. 336.

²²⁴ Biesboer/Togneri 2000, p. 212 (Gerrit Kinckhuijsen, Haarlem), Bredius 1915 (dl. 2), p. 423 (Laurens Mauritsz. Douci, Amsterdam), Bredius 1915 (dl. 4), p. 1122 (Willem van Campen, Amsterdam), p. 1131 (Pieter Boll, Haarlem), Bredius 1915 (dl. 5), p. 1859 (Pieter van Meldert, Amsterdam), Bredius 1915 (dl. 6) pp. 1970, 1971 (Pieter Fris, Amsterdam), p. 1985 (Abraham de Pape, Leiden).

Koningstraat voor het bedrag van 2150 gulden.²²⁵

Jan-Baptist bleef zijn hele leven ongetrouwd. Hij werd desondanks in 1661 vader van een zoon die kort na de geboorte stierf. De jaren erna woonde Jan-Baptist, wegens psychische problemen, wisselend in Haarlem en bij zijn familie in Antwerpen.²²⁶ Hij heeft in deze jaren waarschijnlijk geen schilderijen meer geproduceerd. Vermoedelijk overleed Jan-Baptist in 1687 te Antwerpen.²²⁷

Lange tijd waren er onduidelijkheden omtrent het oeuvre van Jan-Baptist en van zijn vader Artus, hetgeen ertoe geleid heeft dat deze dikwijls met elkaar werden verward.²²⁸ Inmiddels is bekend dat Jan-Baptist niet in zijn vaders voetstappen is getreden als historieschilder. Hij heeft zich daarentegen gespecialiseerd in het schilderen van boerderijlandschappen en maakte taferelen in de stijl van Nicolaes Berchem (ca. 1621-1683), Philips Wouwerman (1619-1668) en Albert Cuyp (1620-1691).²²⁹ Het is denkbaar dat Jan-Baptist, na de leertijd bij zijn vader, bij een landschaps- of genreschilder in opleiding is geweest.

Leerjongens uit De Liggeren

Er worden in De Liggeren vier leerjongens gevonden die werkzaam zijn geweest in het atelier van Wolffort, namelijk Reynier Andriesen (inschrijving 1619-1620),²³⁰ Jacques Danckart (inschrijving 1620-1621),²³¹ Lucas Smout I (inschrijving 1631-1632)²³² en Michiel Janssens (inschrijving 1632-1633).²³³ Afgezien van de aantekening in De Liggeren, is er over Reynier Andriesen en Jacques Danckart niets bekend.²³⁴ Van Michiel Janssens weten we verder dat hij in 1645-1646 in het gilde werd ontvangen als meester.²³⁵

Over Lucas Smout I zijn we ietwat beter geïnformeerd. Hij werd op 3 februari 1620 gedoopt te Antwerpen en ging op twaalfjarige leeftijd in de leer bij Artus Wolffort. Op 17 mei 1654 werd hij meester van het Antwerpse St. Lucasgilde.²³⁶ Kort daarna, op 21 mei 1654, trouwde Smout met Anna Maria Tijssens, de dochter van kunsthandelaar Augustijn Tijssens.²³⁷ Er kwamen uit hun huwelijk zeven dochters en twee zoons voort. Beide zoons zouden hun vader in het schildersvak volgen: Domien Smout als historieschilder en Lucas Smout II als landschapschilder.²³⁸ In 1674 overleed

²²⁵ Mommers stond garant voor twee van de vijf betalingen voor het huis, opgeteld een bedrag van 1000 gulden, zie Thiel-Stroman 2006, p. 354.

²²⁶ Ibidem.

²²⁷ Sinds Immerzeel dit publiceerde is dit algemeen overgenomen. Er is geen bron die dit sterfjaar bevestigt.

²²⁸ Zie 'Stand van zaken'.

²²⁹ Maere/Wabbes 1994 (dl. 1), p. 434.

²³⁰ Rombouts/Lerius 1961 (dl. 1), p. 558.

²³¹ Idem, p. 565.

²³² Rombouts/Lerius 1961 (dl. 2), pp. 27, 29.

²³³ Idem, pp. 38, 41.

²³⁴ Vlieghe 1977, p. 133.

²³⁵ Rombouts/Lerius 1961 (dl. 2), pp. 168, 172.

²³⁶ Idem, pp. 247, 253. De rekeningen waarin de aantekening wordt gevonden beslaan de periode van 18 september 1653 tot en met 18 september 1654. De '17 meey' moet dus van het jaar 1654 betreffen en niet 1653 zoals Van den Branden schreef, zie Branden 1883, p. 1056.

²³⁷ Van den Branden 1883, p.

²³⁸ Thieme/Becker 1937 (dl. 31), p. 182.

Lucas Smout.

Lucas Smout I blijkt, evenals zijn leermeester, als historieschilder actief te zijn geweest.²³⁹ Er wordt althans in een inventaris daterend uit 1657 een ‘Dry Coningen van Smout’ vermeld.²⁴⁰ Het betreffende schilderij is ons tegenwoordig onbekend.

²³⁹ Vlieghe 1977, p. 133, Branden 1883, pp. 1056-1057.

²⁴⁰ Duverger 1984-2009 (dl. 7), p. 378.

OEUVRECATALOGUS

Inleiding

Deze oeuvrecatalogus is verdeeld in vijf secties:

Deel A bevat alle authentieke schilderijen van Wolffort, eigenhandige en niet-eigenhandige herhalingen worden eveneens in dit deel opgenomen. Deze worden opgelijst onder hetzelfde cat.nr. gevolgd door .2, .3 etc.

Pendants en series hebben een overkoepelend cat.nr. en worden individueel gekenmerkt met a, b, c etc. Wanneer er wordt getwijfeld aan de eigenhandigheid van de herhaling, wordt vermeld 'waarschijnlijk niet eigenhandige kopie'. Daarbij dient de kanttekening geplaatst te worden dat de schilderijen de auteur enkel bekend zijn via afbeeldingen. Van enkele herhalingen zijn geen objectgegevens of afbeeldingen bekend, het is dan ook mogelijk dat deze vereenzelvigd kunnen worden met één van de andere catalogusnummers.

Deel B bestaat uit beschrijvingen van verloren gegane schilderijen waarvan geen afbeeldingen bestaan en die qua onderwerp niet overeenkomen met werken uit deel A van deze catalogus. Het gaat hierbij met name om werken beschreven in oude veilingcatalogi of boedelinventarissen.

Deel C bevat werken die stilistisch aan Wolffort's oeuvre zijn verbonden, maar niet van de meester zelf zijn. Zij zijn mogelijk kopieën naar verloren originelen van Wolffort.

Deel D bevat werken die onterecht aan Wolffort zijn toegeschreven. Het gaat enkel om werken die in de literatuur aan Wolffort worden toegeschreven. Foutieve toeschrijvingen in veilingscatalogi of in de documentatie van het Rubenianum of het RKD zijn hier niet in opgenomen.

In deel T worden de tekeningen van Wolffort apart behandeld.

Aangezien er vrijwel geen werken met zekerheid te dateren zijn, is ervoor gekozen om de werken binnen elk deel naar onderwerp te sorteren.

A. AUTHENTIEKE SCHILDERIEN

OUDE TESTAMENT

[A1]

Lot en zijn dochters

Olieverf op paneel, 124,3 x 146,5 cm
Schwerin, Staatliches Museum Schwerin
(inv.nr. G.169)

Herkomst afbeelding: Held 1981, afb. 9.

Herkomst:

Onbekend

Bibliografie:

Schlie, F., *Beschreibendes Verzeichniss der Werke älterer Meister in der Grossherzoglichen Gemälde-Galerie zu Schwerin*, Schwerin 1882, pp. 220-221, cat.nr. 430 (als Frans Grebber).

Held, J.S., 'Noch einmal Artus Wolffort', *Walraff-Richartz Jahrbuch* 42 (1981), pp. 149-150, afb. 9 (als Artus Wolffort).

Dit schilderij van *Lot en zijn dochters* (Gen. 19:30-38) wordt op basis van de grootte van de figuren en de wijze waarop zij vrijwel het gehele beeldvlak vullen aan Wolffort toegeschreven.²⁴¹ Rechts op de achtergrond zien we de vlucht van Lot en zijn familie uit Sodom (Gen. 19:1-29). Het stilleven op de voorgrond is uitbundig en precies uitgewerkt, hiermee demonstreert Wolffort zijn vaardigheid in dit genre. De gezichten van de dochters gelijken de vrouwen op cat.nrs. A5.1-13, A55 en A59.1-3.

Het schilderij vertoont gelijkenissen met Rubens' schilderij eveneens te Schwerin, gemaakt ca. 1610-1611. Dit is met name

²⁴¹ Held 1981, pp. 149-150.

zichtbaar in de houding van de vrouw rechts.
Wolffort's schilderij moet volgens Held ca.
1625 gedateerd worden.

[A2]

Hagar in de woestijn

Olieverf op doek, 133 x 182 cm
Huidige bewaarplaats onbekend
Herkomst afbeelding: Held 1981, afb. 8.

Herkomst:

Kunsthandel, Milaan

Bibliografie:

Held, J.S., 'Noch einmal Artus Wolffort', *Wallraf-Richartz Jahrbuch* 42 (1981), p. 149, afb. 8.

Het onderwerp van Hagar in de woestijn (Gen. 22:15-19) komt zelden voor in de Vlaamse schilderkunst, gebruikelijker was om de verdrijving van Hagar en Ismaël af te beelden.²⁴² Het landschap is uitgevoerd in de stijl van Gillis van Coninxloo II en neemt een prominente rol in op het schilderij, hetgeen verder bijna niet voorkomt in Wolffort's oeuvre. Vanwege de stijlovereenkomst met Coninxloo en de stijfheid van de compositie moet dit schilderij vroeg in Wolffort's oeuvre geplaatst worden. Het gezicht van Hagar vertoont sterke overeenkomsten met de vrouwelijke figuur linksonder op cat.nr. A11.

²⁴² Held 1981, p. 149.

[A3.1]

Isaak zegent Jakob

Olieverf op doek, 166 x 225 cm
Luxemburg, Musée national d'histoire et d'art
Herkomst afbeelding: Documentatie Rubenianum
(V17-414: Wolffort, Artus)

Herkomst:

Collectie Devos-Ratinckx, Antwerpen
1958: geschonken door Madame Wilhelmy aan
Musée national d'histoire et d'art, Luxemburg

Tentoonstellingen:

1910 (juni-november): 'Exposition d'art
ancien: l'art Belge au XVIIe siècle', Brussel

Bibliografie:

Tent. cat. Brussel, *Exposition d'art ancien: l'art
Belge au XVIIe siècle*, Brussel 1910, p. 58, cat.nr.
56 (als Jan Cossiers).

*Exposition internationale coloniale, maritime et
d'art flamand*, Antwerpen 1930, cat.nr. 84 (als Jan
Cossiers).

*Peintures anciennes: collection du Musée
d'Histoire et d'Art, Luxembourg*, Luxembourg 1967,
cat. nr. 38 (als Jan Cossiers).

Vlieghe, H., 'Zwischen Van Veen und Rubens:
Artus Wolffort (1581- 1641), ein vergessener
Antwerpener Maler', *Wallraf-Richartz Jahrbuch* 9
(1977), p. 118, afb. 45 (als Artus Wolffort).

[A3.2]

GEEN AFBEELDING BESCHIKBAAR

Olieverf op doek, 110 x 159 cm
Huidige bewaarplaats onbekend

Herkomst:

4 juli 1950: Veiling Sotheby's, Londen (lot 68)

Bibliografie:

Vlieghe, H., 'Zwischen Van Veen und Rubens:
Artus Wolffort (1581- 1641), ein vergessener

Antwerpener Maler', *Wallraf-Richartz Jahrbuch* 9 (1977), p. 118, noot 43.

Het thema van *Isaak zegent Jacob* (Gen. 27) was populair in de zeventiende eeuw. Op het bed ligt de oude blinde Isaak, voor hem knielt Jacob en helemaal links zit Rebekka. Rechts op de achtergrond zien Esau die aan het jagen is. De klassicerende achtergrond, de realistische gelaatstypering en de aandacht voor het stilleven zijn typerend voor Wolffort. De compositie moet op basis van caravaggistische kenmerken later in het oeuvre van Wolffort geplaatst worden.²⁴³ Leerling Van Lint schreef in zijn notitieboek dat hij meewerkte aan 'eenen Jakop ende Isac in een lantschap'.²⁴⁴ Mogelijk gaat het om deze compositie. In dat geval moet het schilderij 1629 gedateerd worden. De figuur van Rebekka vertoont overeenkomsten met de oude vrouw links op cat.nrs. A4.1-2. De kat rechtsonder correspondeert met cat.nr. A55.

[A4.1]

De gevangenneming van Samson

Olieverf op doek, 177 x 230 cm

Charlottesville, The Fralin Museum of Art

Herkomst afbeelding: Documentatie Rubenianum (V17-414: Wolffort, Artus)

Herkomst:

tot 1982: collectie van Major G. St. John Strutt, Engeland

²⁴³ Vlieghe 1990 (dl. 13), p. 888.

²⁴⁴ Vlieghe 1977, p. 136.

1982-1983: kunsthandel Hoogsteder-Naumann Ltd., New York City (inv. nr. 12891)²⁴⁵

Tentoonstellingen:

1983: 'A selection of Dutch and Flemish seventeenth-century paintings', Kunsthandel Hoogsteder-Naumann Ltd., New York

Bibliografie:

Tent. cat. New York (Hoogsteder-Naumann Ltd.), *A selection of Dutch and Flemish seventeenth-century paintings*, New York 1983, pp. 121-125, afb. 14.

Wheelock, A.K., 'New York: Dutch and Flemish paintings at Hoogsteder-Naumann', *The Burlington Magazine* 125 (1983) 963, pp. 382, 385, afb. 67 (als Artus Wolffort).

Manuth, V., 'Die Augen des Sünders: Überlegungen zu Rembrandts "Blendung Simsons" von 1636 in Frankfurt', *Artibus et Historiae* 11 (1990) 21, pp. 179-180, afb. 10.

Maere, J. de, Wabbes, M., *Illustrated dictionary of the 17th century flemish painters*, dl. 3, Brussel 1994, p. 1298.

[A4.2]

Waarschijnlijk niet eigenhandige kopie

De gevangenneming van Samson

Olieverf op koper, 81 x 96,5 cm

Huidige bewaarplaats onbekend

Herkomst afbeelding: Website Dorotheum

Herkomst:

Collectie Baron von Bethmann, Königstein im Taunus

Collectie Carl Spaeth en gravin Görtz, Frankfurt am Main

Particuliere collectie, West-Duitsland

²⁴⁵ Was met zekerheid tot 1983 in de kunsthandel aanwezig.

13 oktober 2010: veiling Dorotheum, Wenen
(lot 535); verkocht voor €14,940,-

Bibliografie:

Wenen, Veilingcatalogus (Dorotheum), *Alte Meister, II. Teil*, 13 oktober 2010, lot 535.

Website Dorotheum (laatst geraadpleegd april 2016):

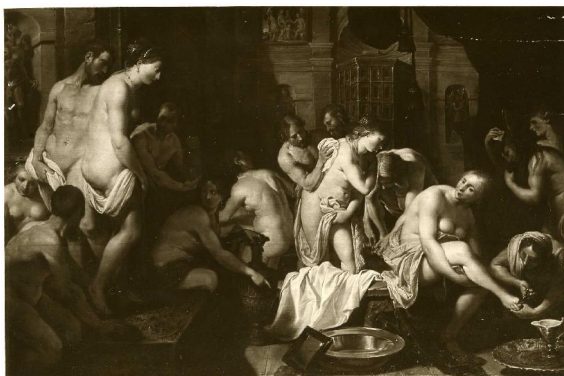
https://www.dorotheum.com/en/auctions/current-auctions/kataloge/list-lots-detail/lotID/535/lot/991274-artus-wolffort-or-wolfaerts.html?search_phrase1=wolfaerts&search_type=1¤tPage=NaN&source=search&view=ext

Inspiratiebronnen voor deze compositie waren waarschijnlijk de houtsnede van Niccolo Boldrini naar Titiaan en een schilderij uit Rubens' atelier tegenwoordig bewaard in München. Gezien de invloed van Rubens, voornamelijk zichtbaar in de dynamiek van de compositie, is het aannemelijk om het schilderij laat in het oeuvre Wolffort te plaatsen, waarschijnlijk later dan het schilderij van Rubens. Rubens' schilderij kan niet met zekerheid gedateerd worden, maar lijkt in ieder geval vóór 1626 te zijn gemaakt.²⁴⁶

Kenmerkend voor Wolffort is o.a. de nadruk op de spierpartijen van Simson en de subtiële uitvoering van haren bijvoorbeeld zichtbaar bij de vacht van de hond.

De oude vrouw links vertoont overeenkomsten met Rebekka in cat.nr. A3.1.

[A5.1]

Esther wordt gekleed voor het feestmaal van Ahasveros

Gesigneerd (voorzijde van het bad, r. van het

²⁴⁶ Tent.cat. New York 1983, p. 123

midden): *AWolffort*

Olieverf op paneel, 52 x 77 cm

Huidige bewaarplaats onbekend

Herkomst afbeelding: Documentatie Rubenianum
(V17-415: Wolffort, Artus)

Herkomst

15 februari 1927: Veiling Van Marle & Bignell, Den Haag (lot 70)

27 juli 1942: Veiling Van Marle & Bignell, Den Haag (lot 70)

Bibliografie

Den Haag, Veilingcatalogus (Van Marle & Bignell), *Belangrijke verkooping van oude en moderne schilderijen, antiquiteiten, curiositeiten enz., alsmede een zeer fraaien paarlencollier*, 15 februari 1927, lot 156, pp. 28-29, met afb. (Als Cornelis Holsteyn).²⁴⁷

Den Haag, Veilingcatalogus (Van Marle & Bignell), *Catalogus van een verzameling antiquiteiten*, 27 juli 1942, lot 70, met afb. (als Cornelis Holsteyn).

Gerson, H., 'C. Holsteyn of A. Wolffort', *Kunsthistorische Mededelingen van het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie I* (1946), pp. 5-6 (als Artus Wolffort).

Vlieghe, H., 'Zwischen Van Veen und Rubens: Artus Wolffort (1581- 1641), ein vergessener Antwerpener Maler', *Wallraf-Richartz Jahrbuch* 39 (1977), pp. 121-123, afb. 52 (als Artus Wolffort).

Vlieghe, H., 'Wolffort (Wolffaert), Artus', in: Maton, J. (red.), *Nationaal Biografisch Woordenboek*, dl. 13, Brussel 1990, p. 887 (als Artus Wolffort).

Slavíček, L., *Flemish paintings of the 17th and 18th centuries: illustrated summary catalogue*, Praag 2000, p. 325 (als Artus Wolffort).

Tent.cat. Montpellier/Toulouse (Musée Fabre/Musée des Augustins) etc., *Corps et ombres: Caravage et le caravagisme Européen*, Milaan 2012, p. 398 (als Artus Wolffort).

²⁴⁷ Een exemplaar van deze catalogus, bewaard in het RKD, bevat de volgende aantekeningen van Frits Lugt: *gemerkt AWolffort; zeer goed van tekening; copie naar een Corn. Holstein in Mus. te Kassel; herinneringen aan Corn. v. Haarlem; goede staat.*

[A5.2]

Esther wordt gekleed voor het feestmaal van Ahasveros

Olieverf op paneel, 54 x 76 cm

Kassel, Museum Schloss Wilhelmshöhe
(inv.nr. GK 281)

Herkomst afbeelding: Bildindex Marburg,
object.nr. 98.787

Herkomst:

tot 1752: Collectie baron Häckel, Frankfurt
1752 - heden: Collectie Wilhelm VIII, Schloss
Wilhelmshöhe, Kassel, later overgegaan in
Museum Schloss Wilhelmshöhe

Tentoonstellingen:

2010 – 2011 (23 oktober tot 23 januari):
‘Sensualité et Volupté, le corps féminin dans la
peinture flamande des XVIe et XVIIe siècles’,
Musée départemental de Flandre, Kassel.

Bibliografie:

*Haupt-Catalogus von Sr Hochfürstl: Durchlt.
HERREN Landgrafens Wilhelm zu Hessen,
sämtlichen Schilderjén und Portraits*, 1749, cat.nr.
771 (als Cornelis Holsteyn).

Causid, S., *Verzeichnis der Hochfürstlich-
Hessischen Gemählde-Sammlung in Cassel*, Kassel
1783, p. 122, cat. nr. 113 (als Cornelis Holsteyn).

Drach, C.A. von, ‘Nachtrag zur Geschichte der
Galerie’, in: Eisenmann, O., *Katalog der
Königlichen Gemäldegalerie zu Cassel*, Kassel
1888, p. LXIV, met afb (als Cornelis Holsteyn).

*Katalog der Königlichen Gemäldegalerie zu
Cassel*, Berlijn 1913, p. 30, cat.nr. 281 (als Cornelis
Holsteyn).

Vogel, H. et al, *Katalog der Staatlichen
Gemäldegalerie zu Kassel*, Kassel 1958, p. 176, cat.
nr. 281 (als Cornelis Holsteyn).

Gerson, H., ‘C. Holsteyn of A. Wolffordt’,

*Kunsthistorische Mededelingen van het Rijksbureau
voor Kunsthistorische Documentatie I* (1946), pp.
5-6 (als Artus Wolffort).

Vlieghe, H., ‘Zwischen Van Veen und Rubens: A.
Wolffort (1581- 1641), ein vergessener
Antwerpener Maler’, *Wallraf-Richartz Jahrbuch* 39
(1977), p. 123, noot 52 (als Artus Wolffort).

Held, J.S., ‘Noch einmal Artus Wolffort’, *Wallraf-
Richartz Jahrbuch* 42 (1981), p. 153 (als Artus
Wolffort).

Schnackenburg, B., *Flämische Meister in der
Kasseler Gemäldegalerie*, Kassel 1985, p. 45, cat.
nr. 29 (als Artus Wolffort).

Maere, J. de, Wabbes, M., *Illustrated dictionary of
the 17th century flemish painters*, dl. 3: Plates L-Z,
Brussel 1994, afb. 1297 (als Artus Wolffort).

Schnackenburg, B., *Gemäldegalerie alte Meister:
Gesamtkatalog*, dl. 1, Mainz 1996, p. 327, afb. 55.

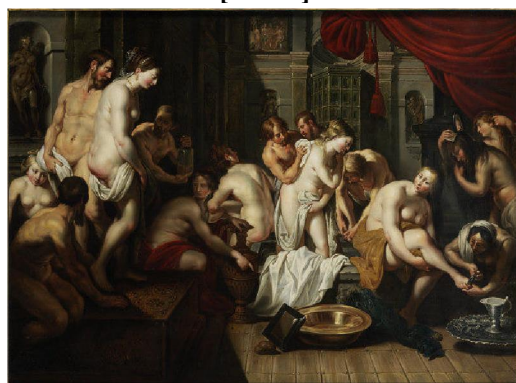
Slavíček, L., *Flemish paintings of the 17th and 18th
centuries: illustrated summary catalogue*, Praag
2000, p. 325 (als Artus Wolffort).

Tent.cat. Kassel (Musée départemental de Flandre),
*Sensualité et volupté: le corps féminin dans la
peinture flamande du XIVe au XVIIe siècles*, Milaan
2010, pp. 102-103, met afb (als Artus Wolffort).

Website Museum Schloss Wilhelmshöhe, collectie
online (laatst geraadpleegd april 2016):

[http://altemeister.museum-
kassel.de/33995/0/0/147/s2/0/0/objekt.html](http://altemeister.museum-kassel.de/33995/0/0/147/s2/0/0/objekt.html) (als
Artus Wolffort).

[A5.3]

Esther wordt gekleed voor het feestmaal van Ahasveros

Op achterzijde een oud label met inscriptie:
Wulfart

Olieverf op paneel (eik), 59,4 x 81 cm
Londen, Victoria & Albert Museum (inv.nr.
Dyce 10)

Herkomst afbeelding: Website Victoria & Albert
Museum

Herkomst:

tot 1869: Collectie dominee Alexander Dyce
 1869: Gelegateerd door Alexander Dyce aan
 het South Kensington Museum, Londen,
 tegenwoordig het Victoria & Albert Museum
 geheten

Bibliografie:

Dyce collection: a catalogue of the paintings, miniatures, drawings, engravings, rings, and miscellaneous objects bequeathed by the reverend Alexander Dyce, Londen 1874, p. 2 (als Margaretha Wulfaert).

Gerson, H., 'C. Holsteyn of A. Wolffordt', *Kunsthistorische Mededelingen van het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie I* (1946), pp. 5-6.

Kauffmann, C.M., *Catalogue of Foreign Paintings*, Londen 1973, dl. 1, pp. 301-302, cat.nr. 377.

Vlieghe, H., 'Zwischen Van Veen und Rubens: Artus Wolffordt (1581- 1641), ein vergessener Antwerpener Maler', *Wallraf-Richartz Jahrbuch* 39 (1977), pp. 121-123, noot 52, afb. 53.

Held, J.S., 'Noch einmal Artus Wolffordt', *Wallraf-Richartz Jahrbuch* 42 (1981), p. 153.

Slavicek, L., *Flemish paintings of the 17th and 18th centuries: illustrated summary catalogue*, Praag 2000, p. 325.

Website Victoria and Albert Museum, collectie online (laatst geraadpleegd april 2016):
<http://collections.vam.ac.uk/item/O132432/esthers-toilet-in-the-harem-oil-painting-wolfaerts-artus/>
 RKD (Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie), Den Haag, Archief Cornelis Hofstede de Groot (0356), inv.nr. 1637036.

[A5.4]

Esther wordt gekleed voor het feestmaal van Ahasveros

Olieverf op paneel, 56 x 78 cm

Florence, Gallerie degli Uffizi (inv.nr. 3764)
 Herkomst afbeelding: RKD (344: ONS/Religie, Mythologie, Allegorie, Historie en Literatuur I)

Herkomst:

ca. 1890: Gallerie degli Uffizi, Florence²⁴⁸

Tentoonstellingen:

1977 (22 juli – 9 oktober): 'Rubens e la pittura fiamminga del Seicento nelle collezioni pubbliche fiorentine', Palazzo Pitti, Florence

Bibliografie:

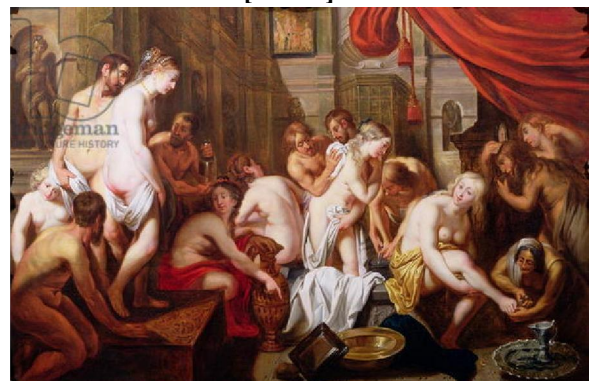
Gerson, H., 'C. Holsteyn of A. Wolffordt', *Kunsthistorische Mededelingen van het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie I* (1946), p. 5.

Tent. cat. Florence (Palazzo Pitti), *Rubens e la pittura fiamminga del Seicento nelle collezioni pubbliche fiorentine: catalogo*, Florence 1977, cat.nr. 67 (als Cristoffel van der Laemen).

Vlieghe, H., 'Zwischen Van Veen und Rubens: Artus Wolffordt (1581- 1641), ein vergessener Antwerpener Maler', *Wallraf-Richartz Jahrbuch* 39 (1977), p. 123, noot 52.

Berti, L., Caneva, C., *Gli Uffizi: catalogo generale*, Florence 1980, dl. 1, p. 592, cat.nr. P1899.

Slavicek, L., *Flemish paintings of the 17th and 18th centuries: illustrated summary catalogue*, Praag 2000, p. 325.

[A5.5]

Esther wordt gekleed voor het feestmaal van Ahasveros

Olieverf op paneel, 57,1 x 85,7 cm
 Wiltshire, Wilton House, Collectie van de
 graaf van Pembroke
 Herkomst afbeelding: Bridgeman

²⁴⁸ Voor het eerst gedocumenteerd in de inventaris van 1890 (als Peter Paul Rubens), Berti/Caneva 1980, p. 592.

Images/Collection of the Earl of Pembroke, Wilton House,

Herkomst:

ca. 1730: Waarschijnlijk aangekocht voor het Wilton House door Thomas, 8ste graaf van Pembroke.

Bibliografie:

Cowdry, R., *A description of the pictures, statues, busto's, basso-relievo's, and other curiosities at the Earl of Pembroke's house at Wilton*, Londen 1751, p. 109 (als Otto van Veen).

Pembroke, T.H., *A description of the antiquities and curiosities in Wilton-House*, Londen 1769, p. 90 (als Otto van Veen).

Wilkinson, N.R., *Wilton House pictures*, Londen 1907, dl. 1, p. 151, cat.nr. 75 (als Cornelis Holsteyn).

Wilkinson, N.R., *Wilton House guide: a handbook for visitors*, Londen 1908, p. 44, cat.nr. 75 (als Cornelis Holsteyn).

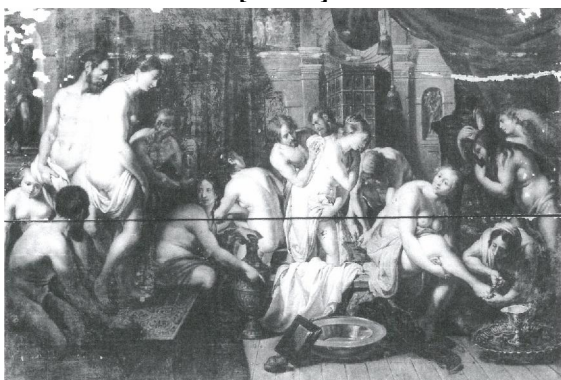
Pembroke, S., *A catalogue of the paintings and drawings in the collection at Wilton House*, Londen/New York 1968, p. 68, cat.nr. 176.

Vlieghe, H., 'Zwischen Van Veen und Rubens: A. Wolffort (1581- 1641), ein vergessener Antwerpener Maler', *Wallraf-Richartz Jahrbuch* 39 (1977), p. 123, noot 52.

Held, J.S., 'Noch einmal Artus Wollfort', *Wallraf-Richartz Jahrbuch* 42 (1981), p. 153.

Slavíček, L., *Flemish paintings of the 17th and 18th centuries: illustrated summary catalogue*, Praag 2000, p. 325.

[A5.6]

Esther wordt gekleed voor het feestmaal van Ahasveros

Op achterzijde: sporen van Antwerps merk
Olieverf op paneel (eik), 57,5 x 84 cm

Praag, Národní Galerie (inv.nr. O 16878)
Herkomst afbeelding: Slavíček 2000, p. 325.

Herkomst:

tot 1811: Collectie graaf Christian Sternberg, Praag

1796-1819: Onderbruikleen aan het Obrazárna Společnosti Vlasteneckých Přátel Umění (OSVPU), Praag (inv.nr. EC 40)²⁴⁹

1811-1830: Collectie graaf Franz Joseph Sternberg-Manderscheid

? – 1990: Collectie J. Ballata, Vlašim
sinds 1990: Národní galerie, Praag

Bibliografie:

Slavíček, L., *Flámské figurální obrazy 17. století ze sbírek Národní galerie v Praze*, Praag 1985
[ongepubliceerd doctoraat; raadpleegbaar in Národní Galerie], p. LV (als kopie naar Artus Wolffort).

Slavíček, L., *Flemish paintings of the 17th and 18th centuries: illustrated summary catalogue*, Praag 2000, p. 325, cat.nr. 391.

[A5.7]

Esther wordt gekleed voor het feestmaal van Ahasveros

Olieverf op paneel, 57 x 80,8 cm

Huidige bewaarplaats onbekend

Herkomst afbeelding: Website Artnet

²⁴⁹ Genoemd in de inventaris van de OSVPU, AA 1223/1, 2 (te vinden in het archief van de Národní Galerie), zie Slavíček 2000, p. 325. De OSVPU werd op 5 februari 1796 opgericht door een groep kunstliefhebbers (polečnost vlasteneckých přátel umění = Vereniging voor Vrienden van de Kunst) en is de directe voorloper van de huidige Národní Galerie.

Herkomst:

17 november 2001: Veiling Lempertz, Keulen
(lot 1183)

29 september 2004: Veiling Dorotheum,
Wenen (lot 156)

5 oktober 2005: Veiling Dorotheum, Wenen
(lot 191)

Bibliografie:

Keulen, Veilingcatalogus (Lempertz), *Alte Kunst: Gemälde, Zeichnungen, Skulpturen u.a. aus Schloss Burgscheidungen/Sachsen-Anhalt*, 17 november 2001, lot 1183.

Wenen, Veilingcatalogus (Dorotheum), *Alte Meister*, 29 september 2004, lot. 156.

Wenen, Veilingcatalogus (Dorotheum), *Alte Meister*, 5 oktober 2005, lot 191.

Website Artnet (laatst geraadpleegd maart 2016):
<http://www.artnet.com/artists/artus-wolfaerts/esther-im-frauenhaus-des-ahasver-ezLv7cn75gShBSLz8GT5w>

[A5.8]

Esther wordt gekleed voor het feestmaal van Ahasveros

Materiaal en afmetingen onbekend
Zweden, Particuliere collectie

Herkomst afbeelding: Held 1981, p. 152, afb. 13.

Herkomst:

Onbekend

Bibliografie:

Held, J.S., 'Noch einmal Artus Wollfort', *Wallraf-Richartz Jahrbuch* 42 (1981), pp. 152-153.²⁵⁰

²⁵⁰ Held geeft aan dat aangezien de afmetingen van dit schilderij onbekend zijn het goed mogelijk is dat zij vereenzelvigd kan worden met cat.nr. A5.11, A5.12 of A5.15. Op basis van de afbeeldingen kan

Slavíček, L., *Flemish paintings of the 17th and 18th centuries: illustrated summary catalogue*, Praag 2000, p. 325.

[A5.9]

Waarschijnlijk niet eigenhandige kopie
Esther wordt gekleed voor het feestmaal van Ahasveros

Olieverf op paneel, 58 x 82 cm

Parijs, Musée du Louvre (inv.nr. MNR 407)

Herkomst afbeelding: Bundesarchiv, Koblenz

Herkomst:

tot ca. 1941: Particuliere collectie, Frankrijk
ca. 1941: Geruild door Gustav Rochlitz met
Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg voor drie
schilderijen van Picasso, één van Manet, één
van Sisley, één van Boudin en één van
Pissarro²⁵¹

15 maart 1941: Collectie Hermann Göring
(inv.nr. RM 881)²⁵²

29 juli 1945: Geregistreerd in het Central
Collecting Point te München (inv.nr. 5893)²⁵³

25 september 1947: Schilderij wordt
teruggebracht naar Parijs

1950: Gedoneerd aan het Louvre door de
Office des Biens et Intérêts Privés²⁵⁴

in ieder geval vastgesteld worden dat dit schilderij
niet overeenkomst met cat.nr. A5.12.

²⁵¹ Bundesarchiv B323/57-67, ruil nr. 3.

²⁵² Bundesarchiv B323/614 (als Cornelis Holsteyn),
Archief Ministere des Affaires Etrangères, carton
149, A102 (als Frans Wouters).

²⁵³ Bundesarchiv B323/658.

²⁵⁴ De Office des Biens et Intérêts Privés is de
Franse organisatie verantwoordelijk voor de
toekenning van uit Duitsland heroverde
kunstwerken.

Bibliografie:

Gerson, H., 'C. Holsteyn of A. Wolffordt',
*Kunsthistorische Mededelingen van het Rijksbureau
voor Kunsthistorische Documentatie I* (1946), pp.
5-6.

Brejon de Lavergnée, A., Foucart, J., Reynaud, N.,
*Catalogue sommaire illustré des peintures du
Musée de Louvre, I: Écoles flamande et
hollandaise*, Parijs 1979, p. 152, met afb.

Slavíček, L., *Flemish paintings of the 17th and 18th
centuries: illustrated summary catalogue*, Praag
2000, p. 325.

Website Musées Nationaux Récupération (laatst
geraadpleegd april 2016):
http://www.culture.gouv.fr/public/mistral/mnrbis_fr
Website Deutsches Historisches Museum,
Bundesarchiv (laatst geraadpleegd april 2016):
[http://www.dhm.de/datenbank/ccp/dhm_ccp_add.p
hp?seite=6&fld_1=5893&fld_1_exakt=exakt&such
en=Suchen](http://www.dhm.de/datenbank/ccp/dhm_ccp_add.php?seite=6&fld_1=5893&fld_1_exakt=exakt&suchen=Suchen)

[A5.10]

Waarschijnlijk niet eigenhandige kopie
*Esther wordt gekleed voor het feestmaal van
Ahasveros*

Olieverf op paneel, 50,2 x 74,9 cm
New York, Robert Simon Fine Art
Herkomst afbeelding: Robert Simon Fine Art, New
York

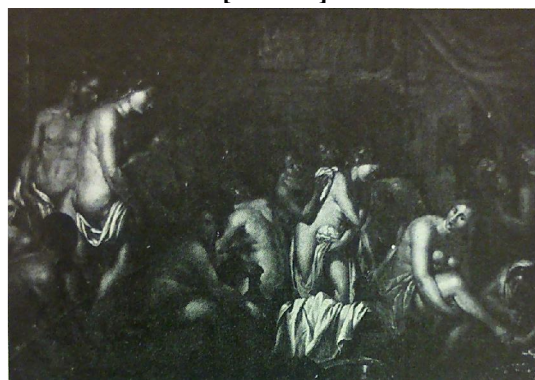
Herkomst:
Onbekend

Bibliografie:

Website Robert Simon Fine Art (laatst
geraadpleegd april 2016):

[http://www.robertsimon.com/works_html/wolffordt.
html](http://www.robertsimon.com/works_html/wolffordt.html)²⁵⁵

[A5.11]

Waarschijnlijk niet eigenhandige kopie
*Esther wordt gekleed voor het feestmaal van
Ahasveros*

Olieverf op paneel, 54 x 73 cm
Huidige bewaarplaats onbekend
Herkomst afbeelding: RKD (344: ONS/Religie,
Mythologie, Allegorie, Historie en Literatuur I)

Herkomst:

26 oktober 1963: Veiling Helmut Tenner,
Heidelberg (lot 36)

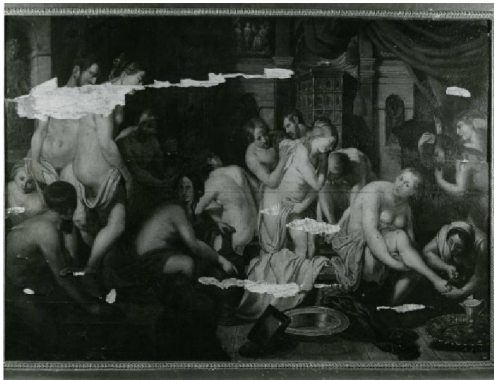
Bibliografie:

Heidelberg, Veilingcatalogus (Helmut Tenner),
*Gemälde, Zeichnungen, Graphik des 15. Bis 20.
Jahrhunderts*, 26 oktober 1963, lot 36 (als Artus
Wolffordt).

Vlieghe, H., 'Zwischen Van Veen und Rubens: A.
Wolffordt (1581- 1641), ein vergessener
Antwerpener Maler', *Wallraf-Richartz Jahrbuch* 39
(1977), p. 123, noot 52.

²⁵⁵ Op de site wordt vermeld dat het goed mogelijk is dat dit schilderij te vereenzelvigen is met cat.nrs. A5.12 of A5.15. Op basis van de afbeeldingen kan in ieder geval vastgesteld worden dat dit schilderij niet overeenkomt met cat.nr. A5.12, daar de schaal met beker rechtsonder op cat.nr. A5.10 ontbreekt.

[A5.12]

Waarschijnlijk niet eigenhandige kopie
Esther wordt gekleed voor het feestmaal van Ahasveros

Olieverf op paneel, 55 x 79 cm

Huidige bewaarplaats onbekend

Herkomst afbeelding: Documentatie Rubenianum
(V17-415: Wolffort, Artus)

Herkomst:

Collectie Frederik Stern, Los Angeles,
Verenigde Staten
Kunsthandel Joseph Guttman

Bibliografie:

Vlieghe, H., 'Zwischen Van Veen und Rubens: A. Wolffort (1581- 1641), ein vergessener Antwerpener Maler', *Wallraf-Richartz Jahrbuch* 39 (1977), p. 123, noot 52.
Slavíček, L., *Flemish paintings of the 17th and 18th centuries: illustrated summary catalogue*, Praag 2000, p. 325.

[A5.13]

Waarschijnlijk niet eigenhandige kopie
Esther wordt gekleed voor het feestmaal van Ahasveros

Olieverf op doek, 55 x 77 cm

Huidige bewaarplaats onbekend
Herkomst afbeelding: Website Zezula

Herkomst:

tot 1949: Antiekhandelaar, Brno
na 1949: Particuliere collectie, Brno
3 november 2012: Veiling Zezula, Brno,
Tsjechië (lot 200); verkocht voor CZK 98.000

Bibliografie:

Slavíček, L., *Flemish paintings of the 17th and 18th centuries: illustrated summary catalogue*, Praag 2000, p. 325.
Brno, Veilingcatalogus (Zezula), *39th auction of the antiques and objects of art*, 3 november 2012, lot 200 (als Anoniem naar Artus Wolffort).
Website Zezula (laatst geraadpleegd april 2016):
<http://www.papilio.cz/en/archiv.php?aukce=a39&pol=15787>

[A5.14]

GEEN AFBEELDING BESCHIKBAAR
Esther wordt gekleed voor het feestmaal van Ahasveros

Materiaal en afmetingen onbekend
Wenen, Liechtenstein Gallery

Bibliografie:

Parthey, G., *Deutscher Bildersaal: Verzeichniss der in Deutschland vorhandenen Oelbilder verstorbener Maler aller Schulen*, Berlijn 1863, dl. 2: L-Z, p. 798 (als Artus Wolffort).
Slavíček, L., *Flemish paintings of the 17th and 18th centuries: illustrated summary catalogue*, Praag 2000, p. 325.

[A5.15]

GEEN AFBEELDING BESCHIKBAAR
Esther wordt gekleed voor het feestmaal van Ahasveros

Materiaal en afmetingen onbekend
Huidige bewaarplaats onbekend

Herkomst:

Collectie Baron Adalbert von Lanna, Praag-Bubeneč

Bibliografie:

Vlieghe, H., 'Zwischen Van Veen und Rubens: A. Wolffort (1581- 1641), ein vergessener Antwerpener Maler', *Wallraf-Richartz Jahrbuch* 39

(1977), p. 123, noot 52.

Prahl, R., Praag 1996, p. 144 (als Holstyn).²⁵⁶
Slavíček, L., *Flemish paintings of the 17th and 18th centuries: illustrated summary catalogue*, Praag 2000, p. 325.

Held identificeerde het onderwerp van dit schilderij, dat eerder bekend stond als *Vrouwenbad*, als het Oud-Testamentische verhaal van Esther en Ahasveros (Esther 2).²⁵⁷

Afgebeeld is het moment dat Esther wordt gekleed voor het feestmaal van Ahasveros. Centraal boven zien we een schilderij met het oordeel van Paris waarmee wordt verwezen naar de keuze die Ahasveros moet gaan maken: Koning Ahasveros zocht, evenals Paris, naar de mooiste vrouw.

Het onderwerp van badende mannen én vrouwen is bijzonder in de Vlaamse kunst van de zeventiende eeuw. We kennen slechts één ander schilderij van dit type, namelijk Hendrik de Clerck's *Geschiedenis van Psyche of Toilet van Venus* in het Louvre.²⁵⁸

Van Wolffort's compositie zijn vele versies bekend van uiteenlopende kwaliteit.

Grotendeels komen zij overeen, met uitzondering van cat.nr. A5.10 waarop de schaal met beker rechtsonder ontbreekt. Cat.nr. A5.1 is het enige dat werd gesigneerd: op de voorzijde van het bad zien we *Awolffordt* in het steen gekerfd. Dankzij deze signatuur en de duidelijke overeenkomsten met de Vlaamse schilderijstijl werd deze compositie door Horst Gerson overtuigend toegeschreven aan Artus Wolffort. Daarmee werden eerdere toeschrijvingen aan Cornelis Holsteyn, Christoffel Jacobsz. van der Laemen en Margaretha Wulfraet definitief verworpen.²⁵⁹

²⁵⁶ Aldus vermeld in Slavíček 2000. Welke uitgave er precies mee bedoeld wordt is onduidelijk.

²⁵⁷ Held 1981, pp. 152-154.

²⁵⁸ Tent.cat. Kassel 2010, p. 102.

²⁵⁹ Gerson 1946, pp. 5-6.

NIEUWE TESTAMENT

[A6a]

De Visitatie

Olieverf op doek, 160 x 130 cm
Dijon, Musée des Beaux-Arts (inv. nr. 176)
Herkomst afbeelding: Documentatie Rubenianum
(V17-414: Wolffort, Artus)

Herkomst:

Chartreuse de Champmol te Dijon

Bibliografie:

Magnin, J., *La peinture au Musée de Dijon*, Besançon 1929, cat.nr. 176 (als Maerten de Vos).
Vlieghe, H., 'Zwischen Van Veen und Rubens: A. Wolffort (1581- 1641), ein vergessener Antwerpener Maler', *Wallraf-Richartz- Jahrbuch* 9 (1977), pp.104-105, afb. 19.

[A6b]

Aanbidding der Koningen

Olieverf op doek, 160 x 130 cm

Dijon, Musée des Beaux-Arts (inv. nr. 178)
Herkomst afbeelding: Documentatie Rubenianum
(V17-414: Wolffort, Artus)

Herkomst:

Chartreuse de Champmol te Dijon

Bibliografie:

Magnin, J., *La peinture au Musée de Dijon*,
Besançon 1929, cat.nr. 178 (als Maerten de Vos).
Vlieghe, H., 'Zwischen Van Veen und Rubens: A.
Wolffort (1581- 1641), ein vergessener
Antwerpener Maler', *Wallraf-Richartz- Jahrbuch* 9
(1977), pp.104-107, afb. 20.
Díaz Padrón, M., 'Una Adoración de los Reyes
Magos de Artus Wolffort rescatada del anonimato',
BSAA arte 76 (2010), p. 212, afb. 5.²⁶⁰

[A6c]

De besnijdenis

Olieverf op doek, 160 x 130 cm
Dijon, Musée des Beaux-Arts (inv. nr. 177)
Herkomst afbeelding: Documentatie Rubenianum
(V17-414: Wolffort, Artus)

Herkomst:

Chartreuse de Champmol te Dijon

Bibliografie:

Magnin, J., *La peinture au Musée de Dijon*,
Besançon 1929, cat.nr. 177 (als Maerten de Vos).
Vlieghe, H., 'Zwischen Van Veen und Rubens: A.
Wolffort (1581- 1641), ein vergessener
Antwerpener Maler', *Wallraf-Richartz- Jahrbuch* 9
(1977), pp. 104-105, afb. 21.

²⁶⁰ Volgens het onderschrift betreft afbeelding 5 het schilderij uit Dijon. De afbeelding komt echter niet overeen met bovenstaand schilderij.

[A6d]

Presentatie in de tempel

Olieverf op doek, 160 x 130 cm
Dijon, Musée des Beaux-Arts (inv. nr. 179)
Herkomst afbeelding: Documentatie Rubenianum
(V17-414: Wolffort, Artus)

Herkomst:

Chartreuse de Champmol te Dijon

Bibliografie:

Magnin, J., *La peinture au Musée de Dijon*,
Besançon 1929, cat. nr. 179 (als Maerten de Vos).
Vlieghe, H., 'Zwischen Van Veen und Rubens: A.
Wolffort (1581- 1641), ein vergessener
Antwerpener Maler', *Wallraf-Richartz- Jahrbuch* 9
(1977), pp. 104-105, afb. 22.

Deze reeks van vier scènes uit het Nieuwe Testament wordt door Vlieghe omschreven als de *Vier Mysteryën van de Heilsgeschiedenis*. De reeks moet gezien de hoekige plooiwal en de enigszins stijve compositie vroeg in Wolffort's oeuvre geplaatst worden. Cat.nr. A6b werd meermaals door Wolffort herhaald, zowel als staande als liggende compositie [cat.nrs. A8.1-10]. In de overige drie schilderijen zien we een aantal voor Wolffort typerende koppen. In cat.nr. A6c zien we aan de rechterzijde een koorknaap die overeenkomt met de figuur rechts op cat.nr. A7, de zittende figuur met baard aan de linkerkant is een herhaling van cat.nrs. A39.1-2 en de grijsaard achter Maria is dezelfde als op cat.nr. A42. De man met mijter op cat.nr. A6d vertoont enige overeenkomsten met cat.nrs. A20.1-8 en A62a.

[A7.1]

Aanbidding der herders
 Olieverf op doek, 170 x 130 cm
 Oostmalle, St. Laurentiuskerk
 Herkomst afbeelding: Documentatie Rubenianum
 (V17-414: Wolffort, Artus)

Herkomst:
 Onbekend

Bibliografie:

- Molder, T. de, *Geschiedenis van Oostmalle*, Turnhout 1948, p. 367, met afb.
 Hairs, M.L., *Dans le sillage de Rubens: les peintres d'histoire d'anversois au XVIIe siècle*, Luik 1977, p. 211 (als Cornelis Schut).
 Vlieghe. H., 'Zwischen Van Veen und Rubens: Artus Wolffort (1581- 1641), ein vergessener Antwerpener Maler', *Wallraf-Richartz Jahrbuch* 39 (1977), pp. 114-115, afb 41, noot 38.
 Held, J.S., 'Noch einmal Artus Wollfort', *Wallraf-Richartz Jahrbuch* 42 (1981), p. 151 (als Manier van Peter van Lint).
 Wilmers, G., *Cornelis Schut (1597-1655): a Flemish painter of the High Baroque*, Brussel 1996 [PICTURA NOVA: Studies in 16th and 17th century Flemish painting and drawing I], pp. 211-212, cat.nr. D8.

[A7.2]

Waarschijnlijk niet eigenhandige kopie
Aanbidding der herders
 Olieverf op doek, 164 x 124 cm
 Leuven, Museum M (inv.nr. S/165/O)
 Herkomst afbeelding: Documentatie Rubenianum
 (V17-414: Wolffort, Artus)

Herkomst:

Kapel van de Infirmierie van het Groot Begijnhof, Leuven
 Begijnhofkerk, Leuven
 sinds 1966: in bruikleen van OCMW Leuven in Museum M Leuven

Tentoonstellingen:

1970 (5 september-8 november): 'Oude Kunst C.O.O. Leuven', Stedelijk Museum Vander Kelen-Mertens, Leuven
 1988: 'Schatten der armen: het artistieke en historische bezit van het O.C.M.W.-Leuven', Stedelijk Museum Vander Kelen-Mertens, Leuven

Bibliografie:

- Guide des étrangers à Louvain*, Leuven 1852, p. 33, nr. 5.
Inventaire dressé en 1846 des objets d'art existant dans la province de brabant, Brussel 1897, p. 104.
 Crab, J., *Bronnen voor de kunstgeschiedenis van het arrondissement Leuven. Reeks A: inventarissen*, dl. 1: Kerk van het Groot-Begijnhof, Leuven 1966, p. 57, cat.nr. S32.
 Tent.cat. Leuven (Stedelijk Museum Vander Kelen-Mertens), *Oude Kunst C.O.O. Leuven*, Leuven 1970, pp. 158-159, cat.nr. S40.
 Vlieghe. H., 'Zwischen Van Veen und Rubens:

Artus Wolffort (1581- 1641), 'ein vergessener Antwerpener Maler', *Wallraf-Richartz Jahrbuch* 39 (1977), noot 38 (als Kopie naar Artus Wolffort). Tent.cat. Leuven (Stedelijk Museum Vander Kelen-Mertens), *Schatten der armen: het artistiek en historisch bezit van het O.C.M.W.-Leuven*, Leuven 1988, p. 56-57, cat.nr. 11, afb. 13.

Campbell, L., Carpreau, P., *M Leuven: collectie schilderijen*, Tielt 2009, p. 208.

Website Erfgoedplus (laatst bezocht april 2016): <http://www.erfgoedplus.be/details/24062A51.prirref.16544?categorie=vrij&zoekterm=Aanbidding%20der%20herder&pos=0>²⁶¹

Gebaseerd op de realistische gelaatstypering, wordt de compositie later in Wolffort's oeuvre geplaatst.²⁶² Er worden een aantal typekoppen gebruikt: de jongen rechts komt overeen met de koorknaap aan de rechterzijde op cat.nr. A6c, de oude man naast deze jongen staat tevens achter koning Caspar in cat.nr. A8.1-10. Voor de oude vrouw aan de linkerzijde zijn een studieschets [cat.nr. T5] en olieverfstudies bewaard gebleven [cat.nrs. A67.1-3].²⁶³ De engel die op de achtergrond de herders het goede nieuws verkondigt, komt opdezelfde wijze voor op cat.nr. A15.1-2. De figuur links met groentemand op het hoofd is tevens gebruikt in een schilderij met hetzelfde thema van Peter van Lint in Wenen. Het is goed mogelijk dat Van Lint meegewerkt heeft aan de uitvoering van dit schilderij.

[A8.1]

Aanbidding der Koningen

²⁶¹ Op de site staat aanvullende literatuur waarvan onduidelijk is welke publicaties worden bedoeld, jaartallen ontbreken.

²⁶² Vlieghe 1977, pp 114-115.

²⁶³ Vlieghe 1977, p. 117.

Olieverf op doek, 190 x 205 cm
Karlsruhe, Staatliche Kunsthalle (inv. nr. 1013)
Herkomst afbeelding: Documentatie Rubenianum
(V17-414: Wolffort, Artus)

Herkomst:

tot 1909: Pastorie te Lautenbach
vanaf 1909: Staatliche Kunsthalle te Karlsruhe

Bibliografie:

Lauts, J., *Katalog alte Meister bis 1800*, Karlsruhe 1966, pp. 262-263, cat.nr. 1013 (als Omgeving van Rubens).

Vlieghe, H., 'Zwischen Van Veen und Rubens: Artus Wolffort (1581- 1641), ein vergessener Antwerpener Maler', *Wallraf-Richartz Jahrbuch* 39 (1977), pp. 93, 107, afb. 23.

Díaz Padrón, M., 'Una Adoración de los Reyes Magos de Artus Wolffort rescatada del anonimato', *BSAA arte* 76 (2010), p. 212, afb. 2.

[A8.2]

Aanbidding der Koningen

Olieverf op doek, 266 x 192 cm
Antwerpen, Koninklijk Museum voor Schone Kunsten (inv.nr. 439)
Herkomst afbeelding: Flickr

Herkomst:

ca. 1615-1798: Altaar van het kleermakersambacht in de Onze-Lieve Vrouwekathedraal te Antwerpen
1798-1811: École centrale du département des Deux-Nèthes te Antwerpen; bewaard in het afgeschafte Discalsenklooster en later in de Academie in het Beursgebouw
1811 – 2009: Koninklijk Museum voor Schone

Kunsten, Antwerpen, bewaard in het voormalig Minderbroedersklooster 2009 – heden: Langdurig bruikleen Onze-Lieve-Vrouwekathedraal, Antwerpen

Tentoonstellingen:

2009-2017 (5 juni 2009 tot heden): 'REÜNIE. Van Quinten Metsijs tot Peter Paul Rubens: Meesterwerken uit het Koninklijk Museum terug in de Kathedraal', Onze-Lieve-Vrouwekathedraal, Antwerpen

Bibliografie:

Beschrijvinge van de gedenckweirdigste Schilderyen, die te sien syn in de Kercken van verschijde Steden van Vlaenderen, Brabant(...), 1751, uitgegeven door: Duverger, E., Biervliet, L. van, *Beschrijvinghe: een eerste nederlandstalige gids voor kunstminnaars in Brabant en Vlaenderen (1751-1753). Inleiding en tekst*, Brussel 1998, p. 6 (als Peter van Mol).

Mensaert, G.P., *Le peintre amateur et curieux ou Description générale des tableaux des plus habiles maîtres (...)*, Brussel 1763, p. 234 (als Peter van Mol)

Descamps, J.B., *Voyage pittoresque de la Flandre et du Brabant, avec des réflexions relativement aux arts & quelques gravures*, Parijs 1769, p. 147 (als Peter van Mol).

Sanden, J. van der, *Oud konst-toneel van Antwerpen*, Antwerpen 1771, dl. 2, pp. 344, 347. *Description principaux ouvrages de peinture et sculpture; actuellement existans dans les Eglises Couvens & lieux publics de la Ville d'Anvers*, Antwerpen 1774, p. 13, cat.nr. 30 (als Peter van Mol).

Lerius, Th. van, *Notre-Dame d'Anvers, avant la seconde invasion Française en 1794*, Antwerpen 1841, p. 17.

Papebrochius, D., *Annales Antverpiensis ab urbe condita ad annum 1700 collectie ex ipsius civitatis monumentis*, Antwerpen 1848, dl. 5, pp. 352-353 (als Deodat van der Monte).

Roses, M., *Geschiedenis der Antwerpsche schilderschool*, Gent 1879, p. 504 (als Peter van Mol).

Branden, F.J. van den, *Geschiedenis der Antwerpsche schilderschool*, Antwerpen 1883, pp.765-766 (als Peter van Mol).

Bosshère, J. de, *De kerken van Antwerpen. Schilderijen, beeldhouwwerken, geschilderde glasramen, enz. in de 18de eeuw beschreven door*

Jacobus de Wit (1774), Antwerpen/Den Haag 1910, p. 19 (als Peter van Mol).

Prims, F., 'Altaarstudiën', *Antwerpiensia* 12 (1938), pp. 334-338.

Hairs, M.L., *Dans le sillage de Rubens: les peintres d'histoire d'anversois au XVIIe siècle*, Luik 1977, p. 229 (als Peter van Lint).

Musée Royal des Beaux-Arts Anvers: catalogue descriptif: maitres anciens, Antwerpen 1970, p. 123, cat.nr. 439 (als Peter van Lint).

Brabant, J. van, *Ramspoed en restauratie: bijdrage tot de geschiedenis van de uitrusting en restauratie der Onze-Lieve-Vrouwekathedraal van Antwerpen*, Antwerpen 1974, pp. 69, 233.

Vervaeke, J., 'Catalogus van de altaarstukken van gilden en ambachten uit de Onze-Lieve-Vrouwekerk van Antwerpen en bewaard in het Koninklijk Museum', *Jaarboek Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen* (1976), pp. 238-239 (als Deodat van der Monte (?)).

Vlieghe, H., 'Zwischen Van Veen und Rubens: Artus Wolffort (1581- 1641), ein vergessener Antwerpener Maler', *Wallraf-Richartz Jahrbuch* 39 (1977), pp. 104-106, afb. 18, noot 17.

Vlieghe, H., 'Nog wat over Wolffort, zijn atelier en Van Lint', in: *Feestbundel bij de opening van het Kolveniershof en het Rubenianum*, Antwerpen 1981, p. 83.

Bellens, M., et al., *De Onze-Lieve-Vrouwekathedraal van Antwerpen*, Antwerpen 1993, p. 220.

Grieten, S., Bungeneers, J., Baudouin, P., *De Onze-Lieve-Vrouwekathedraal van Antwerpen: kunstpatrimonium van het Ancien Régime*, Turnhout 1996, p. 369.

Tent.cat. Antwerpen (Onze-Lieve-Vrouwekathedraal), *Van Quinten Metsijs tot Peter Paul Rubens: meesterwerken uit het Koninklijk Museum terug in de kathedraal*, Antwerpen 2009, pp. 189-193, cat.nr. 15.

Díaz Padrón, M., 'Una Adoración de los Reyes Magos de Artus Wolffort rescatada del anonimato', *BSAA arte* 76 (2010), pp.212-214, afb. 4.

[A8.3]

Aanbidding der Koningen

Olieverf op doek, 147 x 117 cm

Luxemburg, Onze-Lieve-Vrouwekathedraal

Herkomst afbeelding: KIK, object.nr. 40006246

Herkomst:

Kerk van de Observanten te Luxemburg

Bibliografie:

Schmitt, G., 'Bildschmuck der alten Kathedrale', in: *La Cathédrale Notre-Dame de Luxembourg*, [s.l.] 1964, pp. 76-82 (als Otto van Veen).

Vlieghe, H., 'Zwischen Van Veen und Rubens: Artus Wolffort (1581- 1641), ein vergessener Antwerpener Maler', *Wallraf-Richartz Jahrbuch* 39 (1977), p. 106, noot 19.

Díaz Padrón, M., 'Una Adoración de los Reyes Magos de Artus Wolffort rescatada del anonimato', *BSAA arte* 76 (2010), p. 212, noot 10.

[A8.4]

Aanbidding der Koningen

Olieverf op doek, 294 x 242 cm

Bordeaux, Musée des Beaux-Arts de Bordeaux
(inv.nr. Bx E 748 of Bx M 6978)

Herkomst afbeelding: Musée des Beaux-Arts de
Bordeaux

Herkomst:

tot 1880: Collectie van de kerkfabriek van de
st. Peterskerk, Bordeaux

sinds 1880: Musée des Beaux-Arts de
Bordeaux

Bibliografie:

Marionneau, C., *Description des oeuvres d'art qui
décorent les édifices publics de la Ville de
Bordeaux*, Bordeaux 1861, p. 418.

Vallet, E., *Catalogue des tableaux, sculptures,
gravures, dessins, exposés dans les galeries du
Musée de Bordeaux*, Bordeaux 1881, p. 108, cat.nr.
296 (als School van Rubens).

Vallet, E., *Catalogue des tableaux, sculptures,
gravures, dessins exposés dans les galeries du
Musée de Bordeaux*, Bordeaux 1894, cat.nr. 310
(als School van Rubens).

Alaux, D., *Musée de peinture Bordeaux. Catalogue
des tableaux*, Bordeaux 1910, cat.nr. 259.

'Hommage à Rubens : école flamande du XVIIème
siècle, collections du musée des beaux-arts de
Bordeaux', in: *Le petit journal de l'exposition*,
Bordeaux 1978, nr. 32.

Cazaux, M.H., *La peinture d'histoire flamande du
XVIIe siècle au Musée des Beaux-Arts de Bordeaux*,
Bordeaux 1993-1994, pp. 130-136.

Website Musée des Beaux-Arts de Bordeaux,
collectie online (laatst geraadpleegd april 2016):
[http://www.musba-bordeaux.fr/fr/catalogue-online-
fr/null](http://www.musba-bordeaux.fr/fr/catalogue-online-fr/null).

[A8.5]

Aanbidding der Koningen

Olieverf op doek, 118 x 170 cm

Huidige bewaarplaats onbekend
Herkomst afbeelding: Veilingcatalogus Loudmer

Herkomst:

19 december 1994: Veiling Loudmer, Hôtel
Drouot, Parijs (lot 26)
19 februari 1995: Veiling Mercier et Cie, Lille
(lot 80)
24 juni 2004: Veiling Tajan, Parijs (lot 12)

Bibliografie:

Parijs, Veilingcatalogus (Loudmer), *Dessins et
tableaux anciens, haute-époque, objets d'art et
d'ameublement du XIIIe au XIXe siècle, sièges et
meubles – tapisserie*, 19 december 1994, lot 26.
Parijs, Veilingcatalogus (Tajan), *Tableaux anciens*,
24 juni 2004, lot 12.

[A8.6]

Aanbidding der Koningen

Olieverf op doek, 188 x 106 cm²⁶⁴

Madrid, Particuliere collectie

Herkomst afbeelding: Website Sotheby's

Herkomst:

3 juli 2007: Veiling Sotheby's Olympia,
Londen (lot 369)

Bibliografie:

Veilingcatalogus, Londen (Sotheby's Olympia),
Old master paintings, 3 juli 2007, lot 369 (als
School van Rubens).

Díaz Padrón, M., 'Una Adoración de los Reyes
Magos de Artus Wolffort rescatada del anonimato',
BSAA arte 76 (2010), pp. 209-214.

²⁶⁴ Deze maten worden genoemd in Díaz Padrón
2010, p. 209. De verhoudingen komen echter niet
overeen met het afgebeelde schilderij.

[A8.7]

Aanbidding der Koningen

Olieverf op doek, 105 x 219 cm

Huidige bewaarplaats onbekend

Herkomst afbeelding: Díaz Padrón 2010, p. 213,
afb. 3.

Herkomst:

31 maart 1993: Veiling Jean-Paul Couturier,
Drouot Richelieu, Parijs (lot 23)
10 december 1993: Veiling Jean-Paul
Couturier, Hotel Drouot, Parijs (lot 20)

Bibliografie:

Veilingcatalogus, Parijs (Jean-Paul Couturier),
*Dessins et Tableaux anciens, Meubles et Objets
d'art*, 31 maart 1993, lot 23.

Veilingcatalogus, Parijs (Jean-Paul Couturier),
*Dessins et Tableaux anciens, Majoliques Italiennes,
Meubles et Objets d'Art, Tapisseries*, 10 december
1993, lot 20.

Díaz Padrón, M., 'Una Adoración de los Reyes
Magos de Artus Wolffort rescatada del anonimato',
BSAA arte 76 (2010), pp. 212-214, afb. 3.

[A8.8]

Aanbidding der Koningen

Olieverf op doek, 138 x 200 cm

Bossut-Gottechain, Kerk van Onze-Lieve-
Vrouwe

Herkomst afbeelding: KIK, objectnr. 10001894

Herkomst:

Onbekend

Bibliografie:

Díaz Padrón, M., 'Una Adoración de los Reyes Magos de Artus Wolffort rescatada del anonimato', *BSAA arte* 76 (2010), p. 212, noot 10.

[A8.9]

Aanbidding der Koningen

Olieverf op doek, 147 x 245 cm

Huidige bewaarplaats onbekend

Herkomst afbeelding: Veilingcatalogus Berlijn 1918

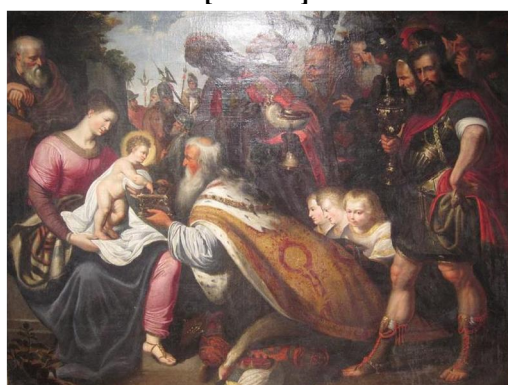
Herkomst:

12 november 1918: Veiling Rudolph Lepke, Berlijn (lot 113)

Bibliografie:

Veilingcatalogus, Berlijn (Rudolph Lepke), *Gemälde des 15. bis 18. Jahrhunderts: Nachlass des Herrn Georg Krakau, Berlin, und anderer Privatbesitz*, 12 november 1918, lot 113, afb. 4 (als Atelier van Peter Paul Rubens).

Díaz Padrón, M., 'Una Adoración de los Reyes Magos de Artus Wolffort rescatada del anonimato', *BSAA arte* 76 (2010), p. 212, noot 10.

[A8.10]

Waarschijnlijk niet eigenhandige kopie
Aanbidding der Koningen

Olieverf op doek, 119 x 146,5 cm

Salins-les-bains, Musée Max Claudet (D 1977.1.2.)

Herkomst afbeelding: Service des Musées de France

Herkomst:

Onbekend

Bibliografie:

Díaz Padrón, M., 'Una Adoración de los Reyes Magos de Artus Wolffort rescatada del anonimato', *BSAA arte* 76 (2010), p.212, noot 10.

[A8.11]

GEEN AFBEELDING BESCHIKBAAR

Aanbidding der Koningen

Olieverf op doek, 203 x 220 cm

Rouen, Musée des Beaux-Arts (SR 36)

Herkomst:

tot 1792: Église de Saint-Pierre-l'Honoré, Rouen

1792 – heden: Musée des Beaux-Arts, Rouen, bewaard in de Église de Saint Patrice, Rouen

Bibliografie:

'Liste des morceaux précieux de peinture qui décorent les maisons & établissements de Rouen', *Journal de Normandie ou de Rouen et du Département de la Seine Inférieure* (5 november 1790), p. 615-616 (als Rubens).

Court, J. D., *Catalogue des tableaux, statues et objets d'art exposés au musée de Rouen*, Rouen 1855, p. 102, cat.nr. 244 (als Theodoor van Thulden).

Minet, E., *Catalogue des ouvrages de peinture, dessin, sculpture et d'architecture*, Rouen 1911, cat.nr. 773 (als Theodoor van Thulden).

Nicolle, M., *Le Musée de Rouen. Peintures*, Parijs 1920 (als Jan Cossiers naar het schilderij in de OLV te Antwerpen).

Guey, F., 'La peinture flamande au Musée de Rouen', *Bulletin de la Société des Amis des monuments rouennais* (1928-1931), p. 110 (als Toegeschreven aan Theodoor van Loon).

Tent.cat. Parijs (Galerie nationale du Grand Palais), *Le siècle de Rubens dans les collections françaises*, Parijs 1977-1978, p. 286 (als Toegeschreven aan Peter van Mol).

Bergot, F., 'La naissance du musée des Beaux-Arts de Rouen', in: Mazauric, C., *La Révolution en*

Haute-Normandie, Rouen 1989, p. 350 (als Naar Artus Wolffort).

Bakhuys, D, Hillegers, J., Tainturier, C., *Tableaux flamands et hollandais du Musée des Beaux-Arts de Rouen*, Parijs 2009, p.235 (als Toegeschreven aan Artus Wolffort).

Díaz Padrón, M., 'Una Adoración de los Reyes Magos de Artus Wolffort rescatada del anonimato', *BSAA arte* 76 (2010), p. 212.

Deze compositie van de *Aanbidding der Koningen* werd door Wolffort meermaals herhaald in verschillende formaten, zowel liggend als staand. Sommige herhalingen zijn enigszins afwijkend, bijvoorbeeld in aantal figuren of de architectuur op de achtergrond. De centrale scène is op alle schilderijen echter identiek.

De figuur van Caspar zou volgens Díaz Padrón gemodelleerd zijn naar de linkerfiguur op Rubens' *De Heilige Ambrosius verhindert keizer Theodosius de kathedraal van Milaan te betreden* te Wenen.²⁶⁵ Wolffort's compositie moet dan na ca. 1617-1618 gedateerd worden.

Deze compositie van de *Aanbidding der Koningen* werd in ieder geval eerder gemaakt dan cat.nrs. A9.1-2 en A10, het geheel oogt enigszins stijf en het ontbreekt dieptewerking.²⁶⁶

Cat.nr. A8.1 vormde samen met cat.nr. A11 en cat.nr. A13.1 de kerngroep waaromheen Vlieghe Wolffort's oeuvre zou reconstrueren.

[A9.1]

Aanbidding der Koningen

Olieverf op doek, 205 x 240 cm
Brussel, Particuliere collectie

²⁶⁵ Padrón 2010, p. 211.

²⁶⁶ Vlieghe 1981, p. 83.

Herkomst afbeelding: Documentatie Rubenianum
(V17-414: Wolffort, Artus)

Herkomst:

Onbekend

Bibliografie:

- Vlieghe, H., 'Zwischen Van Veen und Rubens: Artus Wolffort (1581- 1641), ein vergessener Antwerpener Maler', *Wallraf-Richartz Jahrbuch* 39 (1977), pp. 114-115, afb. 40.
Held, J.S., 'Noch einmal Artus Wolffort', *Wallraf-Richartz Jahrbuch* 42 (1981), p. 151.
Vlieghe, H., 'Nog wat over Wolffort, zijn atelier en Van Lint', in: Vandenven, M. (red.), *Feestbundel bij de opening van het Kolveniershof en het Rubenianum*, Antwerpen 1981, p. 83.

[A9.2]

Aanbidding der Koningen

Olieverf op doek, 300 x 220,5 cm

Potsdam, Bildergalerie am Schloss Sanssouci
(inv.nr. GK I 7582)

Herkomst afbeelding: Documentatie Rubenianum
(V17-414: Wolffort, Artus)

Herkomst:

- 1763-1942: Collectie van Frederik II van Pruisen, Schloss Sanssouci, Potsdam
1942-1945: In veiligheid gebracht in Schloss Rheinsberg, Rheinsberg
1945-1994: Schloss Charlottenburg, Berlijn²⁶⁷
1994-heden: Bildergalerie am Schloss Sanssouci, Potsdam

²⁶⁷ Het schilderij was destijds ernstig beschadigd, zie Göres/Oesterreich 1996, p. 17.

Bibliografie:

Oesterreich, M., *Beschreibung der Königlichen Bildergalleri und des Kabinets im Sans-Souci*, Potsdam 1764, p. 67, cat.nr. 58 (als Peter Paul Rubens).

Nicolai, F., *Beschreibung der Königlichen Residenzstädte Berlin und Potsdam, alles daselbst befindlichen Merkwürdigkeiten und der umliegenden Gegend*, Berlijn 1769, p. 520.

Oesterreich, M., *Beschreibung der königlichen Bildergalerie und des Kabinettes im Sanssouci*, Potsdam 1770, cat.nr. 10 (als Peter Paul Rubens).

Nicolai, F., *Beschreibung der Königlichen Residenzstädte Berlin und Potsdam, alles daselbst befindlichen Merkwürdigkeiten und der umliegenden Gegend*, Berlijn 1779, p. 922.

Nicolai, F., *Beschreibung der Königlichen Residenzstädte Berlin und Potsdam, alles daselbst befindlichen Merkwürdigkeiten und der umliegenden Gegend*, Berlijn 1786, p. 1208, cat.nr. 10.

Oldenbourg, R., *Die flämische Malerei des XVII. Jahrhunderts*, Berlijn 1918, p. 92 (als Abraham Janssens).

Henschel-Simon, E., *Die Gemälde und Skulpturen in der Bildergalerie von Sanssouci*, Berlijn 1930, cat.nr. 57 (als Abraham Janssens).

Vlieghe, H., 'Zwischen Van Veen und Rubens: Artus Wolffort (1581- 1641), ein vergessener Antwerpener Maler', *Wallraf-Richartz Jahrbuch* 39 (1977), p. 114.

Held, J.S., 'Noch einmal Artus Wolffort', *Walraff-Richartz Jahrbuch* 42 (1981), p.151.

Vlieghe, H., 'Nog wat over Wolffort, zijn atelier en Van Lint', in: Vandenven, M. (red.), *Feestbundel bij de opening van het Kolveniershof en het Rubenianum*, Antwerpen 1981, p. 83.

Eckardt, G., *Schloss Sanssouci*, Potsdam 1990 [vierde druk], p. 100.

Göres, B. (ed.), Oesterreich, M., *Beschreibung der Königlichen Bildergalleri und des Kabinets im Sans-Souci*, Berlijn 1996 [oorspronkelijke uitgave 1764], p. 17.

Sommer, C. (red.), *Die Bildergalerie in Sanssouci: Bauwerk, Sammlung und Restaurierung. Festschrift zur Wiederöffnung*, Milaan 1996, p. 220, cat.nr. 11.

[A9.3]

GEEN AFBEELDING BESCHIKBAAR

Olieverf op paneel, 57,3 x 84,5 cm

Huidige bewaarplaats onbekend

Herkomst:

25 januari 1945: veiling Parke-Bernet Galleries, New York (lot 24)

Bibliografie:

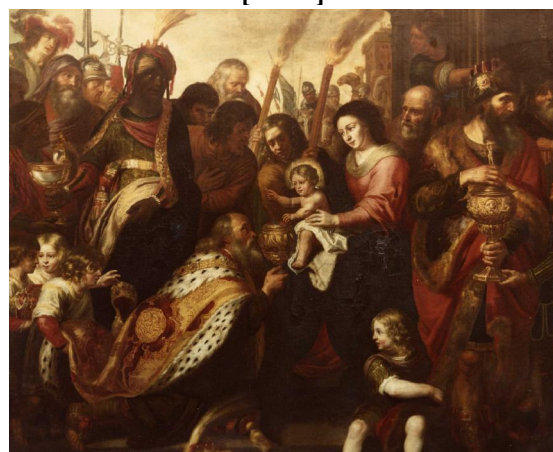
New York, Veilingcatalogus (Parke-Bernet Galleries), *Paintings by continental masters of the XV—XVII century including important works by Perugino, Rubens, Rembrandt, Hals, van Ruisdael, Mostaert, van Cleve, Bruyn, van Utrecht, Steen, van Ostade, van Dyck*, 25 januari 1945, lot 24.

Held, J.S., 'Noch einmal Artus Wolffort', *Walraff-Richartz Jahrbuch* 42 (1981), noot 21.

Deze compositie van de *Aanbidding der Koningen* is een stuk dynamischer dan cat.nrs.

A8.1-10 en kan om die reden later in Wolffort's oeuvre geplaatst worden. Er zijn invloeden waarneembaar van Rubens' *Aanbidding der Koningen* te Cambridge. De compositie moet dan ook in ieder geval na 1633 gedateerd te worden.²⁶⁸ Mogelijk is cat.nr. T6 een voorstudie geweest voor dit schilderij. Cat.nr. T3 is volgens Held wellicht een voorstudie voor de figuur van Jozef geweest.²⁶⁹

[A10]

In samenwerking met Peter van Lint?

Aanbidding der Koningen

Olieverf op doek, 200 x 240 cm

Kelheim, Particuliere collectie

Herkomst afbeelding: Documentatie Rubenianum (V17-415: Wolffort, Artus)

²⁶⁸ Vlieghe 1977, p. 134.

²⁶⁹ Held 1981, p. 151.

Herkomst:

Onbekend

Bibliografie:

Vlieghe, H., 'Nog wat over Wolffort, zijn atelier en Van Lint', in: Vandenven, M. (red.), *Feestbundel bij de opening van het Kolveniershof en het Rubenianum*, Antwerpen 1981, pp. 83-87.

Vlieghe heeft geopperd dat dit schilderij het zelfportret bevat van Peter van Lint. Het betreft de figuur direct achter het Christuskind van wie de gelaatstreken een stuk realistischer ogen dan de standaard typekoppen uit Wolffort's oeuvre.²⁷⁰ Wellicht is dit schilderij één van de 'drij koninghen' die Van Lint in 1629 in het atelier van Wolffort zou schilderen.²⁷¹ Mogelijk is cat.nr. T6 een voorstudie geweest voor dit schilderij, de jongen die zich aan de zuil vasthoudt is in ieder geval overeenkomstig.

[A11]

De opwekking van Lazarus

Olieverf op doek, 172 x 227 cm

Gent, St. Michielskerk

Herkomst afbeelding: KIK, object nr. 55763

Herkomst:

tot 1804: Particuliere collectie, Nivelles
sinds 1804: St. Michielskerk, Gent

Bibliografie:

Kervyn de Volkaersbeke, P., *Les églises de Gand*, Gent 1858, dl. 2, p. 95.

Haberditzl, F.M., 'Die Lehrer des Rubens', *Jahrbuch der kunsthistorischen Sammlungen des allerhöchsten Kaiserhauses XXVII*, Wenen 1907-

²⁷⁰ Vlieghe 1981, pp. 84-85.

²⁷¹ Vlieghe 1977, p. 136.

1909, p. 207, afb. 36 (als Otto van Veen).

Müller-Hofstede, J., 'Zur Antwerpener Frühzeit von Peter Paul Rubens', *Münchener Jahrbuch der bildenden Kunst XIII*, München 1962, pp. 201-205, afb. 25 + 26 (als Peter Paul Rubens).

Vlieghe, H., 'Zwischen Van Veen und Rubens: Artus Wolffort (1581- 1641), ein vergessener Antwerpener Maler', *Wallraf-Richartz Jahrbuch 39* (1977), p. 107, afb. 25.

Dit schilderij is stilistisch verwant aan Van Veen, bijvoorbeeld zichtbaar in de plooiyal en de opbouw van de compositie. De classiciserende architectuur op de achtergrond is echter kenmerkend voor Wolffort.²⁷² De knielende vrouw op de voorgrond rechts vertoont opvallende overeenkomsten met de vrouwelijke figuur in cat.nr. A2. De vrouwelijke gezichtstypes komen tevens overeen met Maria Magdalena in cat.nrs.

A13.1-6. De mannelijke figuur in de linkerbovenhoek is identiek aan die op cat.nrs. A18.1-5.

Dit schilderij vormde samen met cat.nr. A8.1 en cat.nr. A13.1 de kerngroep waaromheen Vlieghe Wolffort's oeuvre zou reconstrueren.

[A12]

Christus onderwijst Nicodemus

Olieverf op paneel, 86,7 x 120,8 cm

Besançon, Musée des Beaux-Arts et d'Archeologie (inv.nr. D.909.1.6)

Herkomst afbeelding: Service des Musées de France

Herkomst:

tot 1909: Collectie aartsbisschop van Besançon

²⁷² Vlieghe 1977, p. 107.

Tentoonstellingen:

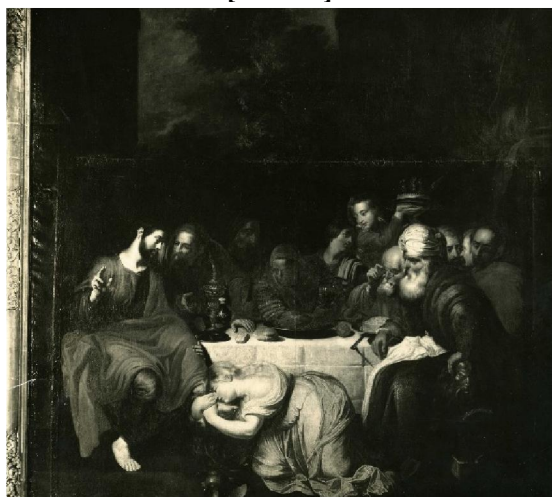
1998-1999 (28 november-28 februari),
'Peintures flamandes et hollandaises des XVIIe
et XVIIIe siècles : collections publiques de
Franche-Comté', Musée des Beaux-Arts de
Dôle en Musée Baron Martin, Gray (Haute-
Saône)
1999 (12 maart-7 juni), 'Peintures flamandes et
hollandaises des XVIIe et XVIIIe siècles :
collections publiques de Franche-Comté',
Musée des Beaux-Arts et d'Archeologie de
Besançon

Bibliografie:

Tent.cat. Dôle/Gray/Besançon (Musée des Beaux-
Arts/Musée Baron Martin/Musée des Beaux-Arts et
d'Archeologie), *Peintures flamandes et
hollandaises des XVIIe et XVIIIe siècles:
collections publiques de Franche-Comté*, Parijs
1998, p. 254.

Het schilderij toont Christus die Nicodemus
onderwijst zoals beschreven in Joh. 3:1-21. Bij
de neklijn van Christus zien we de voor
Wolffort typerende plooi. De
gelaatstypering van Christus komt overeen met
cat.nr. A11. Waarschijnlijk moet het schilderij
vroeg in Wolffort's oeuvre geplaatst worden.

[A13.1]

Christus in het huis van Simon de Farizeeër
Olieverf op doek, 240 x 240 cm (in de 18de
eeuw overschilderd en vergroot, origineel 164
x 235 cm)
Sint-Winnoksbergen, Musée du Mont-de-Piété
de Bergues

Herkomst afbeelding: Documentatie Rubenianum
(V17-414: Wolffort, Artus)

Herkomst:

Refter van de Jezüieten, Sint-Winnoksbergen

Bibliografie:

Descamps, J.B., *Voyage pittoresque de la Flandre
et du Brabant*, Parijs 1769, p. 325 (als Otto van
Veen).

Haberditzl, F.M., 'Die Lehrer des Rubens',
*Jahrbuch der kunsthistorischen Sammlungen des
allerhöchsten Kaiserhauses XXVII*, Wenen 1907-
1909, p. 216, afb. 44 (als Otto van Veen).

Müller-Hofstede, J., 'Zur Antwerpener Frühzeit von
Peter Paul Rubens', *Münchener Jahrbuch der
bildenden Kunst XIII*, München 1962, pp. 199-201,
afb. 22 (als Peter Paul Rubens).

Vlieghe, H., 'Zwischen Van Veen und Rubens:
Artus Wolffort (1581- 1641), ein vergessener
Antwerpener Maler', *Wallraf-Richartz Jahrbuch 39*
(1977), p. 107, noot 20.

Schnackenburg, B., *Gemäldegalerie alte Meister:
Gesamtkatalog*, Mainz 1996, dl. 1, pp. 327-328.

Vlieghe, H., *Flemish art and architecture 1585-
1700*, New Haven/Londen 1998, pp. 43-44, afb. 41.

[A13.2]

Christus in het huis van Simon de Farizeeër
Olieverf op doek, 159 x 204,5 cm
Huidige bewaarplaats onbekend
Herkomst afbeelding: Website Dorotheum

Herkomst:

tot 1893: Collectie Sir Charles Henry Tempest,
Broughton Hall, Yorkshire
1893-2009: Collectie Ethel Tempest, vrouw
van Miles Stapleton, 10th Lord Beaumont,
Carlton Towers, daarna door overerving
binnen de familie gebleven
4 november 2009: Veiling Sotheby's, Londen

(lot 56); verkocht voor £82.850,-

21 april 2015: Veiling Doroteum, Palais
Dorotheum, Wenen (lot 77); verkocht voor
€93.047,-

Bibliografie:

Londen, Veilingcatalogus (Sotheby's), *Old master
& early British paintings*, 4 november 2009, lot 56.
Wenen, Veilingcatalogus (Palais Dorotheum), *Old
master paintings*, 21 april 2015, lot 77.

Website Doroteum (laatst geraadpleegd april
2016):

[https://www.dorotheum.com/en/auctions/current-
auctions/kataloge/list-lots-
detail/lotID/77/lot/1861437-artus-
wolffaerts.html?search_phrase1=wolffaerts&search_t
ype=1¤tPage=NaN&source=search&view=t
ext](https://www.dorotheum.com/en/auctions/current-auctions/kataloge/list-lots-detail/lotID/77/lot/1861437-artus-wolffaerts.html?search_phrase1=wolffaerts&search_type=1¤tPage=NaN&source=search&view=ext)

[A13.3]

Christus in het huis van Simon de Farizeeër

Olieverf op doek, afmetingen onbekend
Columbia, Columbia Museum of Art (inv.nr.
CMA 1952.28)

Herkomst afbeelding: Columbia Museum of Art,
Columbia

Herkomst:

1950: Gift van James L. Trapp aan het
Columbia Museum of Art

Bibliografie:

Website Columbia Museum of Art, collectie online
(laatst geraadpleegd januari 2015):

[http://www.columbiamuseum.org/art/artwork.php?c
oll=1](http://www.columbiamuseum.org/art/artwork.php?coll=1)

[A13.4]

Christus in het huis van Simon de Farizeeër

Olieverf op paneel, 91,3 x 123 cm

Huidige bewaarplaats onbekend

Herkomst afbeelding: Website Christie's

Herkomst:

8 november 1909: Veiling Galerie Leroy,
Brussel (lot 148)

12 juli 2002: Veiling Christie's South
Kensington, Londen (lot 8), verkocht voor
£9.988

Bibliografie:

Brussel, Veilingcatalogus (Galerie Leroy), 8
november 1909, lot 148 (als Otto van Veen (?)).
Vlieghe, H., 'Zwischen Van Veen und Rubens:
Artus Wolffort (1581- 1641), ein vergessener
Antwerpener Maler', *Wallraf-Richartz Jahrbuch* 39
(1977), noot 20.

Londen, Veilingcatalogus (Christie's South
Kensington), *Old master pictures*, 12 juli 2002, lot
8.

Website Christie's (laatst geraadpleegd april 2016):
[http://www.christies.com/lotfinder/lot/artus-
wolffort-mary-magdalen-washing-the-feet-
3953521-details.aspx?intobjectid=3953521](http://www.christies.com/lotfinder/lot/artus-wolffort-mary-magdalen-washing-the-feet-3953521-details.aspx?intobjectid=3953521)

[A13.5]

Waarschijnlijk niet eigenhandige kopie

Christus in het huis van Simon de Farizeeër

Olieverf op doek, 116 x 168 cm

Kassel, Museum Schloss Wilhelmshöhe

(inv.nr. GK 134a)

Herkomst afbeelding: Documentatie Rubenianum

(V17-414: Wolffort, Artus)

Herkomst:

tot 1897: Particuliere collectie, Solingen

1897: Verkocht aan Museum Schloss
Wilhelmshöhe door kunsthandel M. Cramer,
Kassel

Bibliografie:

*Inventarium der in den Lokalen der Gemälde-
Gallerie im Bellevueschloss zu Kassel befindlichen
Gemälde*, september 1875, nr. 1143 (als Theodoor
van Thulden).

Gronau, G., *Katalog der Königlichen
Gemäldegalerie zu Cassel*, Berlijn 1913, p. 67,
cat.nr. 134a (als Theodoor van Thulden).

Gronau, G., Luthmer, K., *Katalog der Staatlichen
Gemäldegalerie zu Kassel*, Berlijn 1929, p. 78,
cat.nr. 134a.

Luthmer, K., *Staatliche Gemäldegalerie zu Kassel.
Kurzes Verzeichnis der Gemälde*, Kassel 1934, p.
15, kat.nr. 134a.

Voigt, F., *Die Gemäldegalerie Kassel. Führer
durch die Kasseler Galerie*, Kassel 1938, p. 15,
cat.nr. 134.

Vogel, H. et al, *Katalog der Staatlichen
Gemäldegalerie zu Kassel*, Kassel 1958, p. 164,
cat.nr. 134a (als Otto van Veen (?)).

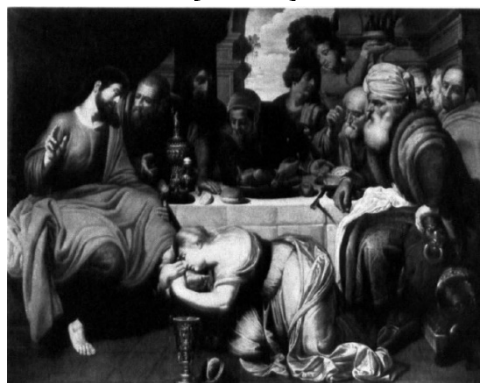
Vlieghe, H., 'Zwischen Van Veen und Rubens: A.
Wolffort (1581- 1641), ein vergessener
Antwerpener Maler', *Wallraf-Richartz Jahrbuch* 39
(1977), p. 106, noot 20.

Schnackenburg, B., *Gemäldegalerie alte Meister:
Gesamtkatalog*, Mainz 1996, dl. 1, pp. 327-328,
afb. 56 (als Kopie naar Artus Wolffort).

Website Museum Schloss Wilhelmshöhe, collectie
online (laatst geraadpleegd april 2016):

[http://altmeister.museum-
kassel.de/33997/0/0/147/s1/0/0/objekt.html](http://altmeister.museum-kassel.de/33997/0/0/147/s1/0/0/objekt.html)

[A13.6]

Waarschijnlijk niet eigenhandige kopie
Christus in het huis van Simon de Farizeeër

Olieverf op doek, 162,5 x 226 cm

Huidige bewaarplaats onbekend

Herkomst afbeelding: Müller-Hofstede 1962, p.
202, afb. 23.

Herkomst:

1962: Kunsthandel, New York City

Bibliografie:

Müller-Hofstede, J., 'Zur Antwerpener Frühzeit von
Peter Paul Rubens', *Münchener Jahrbuch der
bildenden Kunst* XIII, München 1962, p. 201, afb.
23 (als Kopie naar Peter Paul Rubens).

Vlieghe, H., 'Zwischen Van Veen und Rubens:
Artus Wolffort (1581- 1641), ein vergessener
Antwerpener Maler', *Wallraf-Richartz Jahrbuch* 39
(1977), noot 20.

De voorstelling is geplaatst op de voorgrond,
kenmerkend voor Wolffort's vroege stijl. De
compositie is losjes gebaseerd op het schilderij
van Rubens en Van Dyck in de Hermitage, St.
Petersburg, Wolffort heeft deze echter
gespiegeld. Kenmerkend is het stilleven op de
tafel, dat Wolffort erg gedetailleerd heeft
geschilderd.

In Van Lint's notities lezen we een aantal maal
over 'een voetwassin', waarmee mogelijk deze
Bijbelse scène, beschreven in Lucas 7:36,
wordt bedoeld.²⁷³

De grijsaards rechts hebben hetzelfde
gezichtstype als Jozef en de knielende koning
in cat.nrs. A8.1-10.²⁷⁴ De centrale figuur met
rode kap lijkt op de figuur van Ambrosius in

²⁷³ Ibidem, p. 136.

²⁷⁴ Vlieghe 1977, p. 107.

cat.nrs. A46.1-2.

Cat.nr. A13.1 vormde samen met cat.nr. A8.1 en cat.nr. A11 de kerngroep waaromheen Vlieghe Wolffort's oeuvre zou reconstrueren.

[A14.1]

Christus bij de poel te Bethesda
Olieverf op doek, 136 x 198,2 cm
Huidige bewaarplaats onbekend
Herkomst afbeelding: Website Christie's

Herkomst:

tot 1938: Vermeerhuis, Delft
1938 – ca. 1952: Collectie Ernst Proehl,
Amsterdam²⁷⁵
Kunsthandel A. Staal, Amsterdam
25 april 2008: Veiling Christie's, King Street,
Londen (lot 10); verkocht voor £70,100

Tentoonstellingen:

1952 (17 mei – 12 augustus): 'Bijbelse kunst',
Museum het Prinsenhof, Delft

Bibliografie:

Tent. cat. Delft (Museum het Prinsenhof), *Prisma der Bijbelse kunst*, Delft 1952, p.122, cat.nr. 185 (als Jacob Jordaens).
Díaz Padrón, M., 'Un lienzo de Artus Wolffort en la catedral de Sevilla: la piscina de Bethesda', *Laboratorio de Arte* 25 (2013), p. 904, afb. 5.
Londen, Veilingcatalogus (Christie's), *Old master and British pictures*, 25 april 2008, lot 10.
Website Christie's (laatst geraadpleegd april 2016): <http://www.christies.com/lotfinder/paintings/artus-wolffort-christ-at-the-pool-of-5063429-details.aspx?from=searchresults&intObjectID=5063429&sid=7b8304aa-98a3-4b63-a6e6-bf39b73ef333>

²⁷⁵ In 1952 was het schilderij in ieder geval nog in het bezit van Ernst Proehl, zie Delft 1952, p.133.

[A14.2]

Christus bij de poel te Bethesda
Olieverf op doek, 180 x 240 cm
Huidige bewaarplaats onbekend
Herkomst afbeelding: Website Sotheby's

Herkomst:

Particuliere collectie, Sevilla
10 juli 2014: Veiling Sotheby's, Londen (lot 127); verkocht voor £74.500

Bibliografie:

Londen, Veilingcatalogus (Sotheby's), *Old master & British paintings*, 10 juli 2014, lot 127.
Website Sotheby's (laatst geraadpleegd april 2016): <http://www.sothebys.com/en/auctions/ecatalogue/2014/old-master-british-paintings-day-114034/lot.127.html>

[A14.3]

Christus bij de poel te Bethesda
Olieverf op doek, 112 x 162,5 cm
Huidige bewaarplaats onbekend
Herkomst afbeelding: Documentatie Rubenianum V17-414 (Wolffort, Artus)

Herkomst:

21-23 oktober 1996: Veiling Bernaerts,
Antwerpen (lot 104)

30 maart 1998: Veiling Bernaerts, Antwerpen
(lot 84)

Bibliografie:

Antwerpen, Veilingcatalogus (Bernaerts),
Internationale kunstveiling, 21-23 oktober 1996, lot
104.

Antwerpen, Veilingcatalogus (Bernaerts),
Schilderijen van Oude Meesters o.a. collectie
Antwerps Jezuïetencollege, 30 maart 1998, lot 84.

[A14.4]

Christus bij de poel te Bethesda

Gesignd: J.JOR: fecit 1655²⁷⁶

Olieverf op doek, 170 x 225 cm

Parijs, Particuliere collectie

Herkomst afbeelding: Jaffé 1978, afb. 11.

Herkomst:

9 juni 1939: Veiling Hotel Drouôt, Parijs (lot
24), ingebracht door de erfgenamen van
Monsieur B.

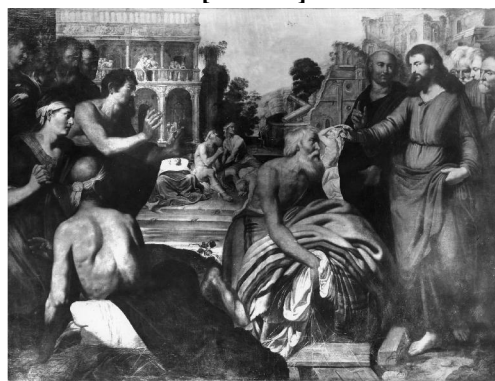
Bibliografie:

Puyvelde, L. van, *Jordaens*, Parijs/Brussel 1953,
p.190 (als Jacob Jordaens).

Jaffé, M., 'Exhibitions for the Rubens year II', *The
Burlington Magazine* 120 (1978) 900, p. 139, afb.
11 (als Peter van Mol).

²⁷⁶ Zowel Jaffé 1978 als het RKD noemen deze
signatuur maar specificeren niet zijn locatie.

[A14.5]

Christus bij de poel te Bethesda

Olieverf op doek, 165 x 225 cm

Poznan, Muzeum Narodowe w Poznaniu (inv.
nr. MNP Mo 74)

Herkomst afbeelding: Documentatie Rubenianum
(V17-414: Wolffort, Artus)

Herkomst:

Collectie Oertzen, Pepowo

Bibliografie:

Bialostocki, J., Walicki, M., *Europäische Malerei
in polnischen Sammlungen 1300-1800*, Warschau
1957, p. 514, cat.nr. 190, met afb. (als Otto van
Veen).²⁷⁷

Wilenski, R., *Flemish painters 1430-1830*, Londen
1960, afb. 677.

Dobrzycka, A., *Malarstwo flamandzkie XVII-XVIII
w.: katalog zbiorów*, Poznan 1967, p. 38, cat.nr. 61,
afb. 39 (als Otto van Veen).

Tümpel, A., 'Claes Cornelisz Moeyaert', *Oud
Holland* 88 (1974) 1, p. 139, afb. 200.

Tümpel, A., 'Zu Unrecht zugeschriebene Gemälde',
Oud Holland 88 (1974) 4, pp. 284-285.

Vlieghe, H., 'Zwischen Van Veen und Rubens:
Artus Wolffort (1581- 1641), ein vergessener

²⁷⁷ Volgens Bialostocki/Walicki verwierf het
museum dit schilderij op de veiling van 11
november 1937 van H. Helbing te Frankfurt.
Tümpel merkte echter terecht op dat het schilderij
te Poznan onmogelijk verworven kan zijn op de
veiling te Frankfurt, daar de engel op het schilderij
in Poznan ontbreekt. Bovendien komen de
afmetingen van de schilderijen niet overeen. Het
gaat op de veiling te Frankfurt dus om een andere
versie van het schilderij. Zie Bialostocki/Walicki
1957, p. 514, Tümpel 1974a, p. 139 en Tümpel
1974b, p. 285. Vlieghe vraagt zich af of de engel op
dit schilderij wellicht in het verleden is verwijderd,
aangezien het de enige versie is waarop de engel
ontbreekt. Zie Vlieghe 1977, p. 107, noot 23.

Antwerpener Maler', *Wallraf-Richartz Jahrbuch* 39 (1977), pp. 107-109, afb. 27.

Díaz Padrón, M., 'Un lienzo de Artus Wolffort en la catedral de Sevilla: la piscina de Bethesda', *Laboratorio de Arte* 25 (2013), p. 904, afb. 6.

[A14.6]

Christus bij de poel te Bethesda

Olieverf op doek, 165 x 211,2 cm

Huidige bewaarplaats onbekend

Herkomst afbeelding: Website Dorotheum

Herkomst:

15 oktober 2013: Veiling Dorotheum, Wenen (lot 593); verkocht voor €49.100

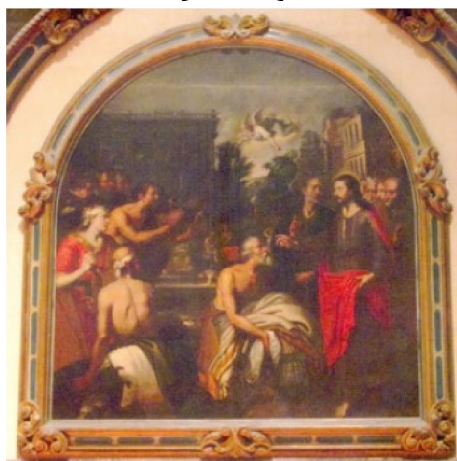
Bibliografie:

Wenen, Veilingcatalogus (Dorotheum), *Alte Meister, Teil II*, 15 oktober 2013, lot 593.

Website Dorotheum (laatst geraadpleegd april 2016):

https://www.dorotheum.com/en/auctions/current-auctions/kataloge/list-lots-detail/lotID/593/lot/1585034-artus-wolfaerts-and-workshop.html?search_phrase1=wolfaerts&search_type=1&source=search&view=text

[A14.7]

Christus bij de poel te Bethesda

Olieverf op doek, ca. 280 x 250 (schatting, niet opgemeten)

Sevilla, Kathedraal

Herkomst afbeelding: Díaz Padrón 2013, afb. 1.

Herkomst:

na 1889: Kathedraal Sevilla

Bibliografie:

Valdivieso, E., *Catálogo de las pinturas de la catedral de Sevilla*, Sevilla 1978, p. 80, cat.nr. 327 (als Anoniem 17de-eeuws).

Valdivieso, E., 'Pinturas de Domingo Martínez en la capilla de la Virgen de la Antigua en la catedral de Sevilla', *Laboratorio de Arte* 3 (1990), p. 112 (als Anoniem, eerste helft 17de eeuw).

Díaz Padrón, M., 'Un lienzo de Artus Wolffort en la catedral de Sevilla: la piscina de Bethesda', *Laboratorio de Arte* 25 (2013), pp. 901-908, afb. 1.

[A14.8]

Christus bij de poel van Bethesda

Olieverf op doek, 170,5 x 226,8 cm

Toronto, The Art Gallery of Ontario

Herkomst afbeelding: Documentatie Rubenianum (V17-414: Wolffort, Artus)

Herkomst:

1983: Anonieme gift aan The Art Gallery of Ontario, Toronto

Bibliografie:

Londen, Veilingcatalogus (Christie's), *Old master and British pictures*, 25 april 2008.²⁷⁸

²⁷⁸ Website Christie's (laatst geraadpleegd april 2016):

<http://www.christies.com/lotfinder/paintings/artus-wolffort-christ-at-the-pool-of-5063429-details.aspx?from=searchresults&intObjectID=506>

[A14.9]

Christus bij de poel te Bethesda

Olieverf op doek, 119 x 147 cm

Huidige bewaarplaats onbekend

Herkomst afbeelding: Documentatie Rubenianum,
(V17-414: Wolffort, Artus)

Herkomst:

4-14 november 1980: Veiling Galerie Fischer,
Luzern (lot 2990)

Bibliografie:

Luzern, Veilingcatalogus (Galerie Fischer),
*Hauptkatalog: Möbel, Teppiche, Porzellan,
Schmuck, Silber, Antiquitäten, Miniaturen,
Skulpturen, Zinn, Ostasiatica, Gemälde alter und
neuer Meister*, 4-14 november 1980, lot 2990.

[A14.10]

Christus bij de poel te Bethesda

Materiaal en afmetingen onbekend

Huidige bewaarplaats onbekend

Herkomst afbeelding: Veilingcatalogus Londen

Herkomst:

Collectie Cora, Hertogin van Strafford

3429&sid=7b8304aa-98a3-4b63-a6e6-
bf39b73ef333

2 juli 1925: Veiling Robinson, Fisher &
Harding, Londen (lot 180)

Bibliografie:

Londen, Veilingcatalogus (Robinson, Fisher &
Harding), *Old and modern pictures and drawings*, 2
juli 1925, lot 108 (als Anthony van Dyck).
Vlieghe. H., 'Zwischen Van Veen und Rubens: A.
Wolffort (1581- 1641), ein vergessener
Antwerpener Maler', *Wallraf-Richartz Jahrbuch* 39
(1977), pp. 107-109, noot 23, afb. 28.

[A14.11]

Christus bij de poel te Bethesda

Olieverf op doek, 165 x 227 cm

Huidige bewaarplaats onbekend

Herkomst afbeelding: Website Database of Art
Objects at the Jeu de Paume

Herkomst:

Kunsthandel Jacques Bacri, Parijs
ca. 1940-1942: In beslag genomen door
Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg²⁷⁹
28 december 1945: Gerepatrieerd aan de
Franse Staat

Bibliografie:

Tümpel, A., 'Zu Unrecht zugeschriebene Gemälde',
Oud Holland 88 (1974) 4, p. 285, cat.nr. A 34, afb.
288 (als omgeving van Otto van Veen).
Vlieghe. H., 'Zwischen Van Veen und Rubens: A.
Wolffort (1581- 1641), ein vergessener
Antwerpener Maler', *Wallraf-Richartz Jahrbuch* 39
(1977), p. 107, noot 23.

Website Database of Art Objects at the Jeu de
Paume (laatst geraadpleegd april 2016):
[http://www.errproject.org/jeudepaume/card_view.p
hp?CardId=3709](http://www.errproject.org/jeudepaume/card_view.php?CardId=3709).

²⁷⁹ National Archives and Records Administration
(NARA), Record Group (RG) 260, M1943, rol 1.
Bundesarchiv, B323/266.

[A14.12]

Waarschijnlijk niet eigenhandige kopie
Christus bij de poel te Bethesda
 Olieverf op doek, 176 x 228 cm
 Denée, Abdij van Maredsous
 Herkomst afbeelding: KIK, object.nr. 10070749

Herkomst:

Onbekend

Bibliografie:

-

[A14.13]

Waarschijnlijk niet eigenhandige kopie
Christus bij de poel te Bethesda
 Olieverf op doek, 158 x 218 cm
 Huidige bewaarplaats onbekend
 Herkomst afbeelding: Veilingcatalogus Berlijn

Herkomst:

tot 1918: Galerie Hess, Düsseldorf
 26 februari 1918: Veiling Lepke, Berlijn (lot 58)

Bibliografie:

Berlijn, Veilingcatalogus (Lepke), *Gemälde des 15. bis 18. Jahrhunderts, Sammlung des verstorbenen Herrn Dr. Meurer, Wiesbaden, Galerie Hess,*

Düsseldorf, verschiedener Privatbesitz, 26 februari 1918, lot. 58, afb. 12 (als Claes Moeyaert).
 Tümpel, A., 'Zu Unrecht zugeschriebene Gemälde', *Oud Holland* 88 (1974) 4, pp. 284-285, afb. A 33 (als Omgeving van Otto van Veen).
 Vlieghe, H., 'Zwischen Van Veen und Rubens: A. Wolffort (1581- 1641), ein vergessener Antwerpener Maler', *Wallraf-Richartz- Jahrbuch* 39 (1977), noot 23.

[A14.14]

Waarschijnlijk niet eigenhandige kopie
Christus bij de poel te Bethesda
 Olieverf op doek, 110 x 159 cm
 Huidige bewaarplaats onbekend
 Herkomst afbeelding: Veilingcatalogus Frankfurt

Herkomst:

11-13 mei 1937: Veiling Helbing, Frankfurt (lot 153)

Bibliografie:

Veilingcatalogus, Frankfurt (Helbing), *Sammlungen und Kunstwerke aus rheinischem und süddeutschen Besitz*, 11-13 mei 1937, lot 153, afb. 37 (als Claes Moeyaert).²⁸⁰

Tümpel, A., 'Claes Cornelisz Moeyaert', *Oud Holland* 88 (1974) 1, p. 139, afb. 200.

Tümpel, A., 'Zu Unrecht zugeschriebene Gemälde', *Oud Holland* 88 (1974) 4, pp. 284-285, cat.nr. A 32 (als omgeving van Otto van Veen).

Vlieghe, H., 'Zwischen Van Veen und Rubens: A. Wolffort (1581- 1641), ein vergessener Antwerpener Maler', *Wallraf-Richartz Jahrbuch* 39 (1977), p. 107, noot 23.

²⁸⁰ In een versie van de catalogus in het RKD staat bijgeschreven *Hofstede de Groot: ...ein Werk des Nicolaes Cornelisz Moeyart.*

[A.14.15]

Waarschijnlijke niet eigenhandige kopie
Christus bij de poel te Bethesda
 Olieverf op doek, 170,2 x 240 cm
 Huidige bewaarplaats onbekend
 Herkomst afbeelding: Website Christie's

Herkomst:

26 januari 2005: Veiling Christie's,
 Rockefeller Plaza, New York City (lot 261),
 verkocht voor \$14,400

Bibliografie:

New York City, Veilingcatalogus (Christie's),
Important old master paintings part II, 26 januari
 2005, lot 261 (als Atelier van Artus Wollfort).
 Website Christie's (laatst geraadpleegd april 2016):
<http://www.christies.com/lotfinder/lot/studio-of-artus-wollfort-the-pool-of-4428404-details.aspx?from=salesummary&intObjectID=4428404&sid=ebf13ee9-f990-4bba-bfe7-81f883baf2c9>

[A.14.16]

Waarschijnlijk niet eigenhandige kopie
Christus bij de poel te Bethesda
 Olieverf op doek, 171 x 242 cm
 Huidige bewaarplaats onbekend
 Herkomst afbeelding: Hampel Kunstauktionen

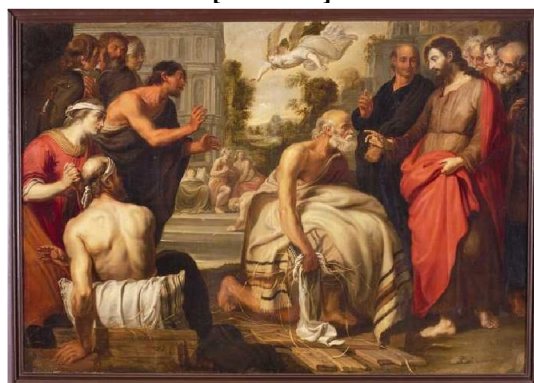
Herkomst:

5 december 2008: Veiling Hampel
 Kunstauktionen, München (lot 269)

Bibliografie:

München. Veilingcatalogus (Hampel), *Sammlung
 Gemälde & Skulpturen*, 5 december 2008, lot 269.
 Website Hampel Kunstauktionen (laatst
 geraadpleegd april 2016): <https://www.hampel-auctions.com/archive-catalogue-detail.html?a=75&s=148&c=269>

[A.14.17]

Waarschijnlijk niet eigenhandige kopie
Christus bij de poel te Bethesda
 Olieverf op doek, 160 x 232 cm
 Rotterdam, Het Schlielandshuis (inv. nr.
 11090-A-B)

Herkomst afbeelding: Website Museum Rotterdam

Herkomst:

tot 1879: Onderdeel van de
 schoorsteenbetimmering in de Regentenkamer
 van het Gasthuis aan de Hoogstraat, Rotterdam
 sinds 1879: Museum Boijmans van Beuningen,
 Rotterdam
 Het Schlielandshuis, Rotterdam²⁸¹

Bibliografie:

Obreen, F.D.O., *Beschrijving der schilderijen en
 beeldhouwwerken in het Museum te Rotterdam (...)*,
 Rotterdam 1880, cat.nr. 371.
 Haverkorn van Rijsewijk, P., *Notice descriptive des
 tableaux et sculptures du Musée de Rotterdam (...)*,
 Rotterdam 1892, cat.nr. 295 (als Vlaamse school,
 17de eeuws).
Jaarverslag Museum Boijmans van Beuningen,
 Rotterdam 1904, p. 8 (als Vlaamse school).

²⁸¹ Het is onduidelijk wanneer het schilderij is overgeplaatst.

Haverkom van Rijsewijk, P., *Beknopte catalogus der schilderijen en beeldhouwwerken van het museum te Rotterdam geheeten naar den stichter Museum-Boijmans*, Rotterdam 1905, cat.nr. 222 (als Vlaamse school).

Haverkorn van Rijsewijk, P., *Beknopte catalogus der schilderijen en beeldhouwwerken van het Museum te Rotterdam geheeten naar den stichter Museum-Boijmans*, Rotterdam 1907, cat.nr. 221 (als Vlaamse school).

Ebbinge Wubben, J.C., *Museum Boymans-van Beuningen: catalogus schilderijen tot 1800*, Rotterdam 1962, cat. nr. 1609 (als Tobias van Nijmegen).²⁸²

Website Museum Rotterdam (laatst geraadpleegd april 2016):

<https://museumrotterdam.nl/collectie/item/11090-A->

[B?itemReturnStart=0&objectrow=0&itemReturnSe](https://museumrotterdam.nl/collectie/item/11090-A-B?itemReturnStart=0&objectrow=0&itemReturnSe)
arch=bethesda (als Tobias van Nijmegen).

[A14.18]

Waarschijnlijk niet eigenhandige kopie

Christus bij de poel te Bethesda

Olieverf op paneel, 90 x 139 cm

Sint-Gillis-Waas, Kerk Sint-Gillis

Herkomst afbeelding: KIK, object.nr. 65716

Herkomst:

Onbekend

Bibliografie:

-

²⁸² Volgens Ebbinge Wubben vond Theodor von Frimmel in 1902 eenzelfde schilderij met de signatuur van Tobias van Nijmegen in de collectie van Heinrich von Ferstel te Wenen. Het wordt echter niet geheel duidelijk of Frimmel daadwerkelijk over deze voorstelling spreekt. Zie Frimmel 1913 (dl. 1), p. 352.

[A14.19]

GEEN AFBEELDING BESCHIKBAAR

Christus bij de poel te Bethesda

Olieverf op doek, 172 x 220 cm

Huidige bewaarplaats onbekend

Herkomst:

20 april 1904: Veiling collectie W. Hekking jr.
onder leiding van L. Gijselman, Amsterdam
(lot 18)

Bibliografie:

Amsterdam, Veilingcatalogus (veiling o.l.v. Gijselman), *Catalogue: tableaux anciens, aquarelles et dessins, gravures anciennes (...)*, 20 april 1904, lot 18 (als Werner van den Valckert).
Tümpel, A., 'Zu Unrecht zugeschriebene Gemälde', *Oud Holland* 88 (1974) 4, p. 285, cat. nr. A 35 (als omgeving van Otto van Veen).
Vlieghe, H., 'Zwischen Van Veen und Rubens: Artus Wolffort (1581- 1641), ein vergessener Antwerpener Maler', *Wallraf-Richartz Jahrbuch* 39 (1977), p. 107, noot 23.

[A14.20]

GEEN AFBEELDING BESCHIKBAAR

Christus bij de poel te Bethesda

Materiaal en afmetingen onbekend

Huidige bewaarplaats onbekend

Herkomst:

Collectie H.A. Steiner, Den Haag
25-26 oktober 1938: Veiling Van Marle & Bignell, Den Haag (lot 136)
1957: Collectie F. Hëussler, Düsseldorf

Bibliografie:

Veilingcatalogus, Den Haag (Van Marle & Bignell), *Catalogus der veiling van schilderijen en antiquiteiten, bevattende: kostbare collectie schilderijen; porselein, zilverwerk en juweelen, tapijten, antieke meubelen*, 25-26 oktober 1938, lot 136 (als Otto van Veen).
Tümpel, A., 'Zu Unrecht zugeschriebene Gemälde', *Oud Holland* 88 (1974) 4, p. 285, cat. nr. A 37 (als Omgeving van Otto van Veen).
Vlieghe, H., 'Zwischen Van Veen und Rubens: A. Wolffort (1581- 1641), ein vergessener Antwerpener Maler', *Wallraf-Richartz Jahrbuch* 39 (1977), p. 107, noot 23.

[A14.21]

GEEN AFBEELDING BESCHIKBAAR

Christus bij de poel te Bethesda

Materiaal en afmetingen onbekend

Huidige bewaarplaats onbekend

Herkomst:

26 juni 1983: Veiling Sotheby's Parke Bernet,
Monte Carlo (lot 416)

Bibliografie:

Veilingcatalogus, Monte Carlo (Sotheby's Parke
Benet), *Tableaux anciens, tableaux Français du
début du XIXe siècle, tableaux des écoles
Flamandes et Hollandaises du XVIIe siècle et du
XVIIIe siècle, tableaux de l'école Italienne*, 26 juni
1983, lot 416.

Met in ieder geval 21 schilderijen is dit de
meest populaire compositie uit Wolffort's
oeuvre. Alle schilderijen komen vrijwel exact
overeen, op cat.nr. A14.5 ontbreekt echter de
engel en op sommige schilderijen zijn enkele
figuren weggelaten. Compositorisch komen de
schilderijen overeen met cat.nr. A11, waarvan
eveneens de Christusfiguur overeenkomsten
vertoont. Stilistisch zijn de schilderijen
verbonden met Van Veen en zij worden
daarom ca. 1620 gedateerd.²⁸³

Het onderwerp komt uit het bijbelboek
Johannes 5:1-15 en komt zelden voor in de
Vlaamse schilderkunst, dat Wolffort zoveel
schilderijen met het onderwerp maakte is dan
ook bijzonder. De scène is geplaatst in een voor
Wolffort typerende klassicerende architectuur.

Er zijn enkele typekoppen gebruikt in de
compositie: de oude vrouw links werd door
Wolffort als studie reeds getekend [cat.nr. T5]
en geschilderd [cat.nrs. A67.1-3] en komt
tevens voor op cat.nrs. A7.1-2 en A14.1-2,
A14.4-6, A14.8-9, A14.11-14. De lamme met
de dekens heeft hetzelfde gelaatstype als de
grijsaard op cat.nrs. A57.1-2 en de knielende
koning in cat.nr. A8.1, de jonge vrouw aan de
linkerzijde komt overeen met de vrouwfiguren
in cat.nr. A11 en Maria Magdalena op cat.nrs.

A13.1-6.

Mogelijk bedoelde Van Lint deze compositie

²⁸³ Padrón 2013, p. 904.

met de 'pissine'/'pesien' waaraan hij schreef te
hebben meegewerkt.²⁸⁴ Qua stijl is het echter
aannemelijker dat Van Lint meewerkte aan
cat.nrs. A15.1 en/of A15.2.

[A15.1]

Christus bij de poel te Bethesda

Olieverf op doek, 155 x 233 cm

Leuven, Sint-Kwintenskerk (inv.nr. 0248)

Herkomst afbeelding: KIK, object.nr. 58405

Herkomst:

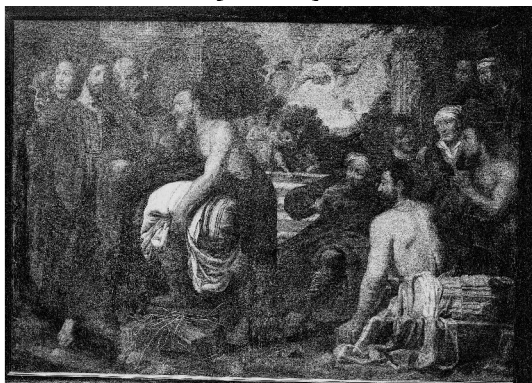
Onbekend

Bibliografie:

Even, E. van, *Louvain monumental*, Leuven 1860,
p. 215 (als Kopie naar Theodoor van Thulden).
Vlieghe, H., 'Zwischen van Veen und Rubens:
Artus Wolffort (1581-1641), ein vergessener
Antwerpener Maler', *Wallraf-Richartz-Jahrbuch* 39
(1977), pp.107-109, afb. 26.
Website Erfgoedplus (laatst geraadpleegd april
2016):
[http://www.erfgoedplus.be/details/KF.objecten.124
8271899634-
1432085206?zoekterm=24062A02&categorie=colle
ctie&sort=modifieddate&sort-
order=desc&page=10&pos=111](http://www.erfgoedplus.be/details/KF.objecten.1248271899634-1432085206?zoekterm=24062A02&categorie=collectie&sort=modifieddate&sort-order=desc&page=10&pos=111)

²⁸⁴ Vlieghe 1977, p. 136.

[A15.2]

Waarschijnlijk niet eigenhandige kopie

Christus bij de poel te Betesda

Olieverf op doek, 112 x 159,5 cm

Gent, Begijnhof Onze-Lieve-Vrouwe ter

Hoyen

Herkomst afbeelding: KIK, object.nr. 137908

Herkomst:

Onbekend

Bibliografie:

Vlieghe, H., 'Zwischen Van Veen und Rubens: A. Wolffort (1581- 1641), ein vergessener Antwerpener Maler', *Wallraf-Richartz- Jahrbuch* 39 (1977), p. 107, noot 22.

De voorstelling op de voorgrond is gespiegeld aan cat.nrs. A14.1-18. De classicerende achtergrond, evenals de engel, is daarentegen vrijwel identiek. De engel komt tevens voor op cat.nrs. A7.1-2. De vrouwelijke figuur achter Christus lijkt sterk op de twee vrouwenfiguren naast Salome in cat.nr. T1. Waarschijnlijk bedoelde Van Lint deze compositie met de 'pissine'/'pesien' waaraan hij had meegewerkt.²⁸⁵

²⁸⁵ Vlieghe 1977, p. 136.

[A16]

De kruisafneming

Resten van signatuur onder: *Leffort*

Olieverf op paneel, 340 x 280 cm

Sieraków, Kerk van de Bernardijnen

Herkomst afbeelding: Documentatie Rubenianum

V17-414 (Wolffort, Artus)

Herkomst:

Mogelijk in 1639 door Sigismund Opalinski aan de kerk van de Bernardijnen geschonken.

Bibliografie:

Pajderski, N., 'Dwa Zdjecia y Kryza szkoly flamandzkiej. II: Zdjecie z Kryza z Sierakowa', *Tygodnik Ilustrowany* (1922), p. 230, nr. 49.
Willinski, S., 'Krzystofa Oplainskiego Stosunek do sztuki. Malarstwo i grafika', *Biuletyn Historii Sztuki* XVII (1955), pp. 201-230, met afb..
Vlieghe, H., 'Zwischen Van Veen und Rubens: A. Wolffort (1581- 1641), ein vergessener Antwerpener Maler', *Wallraf-Richartz Jahrbuch* 39 (1977), p. 121, afb. 49.
Held, J.S., 'Noch einmal Artus Wolffort', *Walraff-Richartz Jahrbuch* 42 (1981), p. 143.

Het schilderij wordt toegeschreven op basis van de resten van een signatuur, maar past stilistisch ook zeker in Wolffort's oeuvre. De compositie werd gebaseerd op Rubens' *Kruisafneming* in de Onze-Lieve-Vrouwekathedraal, Antwerpen.²⁸⁶ Het schilderij moet daarom later in Wolffort's oeuvre geplaatst worden. De oude man met tulband is identiek aan cat.nr. A66b en komt

²⁸⁶ Vlieghe 1977, p. 134.

tevens voor op cat.nr. A17. De figuur rechtsboven komt qua gezichtstype overeen met cat.nrs. A39.1-2.²⁸⁷

[A17]

De kruisafneming

Opschrift rechtsonder: *ANNO XI./ VALENTIN RESTAURAVIT*

Olieverf op doek, 395 x 255 cm

Quimper, Musée des Beaux-Arts de Quimper (inv.nr. 881-1-1)

Herkomst afbeelding: Website Musée des Beaux-Arts de Quimper

Herkomst:

ca. 1638-1769: Couvent des Minimes, Saint-Pol-de-Léon

1769-1792: Kathedraal, Saint-Pol-de-Léon, geconfisqueerd door de revolutionnaires in 1792

1804-1881: Kathedraal Saint-Corentin, Quimper

sinds 1881: Musée des Beaux-Arts de Quimper, gift van de bisschop van Quimper

Tentoonstellingen:

1987 (13 maart – 26 april): 'Tableaux flamands et hollandais du Musée des Beaux-Arts de Quimper', Institut Néerlandais, Parijs

Bibliografie:

Quinion, P., *Musée des Beaux-Arts de Quimper*, Quimper 1976, p. 5, afb. 18 (als Gaspar de Crayer).
Vlieghe. H., 'Zwischen Van Veen und Rubens: A.

Wolffort (1581- 1641), ein vergessener Antwerpener Maler', *Wallraf-Richartz Jahrbuch* 39 (1977), p. 118, afb. 46.

Tent.cat. Parijs (Institut Néerlandais), *Tableaux flamands et hollandais du Musée des Beaux-Arts de Quimper*, Parijs 1987, pp. 44-45, cat.nr. 40.

Website Musée des Beaux-Arts de Quimper, collectie online (laatst geraadpleegd april 2016): <http://www.mbaq.fr/musee-collections/ecoles-flamandes-et-hollandaises/oeuvre/o/descente-de-croix/> (als Peter van Mol).

Evenals cat.nr. A16, zien we in dit schilderij de overeenkomsten met Rubens' *Kruisafneming* in de Onze-Lieve-Vrouwekathedraal, Antwerpen. Hoewel er enige verschillen zijn tussen cat.nr. A16 en dit schilderij, is het duidelijk dat zij beiden door dezelfde schilder en rond dezelfde periode zijn gemaakt. De oude man met tulband is ook op dit schilderij zichtbaar en is gebaseerd op cat.nr. A66b. De figuur van Johannes met zijn rode mantel heeft hetzelfde gezichtstype als cat.nrs. A25a, A26a, A30.1-2, A37c en A38.1-2. De treurende Maria komt tevens voor op cat.nrs. A18.1-5 en Maria Magdalena is overeenkomstig met cat.nrs. A13.1-6.

[A18.1]

De graflegging

Olieverf op doek, 200 x 159,4 cm

Montreal, Montreal Museum of Fine Arts (inv.nr. N.2008.45)

Herkomst afbeelding: Documentatie Rubenianum (V17-414: Wolffort, Artus)

²⁸⁷ Held 1981, p. 143.

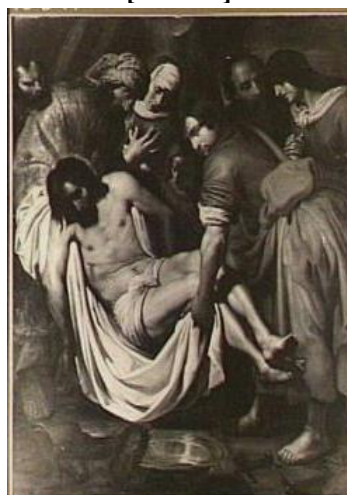
Herkomst:

tot 2004: Particuliere collectie Hertog von Sachsen-Meiningen te Meiningen, via overerving in de familie gebleven
 27 oktober 2004: Veiling Christie's, Londen (lot 47)
 2005: Kunsthandel Jack Kilgore & co, New York City/Londen (getoond op de TEFAF 2005)²⁸⁸
 2008 – heden: Montreal Museum of Fine Arts, geschonken door mr. en mrs. Michal Hornstein

Bibliografie:

Foster, C.F., *Katalog der herzoglichen Gemäldegalerie zu Meiningen*, Meiningen 1865, cat.nr. 4 (als Annibale Carracci).
Verzeichnis der bedeutendsten Gemälde im Herzoglichen Residenzschloss zu Meiningen, Meiningen 1890, cat.nr. 22 (als Annibale Carracci).
 Lehfeld, P., Voss, G., *Bau-und Kunst-Denkmäler Thüringens, XXXV: Herzogthum Sachsen-Meiningen*, Jena 1909, p. 173 (als Stijl van Michelangelo Merisi da Caravaggio).
Ausstellungskatalog der Meininger Gemäldegalerie, Meiningen 1956, p. 20 (als Michelangelo Merisi da Caravaggio).
 Londen, Veilingcatalogus (Christie's), *Old master pictures*, 27 oktober 2004, lot 47.
 Bondil, N., 'Recent acquisitions (2008-13) at the Montreal Museum of Fine Arts', *The Burlington Magazine* 155(2013)1327, p. 738, nr. IV (als Peter van Mol).
 Website Montreal Museum of Fine Arts, collectie online (laatst geraadpleegd april 2006): <https://www.mbam.qc.ca/en/collections/early-to-modern-international-art/#detail-40928> (als Peter van Mol).

²⁸⁸ Werd verkocht als Peter van Mol.

[A18.2]

De graflegging

Olieverf op doek, 199 x 155 cm
 Maastricht, Bonnefantenmuseum (inv.nr. 909)²⁸⁹

Herkomst afbeelding: RKD (BD/0344 - ONS/Religion, Mythology, Allegory, History and Literature I)

Herkomst:

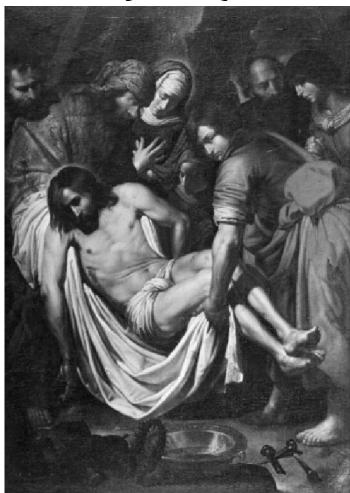
Onbekend

Bibliografie:

Catalogus van schilderijen en beeldhouwwerk, Bonnefantenmuseum, Maastricht 1958, p. 63 (als Zuid-Nederlandse school onder Spaanse invloed).
 Vlieghe, H., 'Zwischen Van Veen und Rubens: A. Wolffort (1581- 1641), ein vergessener Antwerpener Maler', *Wallraf-Richartz Jahrbuch* 39 (1977), p. 118, afb. 47.
 Held, J.S., 'Noch einmal Artus Wolffort', *Wallraf-Richartz Jahrbuch* 42 (1981), p. 143.
 Slatkes, L.J., 'The international Caravaggesque Movement by Benedict Nicolson', *Simiolus: Netherlands quarterly for the history of art* 2/3 (1981-1982), p. 173 (als Peter van Mol).

²⁸⁹ Het RKD meldt dat er twijfel bestaat of het schilderij tegenwoordig nog in het museum wordt bewaard.

[A18.3]

De graflegging

Olieverf op doek, 168 x 118 cm
Brussel, Koninklijke Musea voor Schone
Kunsten van België (inv.nr. 639)
Herkomst afbeelding: KIK, object nr. 20025594

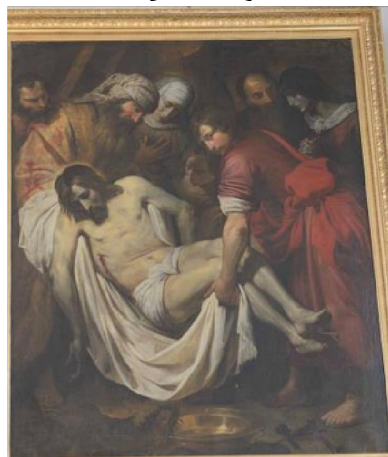
Herkomst:

tot 1810: Kunsthandel Thijs, Brussel
1810- heden: Koninklijke Musea voor Schone
Kunsten van België, Brussel

Bibliografie:

Catalogus der oude schilderkunst, Brussel 1959, p.
29, cat.nr. 639 (als School van Caravaggio).
Vlieghe, H., 'Zwischen Van Veen und Rubens: A.
Wolffort (1581- 1641), ein vergessener
Antwerpener Maler', *Wallraf-Richartz Jahrbuch* 39
(1977), noot 45.
Slatkes, L.J., 'The international Caravaggesque
Movement by Benedict Nicolson', *Simiolus:
Netherlands quarterly for the history of art* 2/3
(1981-1982), p. 173 (als Peter van Mol).
Pauwels, H., *Inventaris catalogus van de oude
schilderkunst*, Brussel 1984, p. 420 (als Anoniem
Zuid-Nederlands).

[A18.4]

De graflegging

Op achterzijde label: [onleesbaar woord] *stelt*
seker / de graflegging geschil / dert is door
helthorst / de la notte
Olieverf op ?, 190 x 149 cm
Västmanland, Skinnskattebergs kyrka
Herkomst afbeelding: RKD (A 2012/112)

Herkomst:

ca. 1907: Waarschijnlijk geruild voor een
schilderij van de twaalf apostelen uit de
verzameling van Patrik Oskar Reuterswärd ²⁹⁰

Bibliografie:

-

[A18.5]

De graflegging

Olieverf op ?, 180 x 152 cm
Uppland, Östra Ryds kyrka
Herkomst afbeelding: RKD (A 2012/112)

²⁹⁰ Met dank aan Lieneke Nijkamp (Rubenianum)
voor het delen van haar correspondentie met Sven-
Göran Johansson (Skinnskattebergs kyrka).

Herkomst:

1631: Als oorlogsbuit meegenomen uit Würzburg, daarna particuliere collectie familie Brahe
 17de eeuw: Geschonken door de familie Brahe aan Östra Ryds kyrka, Zweden

Bibliografie:

Vlieghe. H., 'Zwischen Van Veen und Rubens: A. Wolffort (1581- 1641), ein vergessener Antwerpener Maler', *Wallraf-Richartz Jahrbuch* 39 (1977), noot 45.

Deze compositie van *De graflegging* wordt afwisselend aan Wolffort en Van Mol toegeschreven. Hoewel het onderschrift van een tekening door Leonaert Bramer naar dit schilderij 'Van Mol' leest [afb. 23], lijkt deze toeschrijving niet waarschijnlijk. De vele versies van de compositie wijzen erop dat de maker ervan een productief atelier moet hebben gehad, hetgeen van Van Mol niet bekend is. Er zijn bovendien geen aanwijzingen dat Van Mol zijn eigen composities meerdere malen zou herhalen. De koppen zijn typerend voor Wolffort's oeuvre: de figuur linksboven werd tevens gebruikt in cat.nr. A11 en is een afgeleide van cat.nrs. A39.1-2, Maria vinden we eveneens terug op cat.nr. A17 en de rechtse vrouwenfiguur is overeenkomstig aan cat.nrs. A54.1, A54.3 en komt gespiegeld voor op cat.nrs. A20.1-20.8. De caravaggistische kenmerken, de levendige mimiek en de dynamiek in de opbouw wijzen erop dat deze compositie laat in het oeuvre van Wolffort geplaatst te worden.²⁹¹

²⁹¹ Vlieghe 1977, p. 118.

[A19]

De beweging

Olieverf op doek, 166 x 118 cm
 Boekarest, Muzeul National de'Arta al Romaniei (inv.nr. 242)
 Herkomst afbeelding: Held 1981, afb. 10.

Herkomst:

Onbekend

Bibliografie:

Galeria Universală: Catalog, Boekarest [s.a.], cat.nr. 274 (als Gérard Douffet).
 Held, J.S., 'Noch einmal Artus Wolffort', *Walraff-Richartz Jahrbuch* 42 (1981), pp. 150-151.
 Website Muzeul National de'Arta al Romaniei, collectie online (laatst geraadpleegd april 2016): <http://www.mnar.arts.ro/European-art/s-1/p-52> (als Peter van Mol).

Dit schilderij wordt vanwege de beweging in de compositie aan het einde van Wolffort's werkzaamheid geplaatst. De figuren zijn duidelijk herkenbaar als koptypen van Wolffort: achter Maria zien we dezelfde kop als op cat.nrs. A26a en A30.1-2. De oude man rechts komt tevens voor op cat.nrs. A13.1-6 en op A21 links achter Christus. Bij de jonge figuur rechts, die ook op cat.nrs. A6c en A7.1-2 voorkomt, zien we de voor Wolffort typerende plooiing bij de halslijn.

[A20.1]

De bewening

Olieverf op doek, 142,5 x 110 cm
Abbeville, Musée Boucher de Perthes (inv.nr. 2011.0.8)

Herkomst afbeelding: Service des Musées des France

Herkomst:

? - 1868: Collectie J. Boucher de Perthes
1868 – heden: Musée Boucher de Perthes, Abbeville

Bibliografie:

Musée Boucher de Perthes. Guide sommaire illustré du visiteur, Abbeville 1908, p. 25, nr. 53 (als Jacob Jordaens I).²⁹²
Vlieghe, H., 'Zwischen Van Veen und Rubens: A. Wolffort (1581- 1641), ein vergessener Antwerpener Maler', *Wallraf-Richartz Jahrbuch* 39 (1977), noot 27.

²⁹² Deze toeschrijving werd gebaseerd op een tegenwoordig verwijderde signatuur: *J.D. 1661*. Zie Vlieghe 1977, noot 27.

[A20.2]

De bewening

Olieverf op paneel, 122 x 91 cm
Brussel, Openbaar Centrum voor Maatschappelijk Welzijn

Herkomst afbeelding: Documentatie Rubenianum (V17-414: Wolffort, Artus)

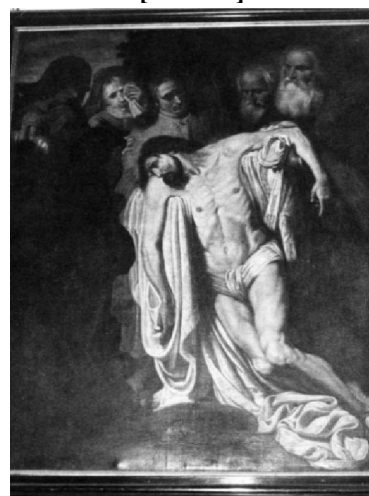
Herkomst:

Onbekend

Bibliografie:

Musée de la commission de l'assistance publique, Brussel 1950, cat.nr. 52 (als Peter Yckens).
Vlieghe, H., 'Zwischen Van Veen und Rubens: A. Wolffort (1581- 1641), ein vergessener Antwerpener Maler', *Wallraf-Richartz Jahrbuch* 39 (1977), noot 27.

[A20.3]

De bewening

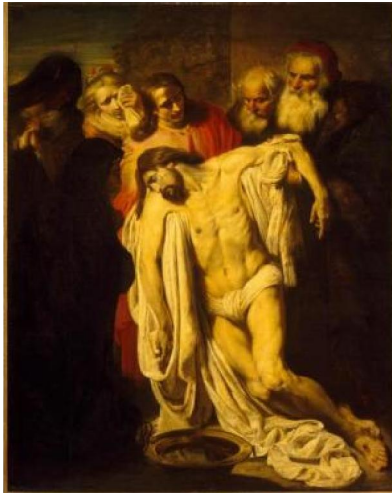
Materialen en afmetingen niet bekend
Grevenbroich, St. Petrus- en Pauluskerk

Herkomst afbeelding: Documentatie Rubenianum
(V17-414: Wolffort, Artus)

Herkomst:
Onbekend

Bibliografie:
-

[A20.4]

De bewening

Olieverf op doek, 181 x 144 cm

Moskou, Pushkin Museum of Fine Arts

Herkomst afbeelding: Website Pushkin Museum of
Fine Arts

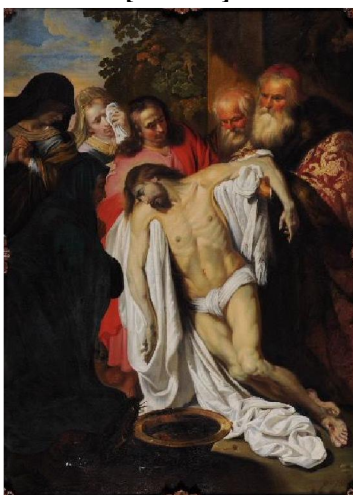
Herkomst:

? - 1924: Rumiantsev Museum, Moskou

Bibliografie:

Vsevoložskaja, S.N., Linnik, I.V., Voroncov, V.V.,
Caravaggio and his followers, Leningrad 1975,
cat.nr. 183 (als Peter van Mol?).

[A20.5]

Peter van Mol naar Artus Wolffort

De bewening

Gesigeneerd rechtsonder: *P.V.MOL F.*

Olieverf op doek, 213,5 x 151,5 cm

Reims, Musée des Beaux-Arts de Reims

(inv.nr. 795-1-77)

Herkomst afbeelding: Wikipedia Peter van Mol

Herkomst:
Onbekend

Bibliografie:

Vsevoložskaja, S.N., Linnik, I.V., Voroncov, V.V.,
Caravaggio and his followers, Leningrad 1975,
cat.nr. 183 (als Peter van Mol).

Vlieghe, H., 'Zwischen Van Veen und Rubens: A.
Wolffort (1581- 1641), ein vergessener
Antwerpener Maler', *Wallraf-Richartz Jahrbuch* 39
(1977), p. 108, noot 27.

Liot, D. et al., *Le Musée des Beaux-Arts, Reims*,
Parijs 2002, p. 47, afb. 41.

[A20.6]

Waarschijnlijk niet eigenhandige kopie

De bewening

Olieverf op paneel, 120 x 90 cm

Huidige bewaarplaats onbekend

Herkomst afbeelding: Documentatie Rubenianum
(V17-414: Wolffort, Artus)

Herkomst:

Particuliere collectie, Nederland

Bibliografie:

-

[A20.7]

Waarschijnlijk niet eigenhandige kopie

De bewening

Olieverf op paneel, 119 x 91,5 cm

Huidige bewaarplaats onbekend

Herkomst afbeelding: Documentatie Rubenianum

(V17-414: Wolffort, Artus)

Herkomst:

12 april 1978: Veiling Sotheby's, Londen (lot 38)

Bibliografie:

Londen, Veilingcatalogus (Sotheby's), *Fine old master paintings*, 12 april 1978, lot 38 (als Peter van Mol).

[A20.8]

Waarschijnlijk niet eigenhandige kopie

De bewening

Materialen en afmetingen niet bekend

Regensburg, Niedermünsterkerk

Herkomst afbeelding: Documentatie Rubenianum

(V17-414: Wolffort, Artus)

Herkomst:

Onbekend

Bibliografie:

RKD (Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie), Den Haag, Archief Cornelis Hofstede de Groot (0356), inv.nr. 1327530 (als Peter van Mol?).

Ondanks dat cat.nr. A20.5 de signatuur van Peter van Mol draagt, is het gezien de vele versies waarschijnlijk dat de compositie oorspronkelijk van de hand van Wolffort komt. Zover bekend werden Van Mol's composities immers niet meerdere malen herhaald.

Bovendien zijn ook in deze compositie de koptypen van Wolffort duidelijk herkenbaar: de oude man rechts komt tevens voor op cat.nrs. A6d en A57.1-2, de vrouw links zien we gespiegeld op cat.nrs. A18.1-5, A54.1 en A54.3. Gezien Van Mol's vertrek uit Antwerpen in 1631, moet de originele compositie voor dit jaar worden gedateerd.

[A21]

De maaltijd te Emmaüs

Olieverf op doek, 120 x 172 cm

Huidige bewaarplaats onbekend

Herkomst afbeelding: Website Hoogsteder & Hoogsteder

Herkomst:

1994-ca. 2001: Kunsthandel Hoogsteder & Hoogsteder, Den Haag

Tentoonstellingen:

2000-2001 (9 september – 7 januari): 'Jezus in de Gouden Eeuw', Kunsthal Rotterdam, Rotterdam

Bibliografie:

Maere, J. de, Wabbes, M., *Illustrated dictionary of the 17th century flemish painters*, dl. 3: Plates L-Z, Brussel 1994, p. 1298.

Tent.cat. Rotterdam (Kunsthall Rotterdam), *Jezus in de Gouden Eeuw*, Zwolle 2000, p. 155.

Website Hoogsteder & Hoogsteder (laatst geraadpleegd april 2016):

<http://hoogsteder.com/paintings/supper-emmaus/>

Dit schilderij bevat verschillende elementen die kenmerkend zijn voor Wolffort: de precisie in de uitwerking van het stilleven op de voorgrond, de classicerende achtergrond en de realistische gelaatstypering. De compositie werd waarschijnlijk gebaseerd op Caravaggio's schilderij te Londen [afb. 14].²⁹³ De figuur van Christus is daarentegen vrijwel identiek aan Rubens' schilderij te Parijs [afb. 15]. Wolffort gebruikte dit koptype meermaals in zijn oeuvre, vergelijk bijvoorbeeld de Johannesfiguur in cat.nrs. A37c en A38.1-2. De linkerfiguur, waarvan de Jakobsschelp staat voor zijn rol als pelgrim en in dit geval niet verwijst naar de heilige Jacobus de Meerdere, komt qua gezichtstype overeen met de evangelist Marcus op cat.nrs. A24.1-3. Het schilderij wordt ca. 1630 gedateerd.

[A22]

De hemelvaart van Christus

Olieverf op paneel, 215 x 160 cm

Antwerpen, Sint-Pauluskerk

Herkomst afbeelding: KIK, object nr. 70951

Herkomst:

ca. 1617: Vervaardigd voor de Sint-Pauluskerk

Bibliografie:

Description des principaux ouvrages de peinture et sculpture; actuellement existans dans les eglises, couvents, & lieux publics de la Ville d'Anvers, Antwerpen 1774, p. 68 (als Arnout Vinckenborch).
Rooses, M., *J. Jordaens*, Antwerpen 1906, p. 11 (als Arnout Vinckenborch).

Bosschère, J. de, *De kerken van Antwerpen : (schilderijen, beeldhouwwerken, geschilderde glasramen, enz. inde XVIIIe eeuw beschreven door Jacobus de Wit)*, Antwerpen 1910 [Uitgave der Antwerpsche bibliophilen 25], p. 56 (als Arnout Vinckenborch).

Janssens, A., *Sint-Pauluskerk te Antwerpen en haar kunstbezit*, Antwerpen 1971, p. 106, nr. 12.

Duverger, E., 'Arnout Vinckenborgh, een weinig bekend schilder te Antwerpen uit het begin van de XVIIe eeuw', *Jaarboek van het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten* (1973), pp. 239-240, afb. 2 (als Arnout Vinckenborch).

Vlieghe, H., 'Zwischen Van Veen und Rubens: A. Wolffort (1581- 1641), ein vergessener Antwerpener Maler', *Wallraf-Richartz Jahrbuch* 39 (1977), p. 110-113, afb. 37.

Sirjacobs, R., *Antwerpen Sint Pauluskerk : de vijftien mysteries van de Rozenkrans*, Antwerpen 1993, p. 48-49 (als Arnout Vinckenborch).

Judson, J.R., *Rubens: the passion of Christ*, Londen 2000 [Corpus Rubenianum Ludwig Burchard 6], p. 60 (als Arnout Vinckenborch).

Sirjacobs, R., *Antwerpen Sint-Pauluskerk : Rubens en de mysteries van de Rozenkrans*, Antwerpen 2004, p. 74 (als Arnout Vinckenborch).

Hout, N. van, 'Schilderkunstige kanttekeningen bij de rozenkransreeks in de Sint-Pauluskerk te Antwerpen', in: Stighelen, K. van der (ed.), *Munuscula Amicorum. Contributions on Rubens and his colleagues in honour of Hans Vlieghe*, Turnhout 2006, dl. 2, pp. 466-467 (als Artus Wolffort).

Westerlaken, A. van, 'In de ban van de rozenkrans: Caravaggio's Madonna van de rozenkrans en de suite van de Vijftien Mysteries van de rozenkrans in de Sint Pauluskerk te Antwerpen nader bekeken', *Desipientia* 21 (2014) 2, noot 3 (als Arnout Vinckenborch of Artus Wolffort).

De eerdere toeschrijving aan Arnout Vinckenborg dient, met name vanwege het

²⁹³ Zie hoofdstuk 2.1 Stijlkenmerk

grote prijsverschil met de andere werken van Vinckenborg, verworpen te worden.²⁹⁴

Stilistisch komt dit schilderij overeen met Wolffort's vroege oeuvre. Het kleurgebruik is vlak en er ontbreekt dieptewerking in het schilderij, de gelaatstypering is daarentegen realistisch. De kop van Maria komt overeen met de vrouwelijke figuren in cat.nr. A11.

DE HEILIGE DRIE-EENHEID

[A23.1]

De Heilige Drie-eenheid

Olieverf op paneel (eiken), 121 x 91 cm

Pocking, Kunsthandel Peter Mühlbauer

Herkomst afbeelding: Kunsthandel Peter Mühlbauer, Pocking

Herkomst:

tot 1920: St. Pertikirche, Münster

Particuliere collectie, Augsburg

2013 – heden: Kunsthandel Peter Mühlbauer,
Schloss Schönburg, Pocking

Bibliografie:

Tent. cat. Wuppertal (Von der Heydtmuseum),
*Freiheit, Macht, Pracht: Niederländische Kunst im
16. Und 17. Jahrhundert*, Wuppertal 2009, p. 418-
420, cat. nr. 69.

Tent. cat. Mettingen (Draiflessen Collection),
Credo: meesterwerken uit de religieuze kunst,
Mettingen 2010, pp. 262-263, cat. nr. 119.

Website Kunsthandel Peter Mühlbauer (laatst
ge raadpleegd april 2016): [http://www.kunsthandel-
muehlbauer.com/en/object-detail.html?id=35](http://www.kunsthandel-muehlbauer.com/en/object-detail.html?id=35)

[A23.2]

De Heilige Drie-eenheid

Olieverf op paneel (eiken), 123 x 94,5 cm

Brugge, Groeningemuseum (inv. nr. 0.374)

Herkomst afbeelding: KIK, object nr. 94602

Herkomst:

Onbekend²⁹⁵

Bibliografie:

*Catalogue des ouvrages de peinture, sculpture,
architecture, gravures et dessins, exposés au Musée
de l'Académie*, Brugge 1847, p. 17, cat.nr. 57 (als
Gerard Seghers).

Couvez, A., *Inventaires des objets d'art, qui ornent
les églises et les établissements publics de la
Flandre Occidentale*, Brugge 1852, p. 447, cat.nr.
25.

Weale, W.H., *Catalogue du Musée de l'Académie
de Bruges. Notices et descriptions avec
monogrammes etc.*, Brugge/Londen 1861, p. 89,
cat.nr. 68 (als Anoniem).

*Catalogue des tableaux, dessins et aquarelles,
exposés au Musée de l'Académie Royale des Beaux-
Arts, à Bruges*, Brugge 1872, p. 10, cat.nr. 38 (als
Anoniem).

*Musée Ancien (Rue Ste-Catherine): Nomenclature
des tableaux*, Brugge 1913, p. 4, cat.nr. 17 (als
Nicolaas Liemaker).

Hosten, E., Strubbe, I., *Stedelijk Museum van
Schone Kunsten, Brugge. Geïllustreerde catalogus*,
Brugge 1931, p. 226, cat.nr. 235 (als Anoniem).
Pauwels, H. *Catalogus van het Groeningemuseum*,
Brugge 1960, pp. 99-100, cat.nr. 72 (als Abraham
Janssens I).

²⁹⁴ Zie tevens hoofdstuk 2.3 Opdrachten.

²⁹⁵ Het schilderij wordt in ieder geval voor het eerst
vermeld in de catalogus van 1847, zie Pauwels
1960, p. 100.

Vlieghe, H., 'Zwischen Van Veen und Rubens: A. Wolffort (1581- 1641), ein vergessener Antwerpener Maler', *Wallraf-Richartz Jahrbuch* 9 (1977), p. 108, noot 29.

Damme, J. van, 'De Antwerpse tafereelmakers en hun merken. Identificatie en betekenis', *Jaarboek van het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen* (1990), p. 214 (als Joos de Momper II).
Vlieghe, H., *Stedelijke Musea Brugge. Catalogus schilderijen 17de en 18de eeuw*, Brugge 1993, pp. 226-227.

[A23.3]

De Heilige Drie-eenheid

Olieverf op doek, 117 x 90,5 cm

Gent, Museum voor Schone Kunsten (inv. nr. S 65)

Herkomst afbeelding: KIK, object nr. 102349

Herkomst:

Dominicanenkerk, Gent
Museum voor Schone Kunsten, Gent

Bibliografie:

Museum van Schoone Kunsten : catalogus: oude meesters: schilderstukken, tekeningen, plaatsneden, Gent 1938, p. 188, cat.nr. S 65 (als Nicolaas de Liemaker).

Knipping, J., *Iconography of the Counter Reformation in the Netherlands*, dl. 2, Nieuwkoop 1974, pp. 478, 480, afb. 461 (als Nicolaas de Liemaker).

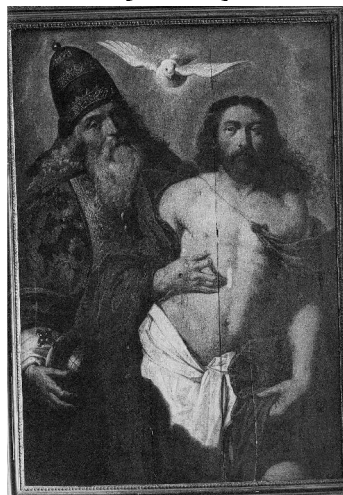
Vlieghe, H., 'Zwischen Van Veen und Rubens: A. Wolffort (1581- 1641), ein vergessener Antwerpener Maler', *Wallraf-Richartz Jahrbuch* 9 (1977), p. 108, noot 29.

Smet, J. de, Fornari, B., Monteyne, R., *Museum voor Schone Kunsten Gent: catalogus*

schilderkunst, dl. 1: 14de-18de eeuw, Gent 2007, pp. 180-181 (als Anoniem 17de-eeuws)

Tent. cat. Wuppertal (Von der Heydtmuseum), *Freiheit, Macht, Pracht: Niederländische Kunst im 16. Und 17. Jahrhundert*, Wuppertal 2009, p. 419.

[A23.4]

De Heilige Drie-eenheid

Olieverf op paneel, 130 x 100 cm

Watermaal-Bosvoorde, Sint Clemenskerk

Herkomst afbeelding: KIK, object nr. 20007481

Herkomst:

Onbekend

Bibliografie:

Tent. cat. Wuppertal (Von der Heydtmuseum), *Freiheit, Macht, Pracht: Niederländische Kunst im 16. Und 17. Jahrhundert*, Wuppertal 2009, p. 419.

[A23.5]

De Heilige Drie-eenheid

Olieverf op paneel, 125 cm hoog

Turnhout, Taxandriamuseum
Herkomst afbeelding: KIK, object nr. 78991

Herkomst:
Onbekend

Bibliografie:
Tent. cat. Wuppertal (Von der Heydtmuseum),
*Freiheit, Macht, Pracht: Niederländische Kunst im
16. Und 17. Jahrhundert*, Wuppertal 2009, p. 419.

[A23.6]

De Heilige Drie-eenheid
Olieverf op paneel, 120 x 90 cm
Huidige bewaarplaats onbekend
Herkomst afbeelding: Veilingcatalogus, Keulen

Herkomst:
7 februari 1907 : Veiling Drouot, Parijs (lot 8)
20-23 oktober 1965: Veiling Kunsthau am
Museum, Keulen (lot 1347)

Bibliografie:
Parijs, Veilingcatalogus (Drouot), *Catalogue des
tableaux anciens, pastels(...)*, 7 februari 1907, lot 8
(als Gilles Claeisz).
Keulen, Veilingcatalogus (Kunsthau am Museum),
*Möbel, Kunstgewerbe, Gemälde alter und neuerer
Meister, Exotica, (...)*, 20-23 oktober 1965, lot 1347
(als Nicolas de Liemaker).
Vlieghe. H., 'Zwischen Van Veen und Rubens: A.
Wolffort (1581- 1641), ein vergessener
Antwerpener Maler', *Wallraf-Richartz Jahrbuch* 9
(1977), pp. 108-109, noot 29.

[A23.7]

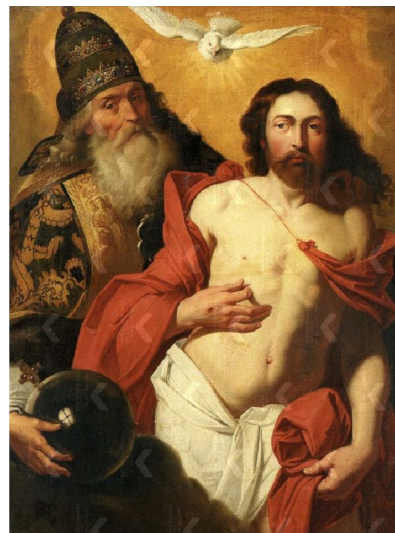

De Heilige Drie-eenheid
Olieverf op paneel, 116 x 86 cm
Huidige bewaarplaats onbekend
Herkomst afbeelding: Rubenianum V17-414
(Wolffort, Artus)

Herkomst:
Collectie Jean Empain

Bibliografie:
-

[A23.8]

Waarschijnlijk niet eigenhandige kopie
De Heilige Drie-eenheid
Olieverf op doek, 116,8 x 87 cm
Huidige bewaarplaats onbekend
Herkomst afbeelding: RKD

Herkomst:
29 januari 1999: Veiling Christie's Park

Avenue, New York City (lot 145); niet verkocht

Bibliografie:

New York City, Veilingcatalogus (Christie's Park Avenue), *Important old master paintings*, 29 januari 1999, lot 145 (als Cirkel van Artus Wolffort).

[A23.9]

Waarschijnlijk niet eigenhandige kopie
De Heilige Drie-eenheid

Olieverf op doek, 114,3 x 87,6 cm

Brigham Young University Museum of Art
Herkomst afbeelding: Website Brigham Young University Museum of Art

Herkomst:

Aangekocht voor het museum door Gloria Teichert met fondsen van Jack R. en Mary Lois Wheatley

Bibliografie:

Website Brigham Young University, collectie online (laatst geraadpleegd april 2016): <http://moa-museum.byu.edu/view/objects/asitem/search@/3/title-asc?t:state:flow=d8d1830b-cc17-45fb-b363-70efe73df462>

[A23.10]

Waarschijnlijk niet eigenhandige kopie

De Heilige Drie-eenheid

Olieverf op doek, 128 x 92 cm

Huidige bewaarplaats onbekend

Herkomst afbeelding: Website Hampel Kunstauktionen

Herkomst:

27 juni 2013: Veiling Hampel Kunstauktionen, München (lot 190); niet verkocht
19 september 2013: Veiling Hampel Kunstauktionen, München (lot 637); niet verkocht
12-13 december 2013: Veiling Hampel Kunstauktionen, München (lot 608)

Bibliografie:

München, Veilingcatalogus (Hampel), *Gemälde 16.-18. Jahrhundert*, 27 juni 2013, lot 190 (als Atelier/Volger van Artus Wolffort).
München, Veilingcatalogus (Hampel), *Gemälde 16.-18. Jahrhundert*, 19 september 2013, lot 637 (als Navolger van Artus Wolffort).
München, Veilingcatalogus (Hampel), *Dezember-Auktionen: Gemälde alte Meister (Kat. II)*, 12-13 december 2013, lot 608.

Website Hampel Kunstauktionen (laatst geraadpleegd april 2016): <https://www.hampel-auctions.com/a/Artus-Wolffordt-1581-Antwerpen-1641-Werkstatt-Nachfolge-des.html?a=93&s=335&id=513001&q=8876&kid=8876&q=8876&q=8876>

Website Hampel Kunstauktionen (laatst geraadpleegd april 2016): <https://www.hampel-auctions.com/a/Artus-Wolffordt-1581-Antwerpen-1641-Nachfolge->

des.html?a=94&s=351&id=514833&q=9084&kid=9084&q=

Website Hampel Kunstauktionen (laatst geraadpleegd april 2016): <https://www.hampel-auctions.com/archive-catalogue-detail.html?a=95&s=367&c=608>

De compositie stelt de Heilige Drie-eenheid voor: links God de vader met een tiara en een globe in zijn hand, rechts Christus de zoon die ons zijn wonden toont, daarboven zweeft de duif, symbool van de Heilige Geest. Deze compositie is typerend voor Wolffort die veel van dergelijke devotieel schilderijen produceerde. Kenmerkend zijn de realistische gelaatstreken, vooral de figuur van God toont Wolffort's fascinatie voor het afbeelden van grijsaards met hun rimpels en fijne haren.

Hetzelfde koptype gebruikte Wolffort gespiegeld in cat.nrs. A46.1-2 voor de kerkvader Gregorius. Opvallend is de etherische gouden achtergrond die doet denken aan de iconkunst.

EVANGELISTEN

[A24.1]

De vier evangelisten

Gesignd linksboven: *AW.F.* (AW ineen)

Olieverf op doek, 93,3 x 123,3 cm

Huidige bewaarplaats onbekend

Herkomst afbeelding: Vlieghe 1977, p. 93, afb. 2.

Herkomst:

19-20 april 1971: Veiling Galeries Modernes, Brussel (lot 653)

6 november 2001: Veiling Sotheby's, Amsterdam (lot 69), verkocht voor €175,215,-

Bibliografie:

Brussel, Veilingcatalogus (Galeries Modernes), *Meubels anciens, antiquités et objets de décoration*, 19-20 april 1971, lot 653, met afb. (als A.W.F.).

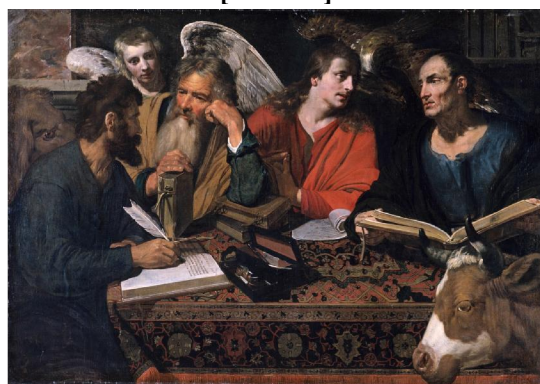
Vlieghe, H., 'Zwischen van Veen und Rubens:

Artus Wolffort (1581-1641), ein vergessener Antwerpener Maler', *Wallraf-Richartz-Jahrbuch* 39 (1977), pp. 93-98, 103, 123, afb. 2.

Amsterdam, Veilingcatalogus (Sotheby's), *Old master paintings*, 6 november 2001, lot 69, met. afb.

Website Sotheby's (laatst geraadpleegd april 2016): <http://www.sothebys.com/en/auctions/ecatalogue/2001/old-master-paintings-am0823/lot.69.html>

[A.24.2]

De vier evangelisten

Olieverf op doek, 72 x 121 cm

Bordeaux, Musée des Beaux-Arts de Bordeaux (inv.nr. 20865)

Herkomst afbeelding: Website Musée des Beaux-Arts de Bordeaux

Herkomst:

? - 1820: Koninklijke Franse collectie, bewaard in de kerk van Parempuyre
1965 - heden: Musée des Beaux-Arts de Bordeaux

Tentoonstellingen:

1964 (januari-maart), 'Les trésors des musées de Bordeaux', Pavillion Helena Rubenstein, Tel Aviv

1970 (17 april-14 juni), 'Meesterwerken uit het Museum van Bordeaux', Museum voor Schone Kunsten, Gent

1970 (27 juni - 14 september), 'Meesterwerken uit het Museum van Bordeaux', Singer Museum, Laren
2012 (23 juni - 14 oktober), 'Corps et ombres:

Caravage et le caravagisme européen', Musée Fabre, Montpellier, Musée des Augustins, Toulouse²⁹⁶

2012-2013 (11 november – 10 februari), 'Corps et ombres: Caravage et le caravagisme européen', Los Angeles County Museum of Art

2013 (8 maart – 16 juni). 'Corps et ombres: Caravage et le caravagisme européen', Wadsworth Atheneum Museum of Art, Hartford

Bibliografie:

Courajod, L., 'Objets d'art concédés en jouissance par la Restauration', *Nouvelles Archives de l'Art Français* 1878, p. 388.

G. Martin-Méry, 'Musée des Beaux-Arts de Bordeaux, Dix ans d'enrichissements et d'activités', *La Revue du Louvre*, Paris 1968, p. 275, nr. 4-5.

Tent. cat. Gent/Laren (Museum voor Schone Kunsten/Singer Museum), *Meesterwerken uit het Museum van Bordeaux*, Gent 1970, cat.nr. 17, p. 42-43 (als Valentin de Bourgogne).

Vlieghe, H., 'Zwischen van Veen und Rubens: Artus Wolffort (1581-1641), ein vergessener Antwerpener Maler', *Wallraf-Richartz-Jahrbuch* 39 (1977), p. 94, afb. 3.

Slatkes, L.J., 'The International Caravaggesque Movement by Benedict Nicolson', *Simiolus: Netherlands Quarterly for the History of Art* 12 (1981 - 1982) 2/3, p. 173.

Peintures italiennes du Musée des Beaux Arts de Marseille, Marseille 1984, p. 161.

Cazaux, M.H., *La peinture d'histoire flamande du XVIIe siècle au Musée des Beaux-Arts de Bordeaux*, Bordeaux 1993-1994, pp. 123-129, cat.nr.16.

Tent.cat. Montpellier/Toulouse (Musée Fabre/Musée des Augustins) etc., *Corps et ombres: Caravage et le caravagisme Européen*, Milaan 2012, pp. 398-399, cat.nr. 111.

Website Musée des Beaux-Arts de Bordeaux, collectie online (laatst geraadpleegd april 2016): <http://www.musba-bordeaux.fr/fr/catalogue-online-fr/null>.

²⁹⁶ Dit schilderij was enkel te zien in het Musée des Augustins te Toulouse.

[A24.3]

Waarschijnlijk niet eigenhandige kopie

De vier evangelisten

Olieverf op doek, 84,3 x 114,8 cm

Herkomst afbeelding: Website Bonhams

Herkomst:

1983: Galeria d'Art Manuel Barbié, Barcelona²⁹⁷

1983-2015: Particuliere collectie
8 juli 2015: Veiling Bonhams, New Bond street, Londen (lot 83), verkocht voor £26.250

Bibliografie:

Londen, Veilingcatalogus (Bonhams, New Bond street), *Old master paintings*, 8 juli 2015, lot. 83 (als Atelier van Artus Wolffort).

Website Bonhams (laatst geraadpleegd april 2016): <https://www.bonhams.com/auctions/22644/lot/83/>

[A24.4]

GEEN AFBEELDING BESCHIKBAAR

De vier evangelisten

Materiaal en afmetingen onbekend

Huidige bewaarplaats onbekend

Herkomst:

24-25 juni 1974: Veiling Galerie Modernes, Brussel (lot 668)²⁹⁸

Bibliografie:

Tent.cat. Montpellier/Toulouse (Musée Fabre/Musée des Augustins) etc., *Corps et ombres: Caravage et le caravagisme Européen*, Milaan 2012, p. 398.

[A24.5]

GEEN AFBEELDING BESCHIKBAAR

²⁹⁷ Verkocht als een werk van Jacob van Oost.

²⁹⁸ Verkocht als een werk van Adam van Noort.

De vier evangelisten

Materiaal en afmetingen onbekend
Clermont-Ferrand, église des Minimes

Herkomst:

Onbekend

Bibliografie:

Tent.cat. Montpellier/Toulouse (Musée Fabre/Musée des Augustins) etc., *Corps et ombres: Caravage et le caravagisme Européen*, Milaan 2012, p. 398.

[A24.6]

GEEN AFBEELDING BESCHIKBAAR

De vier evangelisten

Materiaal en afmetingen onbekend
Marseille, Musée des Beaux-Arts

Herkomst:

Onbekend

Bibliografie:

Tent.cat. Montpellier/Toulouse (Musée Fabre/Musée des Augustins) etc., *Corps et ombres: Caravage et le caravagisme Européen*, Milaan 2012, p. 398.

Deze compositie van de vier evangelisten is zeer kenmerkend voor Wolffort's vroege oeuvre. Iedere evangelist is gepaard met zijn symbool: links Marcus met de leeuw, daarnaast Mattheüs en de engel, vervolgens Johannes met de adelaar en rechts Lukas en zijn os. De figuren domineren het beeldoppervlak en hoewel de koppen zeer realistisch zijn uitgewerkt, lijkt de plooiwal daarentegen onnatuurlijk. De plooiwal bij de halslijn van Lucas is karakteristiek voor Wolffort.²⁹⁹ De koppen behoren duidelijk tot Wolffort's idioom, op basis van deze vier koptypes kon Vlieghe dan ook talloze andere heiligenportretten aan Wolffort toeschrijven. De kop van Marcus komt overeen met de heilige Jacobus de Mindere op cat.nr. A21. Zowel voor de heiligenportretten van Johannes als Mattheüs gebruikte Wolffort hetzelfde koptype als in dit schilderij, zie respectievelijk cat.nrs. A26a en A41.1-3. Het koptype van Lucas werd

²⁹⁹ Vlieghe 1977, p. 96.

niet letterlijk herhaald maar betreft hetzelfde model als cat.nrs. A32.1-2, A33 en A34.

Cat.nr. A24.1 werd gemonogrammeerd en wijkt enigszins van de andere schilderijen af: het schrijfgerei op de tafel ontbreekt en het handgebaar van Johannes verschilt.

[A25a]

De evangelist Johannes

Olieverf op paneel, 61 x 49 cm

Madrid, Museo Nacional del Prado (inv.nr. P01938)

Herkomst afbeelding: Website Museo Nacional del Prado, Madrid

Herkomst:

Spaanse Koninklijke collectie

Bibliografie:).

Madrazo, P. de, *Catálogo de los cuadros del Museo del Prado de Madrid*, Madrid 1873, p. 337, cat.nr. 1878 (als Anoniem, Vlaamse school).

Kerr-Lawson, E., *A catalogue of the paintings in the Museo del Prado at Madrid*, Londen 1896, p. 248, cat.nr. 1878 (als Anoniem, Vlaamse school).

Sánchez C., Francisco J., *Museo del Prado: catálogo de las pinturas*, Museo del Prado, Madrid, 1972.

Díaz Padrón, M., *Museo del Prado catálogo de pinturas: escuela flamenca siglo XVII*, Madrid 1975, dl. 1, p. 195, cat.nr. 1938 (als Peter van Mol).

Vlieghe, H., 'Zwischen Van Veen und Rubens: Artus Wolffort (1581- 1641), ein vergessener Antwerpener Maler', *Wallraf-Richartz Jahrbuch* 39 (1977), p. 98, noot 7a.

Vlieghe, H., 'Review Museo del Prado. Catalogo de Pinturas. I. Escuela Flamenca. Siglo XVII by Matias Diaz Padron', *The Art Bulletin* 61 (1979) 4,

p. 652.

Held, J. S., 'Noch einmal Artus Wolffort', *Wallraf-Richartz Jahrbuch* 42 (1981), pp. 147-148, afb. 6.

Díaz Padrón, M., *La Escuela Flamenca del Siglo XVII*, Madrid 1983, p. 103.

Pérez Sánchez, A.E., *Museo del Prado: catálogo de las pinturas*, Madrid 1985, p. 429 (als Peter van Mol).

Museo del Prado: inventario general de pinturas, dl. 1, Madrid, 1990, inv.nr. 1810.

Díaz Padrón, M., *El siglo de Rubens en el Museo del Prado: catálogo razonado de pintura flamenca el siglo XVII*, Barcelona 1996, dl. 2, pp. 1598-1599.

Website Museo Nacional del Prado, collectie online (laatst geraadpleegd april 2016):

<https://www.museodelprado.es/coleccion/obra-de-arte/san-juan-evangelista/10f498de-8132-4479-8f55-3db6e9dcd7a9?searchMeta=wolfo>

[A25b]

De evangelist Marcus

Olieverf op paneel, 61 x 49 cm

Madrid, Museo Nacional del Prado (inv.nr. P01937)

Herkomst afbeelding: Website Museo Nacional del Prado, Madrid

Herkomst:

Spaanse Koninklijke collectie

Bibliografie:

Madrazo, P. de, *Catálogo de los cuadros del Museo del Prado de Madrid*, Madrid 1873, p. 337, cat.nr. 1877 (als Anoniem, Vlaamse school).

Kerr-Lawson, E., *A catalogue of the paintings in the Museo del Prado at Madrid*, Londen 1896, p. 248, cat.nr. 1877 (als Anoniem, Vlaamse school).

Sánchez C., Francisco J., *Museo del Prado:*

catálogo de las pinturas, Museo del Prado, Madrid, 1972.

Díaz Padrón, M., *Museo del Prado catálogo de pinturas: escuela flamenca siglo XVII*, Madrid 1975, dl. 1, p. 195, cat.nr. 1937 (als Peter van Mol).

Vlieghe, H., 'Zwischen Van Veen und Rubens:

Artus Wolffort (1581- 1641), ein vergessener Antwerpener Maler', *Wallraf-Richartz Jahrbuch* 39 (1977), p. 98, noot 7a.

Vlieghe, H., 'Review Museo del Prado. Catalogo de Pinturas. I. Escuela Flamenca. Siglo XVII by Matias Diaz Padron', *The Art Bulletin* 61 (1979) 4, p. 652.

Held, J. S., 'Noch einmal Artus Wolffort', *Wallraf-Richartz Jahrbuch* 42 (1981), p. 147-148.

Pérez Sánchez, A.E., *Museo del Prado: catálogo de las pinturas*, Madrid 1985, p. 429 (als Peter van Mol).

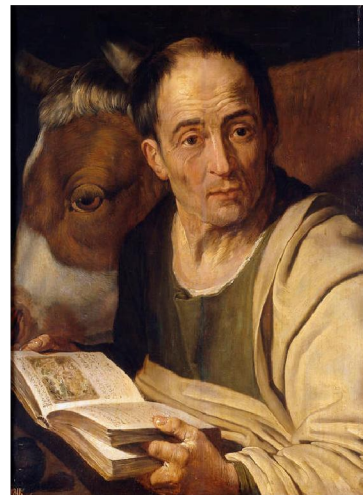
Museo del Prado: inventario general de pinturas, dl. 1, Madrid, 1990, inv.nr. 1809.

Díaz Padrón, M., *El siglo de Rubens en el Museo del Prado: catálogo razonado de pintura flamenca el siglo XVII*, Barcelona 1996, dl. 2, p. 1596-1597.

Website Museo Nacional del Prado, collectie online (laatst geraadpleegd april 2016):

<https://www.museodelprado.es/coleccion/obra-de-arte/san-marcos/17463740-2444-451d-8c45-ed0364269476>

[A25c]

De evangelist Lucas

Olieverf op paneel, 61 x 49 cm

Madrid, Museo Nacional del Prado (inv.nr. P01939)

Herkomst afbeelding: Website Museo Nacional del Prado, Madrid

Herkomst:

Spaanse Koninklijke collectie
1960-1983: Museo de Santa Cruz, Toledo
sinds 1983: Museo Nacional del Prado, Madrid

Bibliografie:

Madrazo, P. de, *Catálogo de los cuadros del Museo del Prado de Madrid*, Madrid 1873, p. 337, cat.nr. 1879 (als Anoniem, Vlaamse school).
Kerr-Lawson, E., *A catalogue of the paintings in the Museo del Prado at Madrid*, Londen 1896, p. 248, cat.nr. 1879 (als Anoniem, Vlaamse school).
Díaz Padrón, M., *Museo del Prado catálogo de pinturas: escuela flamenca siglo XVII*, Madrid 1975, dl. 1, p. 195, cat.nr. 1939 (als Peter van Mol).
Vlieghe, H., 'Zwischen Van Veen und Rubens: Artus Wolffort (1581- 1641), ein vergessener Antwerpener Maler', *Wallraf-Richartz Jahrbuch* 39 (1977), p. 98, noot 7a.
Vlieghe, H., 'Review Museo del Prado. Catalogo de Pinturas. I. Escuela Flamenca. Siglo XVII by Matias Diaz Padron', *The Art Bulletin* 61 (1979) 4, p. 652.
Held, J. S., 'Noch einmal Artus Wolffort', *Wallraf-Richartz Jahrbuch* 42 (1981), p. 147-148.
Pérez Sánchez, A.E., *Museo del Prado: catologo de las pinturas*, Madrid 1985, p. 429 (als Peter van Mol).
Museo del Prado: inventario general de pinturas, dl. 1, Madrid, 1990, inv.nr. 1811.
Díaz Padrón, M., *El siglo de Rubens en el Museo del Prado: catálogo razonado de pintura flamenca el siglo XVII*, Barcelona 1996, dl. 2, pp. 1600-1601.
Website Museo Nacional del Prado, collectie online (laatst geraadpleegd april 2016):
<https://www.museodelprado.es/coleccion/obra-de-arte/san-lucas/8dfb3fa6-6b3b-4bc9-bb1c-9c500271e867>

[A25d]

De evangelist Mattheüs

Olieverf op paneel, 64 x 49 cm

Madrid, Palacio de Aranjuez

Herkomst afbeelding: Díaz Padrón 1975, dl. 2, p. 138.

Herkomst:

Onbekend

Bibliografie:

García, P., 'Goya', nr. 25, p. 10 (als Juan Bautista Maino).
Angulo Iñiguez, D., Pérez Sánchez, A.E., *Historia de la pintura Española : Escuela Madrileña del primer tercio del siglo XVII*, Madrid 1969, p. 318 (als Peter van Mol).
Díaz Padrón, M., *Museo del Prado catálogo de pinturas: escuela flamenca siglo XVII*, Madrid 1975, dl. 1, p. 194 (als Peter van Mol).

Deze serie van vier evangelisten bevindt zich deels in het Prado, enkel cat.nr. A25d wordt elders in Madrid bewaard. Alle vier de evangelisten zijn afgebeeld met hun symbolen die, met uitzondering van de engel, identiek zijn aan de symbolen in cat.nrs. A24.1-3. Daarnaast vertonen de evangelisten Johannes en Lucas overeenkomsten in de gelaatstypering met hun tegenhangers in cat.nrs. A24.1-3. Van het portret van Lucas bezitten we daarnaast in ieder geval nog twee andere versies [cat.nrs. A32.1-2]. Opvallend is dat in tegenstelling tot de overige evangelisten, Johannes geen boek vasthoudt, maar een extra attriboot, namelijk de miskelk. Volgens Held is deze serie wellicht de vroegste in het oeuvre van Wolffort.

[A26a]

De evangelist Johannes

Monogram rechtsboven: *AW*

Olieverf op paneel (eiken), 67,5 x 52 cm (aan alle zijden vergroot, origineel 64 x 49)

Huidige bewaarplaats onbekend

Herkomst afbeelding: Documentatie Rubenianum (V17-415: Wolffort, Artus)

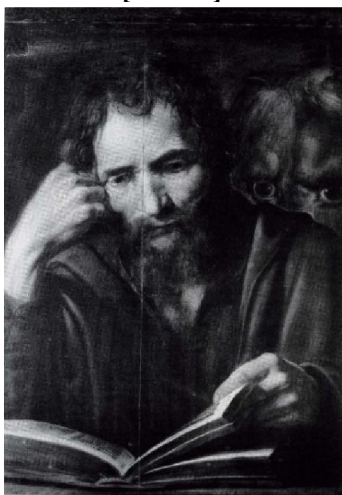
Herkomst:

12 december 1989: Veiling Ader, Drouot Montaigne, Parijs (lot 57)

Bibliografie:

Parijs, Veilingcatalogus (Ader), *Importants tableaux anciens*, 12 december 1989, lot 57.

[A26b]

De evangelist Marcus

Monogram linksboven: *AW*

Olieverf op paneel (eiken), 67,5 x 52 (aan alle zijden vergroot, 64 x 49 cm)

Huidige bewaarplaats onbekend

Herkomst afbeelding: Documentatie Rubenianum (V17-415: Wolffort, Artus)

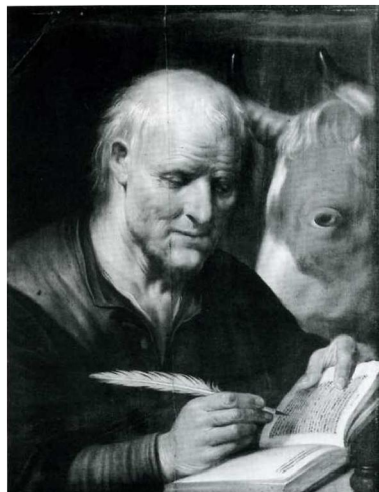
Herkomst:

12 december 1989: Veiling Ader, Drouot Montaigne, Parijs (lot 57)

Bibliografie:

Parijs, Veilingcatalogus (Ader), *Importants tableaux anciens*, 12 december 1989, lot 57.

[A26c]

De evangelist Lucas

Monogram linksboven: *AW*

Olieverf op paneel (eiken), 67,5 x 52 (aan alle zijden vergroot, 64 x 49 cm)

Huidige bewaarplaats onbekend

Herkomst afbeelding: Documentatie Rubenianum (V17-415: Wolffort, Artus)

Herkomst:

12 december 1989: Veiling Ader, Drouot Montaigne, Parijs (lot 57)

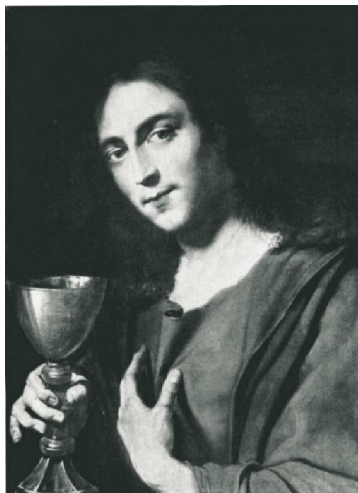
Bibliografie:

Parijs, Veilingcatalogus (Ader), *Importants tableaux anciens*, 12 december 1989, lot 57.

Deze drie gemonogrammeerde schilderijen zijn onderdeel van een evangelistenreeks, waarvan de evangelist Mattheüs ontbreekt. Van het portret van Johannes zijn nog twee andere versies [cat.nrs. A30.1-2], de kop wordt tevens gebruikt in cat.nr. A19. De gelaatstypering van Marcus komt enigszins overeen met de apostel Bartholomeus [cat.nr. A39.1-2] en een ander portret van Marcus [cat.nr. A31]. De reeks

moet aan het begin van Wolffort's oeuvre worden geplaatst.

[A27]

De evangelist Johannes

Olieverf op paneel (eiken), 64,5 x 49,5 cm

Huidige bewaarplaats onbekend

Herkomst afbeelding: Documentatie Rubenianum
(V17-415: Wolffort, Artus)

Herkomst:

Kunsthandel Charles Sedelmeyer, Parijs

22 januari 1931 : Veiling American Art

Association, New York (lot 50)

Kunsthandel P. Rosenthal, Berlijn

1-2 juni 1937: Veiling Julius Böhler, München
(lot 682)

Bibliografie:

München, Veilingcatalogus (Julius Böhler),
*Kunstwerke aus dem Besitz der Staatlichen Museen
Berlin*, 1-2 juni 1937, lot 682, afb. 74 (als Anthony
van Dyck).

New York, Veilingcatalogus (American Art
Association), *Important old masters of the Italian,
Flemish, Dutch, French and English schools*, 22
januari 1931, lot 50.

Vlieghe, H., 'Zwischen Van Veen und Rubens:
Artus Wolffort (1581-16421), ein vergessener
Antwerpener Maler', *Walraff-Richartz Jahrbuch* 39
(1977), pp. 96-97, afb. 7.

Held, J. S., 'Noch einmal Artus Wolffort', *Wallraf-
Richartz Jahrbuch* 42 (1981), p. 147.

Links op het schilderij zien we Johannes'
evangelistensymbool, de adelaar. In zijn
rechterhand houdt hij een miskelk vast. Het
gezichtstype komt enigszins overeen met de

Johannesfiguur in cat.nrs. A24.1-3 en A25a, op
dit schilderij wordt hij echter frontaal
weergegeven. In de neklijn zien we Wolffort's
typerende plooi. Qua compositie komt het
schilderij overeen met cat.nr. A28, met
uitzondering van de manier waarop de kelk
wordt vastgehouden. Daarnaast zijn er
verschillen in gelaatstypering.

[A28]

De evangelist Johannes

Olieverf op paneel (eiken), 60 x 49 cm

Huidige bewaarplaats onbekend

Herkomst afbeelding: Website Rouillac

Herkomst:

Collectie Michel Caffin-Destailleur

9-10 juni 2013: Veiling Rouillac, Cheverny
(lot 364); niet verkocht

Bibliografie:

Cheverny, Veilingcatalogus (Rouillac), *25ème
vente aux enchères à Cheverny*, 9-10 juni 2013, lot
364.

Website Rouillac (laatst geraadpleegd april 2016):
[http://www.rouillac.com/VENTES/da-FR-9-282-
87637-grid-7-2013-](http://www.rouillac.com/VENTES/da-FR-9-282-87637-grid-7-2013-25eme_vente_aux_enchres_cheverny_364)

[25eme_vente_aux_enchres_cheverny_364](http://www.rouillac.com/VENTES/da-FR-9-282-87637-grid-7-2013-25eme_vente_aux_enchres_cheverny_364)

Qua compositie komt het schilderij overeen
met cat.nr. A27, echter verschilt de manier
waarop de kelk wordt vastgehouden evenals de
gelaatstypering. In de neklijn zien we
Wolffort's typerende plooi. In de verf
schijnt op sommige plekken de ondertekening
door, waaruit blijkt dat tijdens het schilderen
de plaatsing van de hand nog enigszins werd

gewijzigd. Mogelijk maakte het schilderij onderdeel uit van een evangelistenserie zoals cat.nrs. C6a-d.

[A29]

De evangelist Johannes

Olieverf op paneel, 64 x 49 cm

Notre Dame (Indiana), Snite Museum of Art

Herkomst afbeelding: Documentatie Rubenianum
(V17-415: Wollfort, Artus)

Herkomst:

1956: Schenking van Robert B. Mayer,
Chicago aan het Snite Museum of Art, Notre
Dame (Indiana)

Bibliografie:

Held, J.S., 'Noch einmal Artus Wollfort', *Wallraf-
Richartz Jahrbuch* 42 (1981), p. 147, afb. 7.

Dit schilderij lijkt in veel opzichten op cat.nrs.

A27 en A28. Het hoofd is echter licht naar
boven gekeerd, de kelk is wat weelderiger
uitgevoerd en de figuur oogt jeugdiger. Dat het
werk desondanks van dezelfde hand komt zien
we in de plooi van de adelaar en de
uitvoering van de handen.

[A30.1]

De heilige Johannes de evangelist

Olieverf op paneel, 64 x 49 cm

Duitsland, Particuliere collectie

Herkomst afbeelding: Documentatie Rubenianum
V17-415 (Wollfort, Artus)

Herkomst:

Collectie Edgar Herfurth, Villa Prödel te
Leipzig

24 april 2004: Veiling Reiss & Sohn,
Königstein im Taunus (lot 5372)

Bibliografie:

Königstein im Taunus, Veilingcatalogus (Reiss &
Sohn), *Auktion 94, Alte und neue Kunst, Leitung
Jochen Granier*, 24 april 2004, lot 5372.

Auwers, J. vander, 'Afgemeten, ingelijst en
opgelijst. Kanttekeningen bij enkele aanvullingen
op het oeuvre van Artus Wollfort (Antwerpen
1581-1641)', in: Stighelen, K.. van der, (ed.),
*Munuscula Amicorum. Contributions on Rubens
and his colleagues in honour of Hans Vlieghe*,
Turnhout 2006, dl. 2, pp. 598-600, afb. 7, noot 21 +
22.

[A30.2]

De heilige Johannes de evangelist

Olieverf op doek, 63,5 x 49,5 cm

Duitsland, Particuliere collectie

Herkomst afbeelding: Documentatie Rubenianum
V17-415

Herkomst:

1930: Galerie Rosenthal, Berlijn

Bibliografie:

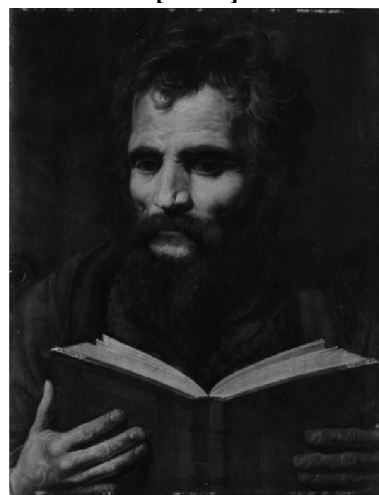
Vlieghe, H., 'Zwischen Van Veen und Rubens: Artus Wolffort (1581- 1641), ein vergessener Antwerpener Maler', *Wallraf-Richartz Jahrbuch* 39 (1977), p. 121, afb. 50, noot 48.

Auwera, J. vander, 'Afgemeten, ingelijst en opgelijst. Kanttekeningen bij enkele aanvullingen op het oeuvre van Artus Wolffort (Antwerpen 1581-1641)', in: Stighelen, K.. van der, (ed.), *Munuscula Amicorum. Contributions on Rubens and his colleagues in honour of Hans Vlieghe*, Turnhout 2006, dl. 2, p. 598.

Deze twee schilderijen van Johannes zijn een gesimplificeerde en verkleinde versie van cat.nrs. A37c en A38.1-2. Hetzelfde gelaat komt tevens voor op cat.nr. A19. In deze twee schilderijen vullen de heilige en zijn adelaar het gehele beeldoppervlak en is er dus geen zichtbare achtergrond. Waarschijnlijk maakten cat.nrs. A30.1-2 uit van evangelistenreeksen en werden zij later gemaakt dan de apostelenreeksen.³⁰⁰

³⁰⁰ Auwera 2006, p. 602.

[A31]

De evangelist Marcus

Olieverf op paneel, 64 x 50 cm

Kassel, Museum Schloss Wilhelmshöhe
(inv.nr. GK 906)

Herkomst afbeelding: Documentatie Rubenianum
(V17-415: Wolfport, Artus)

Herkomst:

? - 1954: Particuliere collectie, Bad Hersfeld
sinds 1954: Museum Schloss Wilhelmshöhe,
Kassel

Bibliografie:

Inventarium der in den Lokalen der Gemälde-Galerie im Bellevueschloss zu Kassel befindlichen Gemälde, september 1875, nr. 1360 (als Antwerpse school, begin 17de eeuw).

Vogel et al., H., *Katalog der Staatlichen Gemäldegalerie zu Kassel*, Kassel 1958, p. 25 (als Antwerpse kunstenaar rond 1615).

Vlieghe, H., 'Zwischen Van Veen und Rubens: Artus Wolffort (1581- 1641), ein vergessener Antwerpener Maler', *Wallraf-Richartz Jahrbuch* 39(1977), p. 97, afb. 5, noot 6.

Schnackenburg, B., *Gemäldegalerie alte Meister: Gesamtkatalog*, Mainz 1996, dl. 1, p. 327.

Website Museum Schloss Wilhelmshöhe, collectie online (laatst geraadpleegd april 2016):

<http://altmeister.museum-kassel.de/33996/0/0/147/s3/0/0/objekt.html>

De gelaatstypering van Marcus lijkt enigszins op cat.nr. A26b en de zittende figuur voor Maria op cat.nr. A6c. Links op de achtergrond is Marcus' evangelistensymbool de leeuw zichtbaar.

[A32.1]

De evangelist Lucas

Olieverf op paneel, 62,5 x 46,5 cm

Huidige bewaarplaats onbekend

Herkomst afbeelding: Documentatie Rubenianum
(V17-415: Wolffort, Artus)

Herkomst:

Onbekend

Bibliografie:

Vlieghe. H., 'Zwischen Van Veen und Rubens: A. Wolffort (1581- 1641), ein vergessener Antwerpener Maler', *Wallraf-Richartz Jahrbuch* 39 (1977), pp. 96-97, afb. 6, noot 5.

[A32.2]

Waarschijnlijk niet eigenhandige kopie

De evangelist Lucas

Olieverf op paneel, 61,5 x 48,5 cm

Huidige bewaarplaats onbekend

Herkomst afbeelding: Documentatie Rubenianum
(V17-415: Wolffort, Artus)

Herkomst:

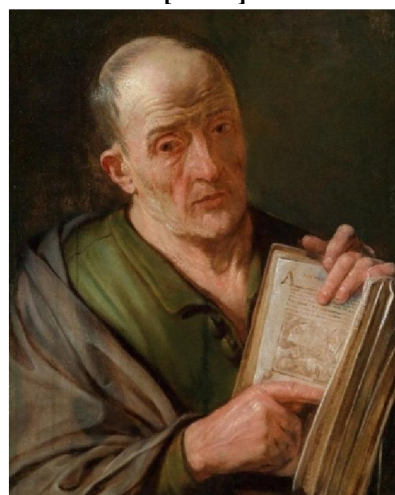
Aalst, Gallery Pintelon?

Bibliografie:

-

Deze twee schilderijen zijn herhalingen van de evangelist Lucas uit de reeks te Madrid [cat.nr. 37C]. Cat.nr. A32.2 lijkt, gezien de nogal losse penseelvoering, een niet eigenhandige kopie te zijn. In het boek dat de heilige vasthoudt, zien we een scène uit het parabel van de Verloren Zoon (Lucas 15:11-32). De gelaatstypering van Lucas, evenals de os, is vrijwel identiek aan die op cat.nrs. 24.1-3.

[A33]

De evangelist Lucas

Olieverf op paneel, 64,8 x 52 cm

Huidige bewaarplaats onbekend

Herkomst afbeelding: Website Dorotheum

Herkomst:

Wegg & Lambiotte, St. Petersburg

11 mei 1925: Veiling Denayer, Brussel (lot 2)

Particuliere collectie, België

21 oktober 2014: Veiling Dorotheum, Wenen
(lot 259); niet verkocht

24 juni 2015: Veiling Dorotheum, Wenen (lot
106); niet verkocht

Bibliografie:

Brussel, Veilingcatalogus (Denayer), *Vente aux enchères publiques d'importants tableaux et dessins anciens provenant des collections Wegg, de Petrograd, Lambiotte et de deux autres amateurs*, 11 mei 1925, lot 2 (als Cornelis de Vos)

Wenen, Veilingcatalogus (Dorotheum), *Old master paintings*, 21 oktober 2014, lot 259.

Wenen, Veilingcatalogus (Dorotheum), *Old master paintings*, 24 juni 2014, lot 106.

Website Dorotheum (laatst geraadpleegd april 2016):

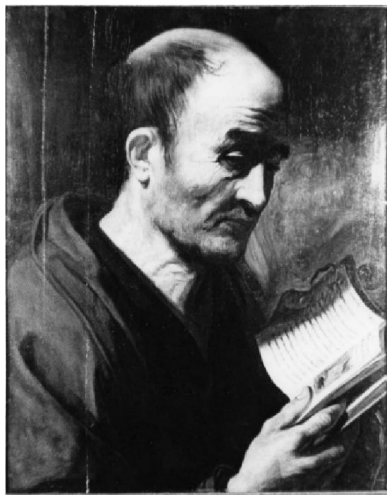
<https://www.dorotheum.com/en/auctions/current-auctions/kataloge/list-lots-detail/auktion/10841-old-master-paintings/lotID/259/lot/1773555-artus-wolfaert.html?currentPage=4>

Website Dorotheum (laatst geraadpleegd april 2016):

<https://www.dorotheum.com/en/auctions/current-auctions/kataloge/list-lots-detail/auktion/11209-old-master-paintings/lotID/106/lot/1894219-artus-wolfaert.html?currentPage=3>

De heilige is zeker te identificeren als de evangelist Lucas: het koptype komt overeen met Wolffort's overige schilderijen van deze heilige [cat.nrs. A24.1-3, A25c, A32.1-2], en in het boek zien we een scène uit het parabel van Verloren Zoon dat door Lucas in zijn bijbelboek wordt beschreven. Wolffort's oog voor detail blijkt uit de realistische weergave van de rimpels op de handen en in het gezicht, waarin zelfs een ader zichtbaar is.

[A34]

De evangelist Lucas

Olieverf op paneel, 62,5 x 46,5 cm

Huidige bewaarplaats onbekend

Herkomst afbeelding: Documentatie Rubenianum (V17-415: Wolffort, Artus)

Herkomst:

Particuliere collectie, Warschau

1930: Collectie Ludwig Roselius, Bremen
Museum im Roselius-haus, Bremen

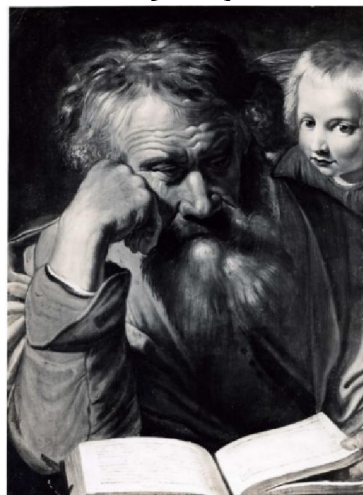
Bibliografie:

Vlieghe, H., *Saints*, Brussel 1972-1973 [Corpus Rubenianum Ludwig Burchard, dl. 8], dl. 2, pp. 116-117, afb. 79 (toeschrijving aan Peter Paul Rubens verworpen).

Vlieghe, H., 'Zwischen Van Veen und Rubens: Artus Wolffort (1581- 1641), ein vergessener Antwerpener Maler', *Wallraf-Richartz Jahrbuch* 39(1977), pp. 97-98, afb. 8, noot 7.

Dit schilderij werd door Ludwig Roselius aangekocht als een origineel van Rubens, een toeschrijving die destijds door Ludwig Burchard werd ondersteund. De toeschrijving is echter niet houdbaar. Gezien de overeenkomst met de Lucasfiguur uit cat.nrs. A24.1-3, waarvan A.24.1 werd gesigneerd, wordt het schilderij toegeschreven aan Wolffort.³⁰¹ De penseelvoering is vrij grof, mogelijk een restant van restauratiewerkzaamheden die het schilderij een meer Rubensiaans karakter moesten geven.³⁰²

[A35]

De evangelist Mattheüs

Olieverf op paneel, 64 x 49,5 cm

Huidige bewaarplaats onbekend

³⁰¹ De toenmalige museumconservator dr. E.W. Mick zou nog een toeschrijving aan Jan van Teylingen hebben geopperd. Zie Vlieghe 1977, noot 7.

³⁰² Vlieghe 1977, p. 98.

Herkomst afbeelding: Documentatie Rubenianum
V17-415 (Wolffort, Artus)

Herkomst:

1930: Collectie Bruno Lohse, Berlijn

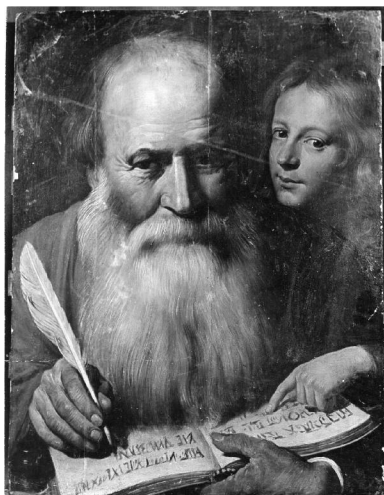
Bibliografie:

Puyvelde, L. van, 'L'evolution du style de Jordaens',
in: *Actes du XIIIème congrès international
d'histoire de l'art*, Brussel 1930, p. 394 (als Jacob
Jordaens).

Vlieghe, H., 'Zwischen Van Veen und Rubens: A.
Wolffort (1581- 1641), ein vergessener
Antwerpener Maler', *Wallraf-Richartz Jahrbuch*
39(1977), p. 96.

Dit schilderij is een versimpelde versie van
cat.nrs. A41.1-2 en betreft niet de apostel
Andreas maar de evangelist Mattheüs,
herkenbaar aan de engel rechts. Het koptype
nam Wolffort letterlijk over van cat.nrs.
A41.1-2 en gebruikte hij tevens in spiegelbeeld
op cat.nrs. A24.1-3. De engel is een herhaling
van het jongentje achter koning Melchior in
cat.nrs. A8.1-10.

[A36.1]

De evangelist Mattheüs

Olieverf op paneel, 63 x 48 cm

München, Particuliere collectie

Herkomst afbeelding: Documentatie Rubenianum
(V17-415: Wolffort, Artus)

Herkomst:

Onbekend

Bibliografie:

-

[A36.2]

De evangelist Mattheüs

Op achterzijde: het merk van Antwerpen,
monogram van de lijstmaker: *LS*, in verf het
nummer: 5, papieren label met nummer: 148

Olieverf op paneel (eik), 64,5 x 49,5 cm

Praag, Národní galerie (inv.nr. O 7468 of DO
2757)

Herkomst afbeelding: Slaviček 2000, p. 323.

Herkomst:

Onbekend

Bibliografie:

Slaviček, L., *Flámské malířství 17. století ze sbírek
Národní galerie v Praze*, Hodonin 1985, p. 31,
cat.nr. 59.

Slaviček, L., *Flámské figurální obrazy 17. století ze
sbírek Národní galerie v Praze*, Praag 1985
[ongepubliceerd doctoraat; raadpleegbaar in
Národní Galerie], pp. 424-426, cat.nr. 123.

Slaviček, L., *Flemish paintings of the 17th and 18th
centuries: illustrated summary catalogue*, Praag
2000, p. 323, cat.nr. 389.

Deze twee schilderijen van de evangelist
Mattheüs, te herkennen aan de engel rechts,
zijn niet geheel identiek aan elkaar: in cat.nr.
A36.1 kijkt Mattheüs ons aan terwijl hij zich in
cat.nr. A36.2 op het boek richt. Afgezien
daarvan zijn de schilderijen echter nauw met
elkaar verbonden. De grijsaard is kenmerkend
voor Wolffort en komt qua gelaatstypering
overeen met cat.nr. A42. Opvallend is dat de
engel hier niet enkel als symbool, maar tevens
als bezieler van Mattheüs' schrijven optreedt.

APOSTELEN

[A37a]

De apostel Mattheüs

Opschrift onder: *s.mæthevs / ET VITAM
ÆTERNAM AMEN / xii*

Olieverf op doek, 113 x 96,5 cm

Huidige bewaarplaats onbekend

Herkomst afbeelding: RKD (BD/0344 -

ONS/Religion, Mythology, Allegory, History and
Literature I)

Herkomst:

tot 1947: Collectie Georges Hulin de Loo,
Gent/Brussel

29 oktober 1947: Veiling R. Keyaerts, Palais
des Beaux-Arts, Brussel (lot 124)

1947-1987: Particuliere collectie, Brugge

20 april 1988: Veiling Sotheby's, Londen (lot
43), gekocht door de Kimbell Art Foundation
voor £16.000,-

8 juli 2004: Veiling Sotheby's, Londen (lot
254); niet verkocht

Bibliografie:

Brussel, Veilingcatalogus (Keyaerts), *Catalogue de
tableaux anciens des écoles flamande, française,
hollandaise, italienne, anglaise et allemande du
XVe au XIXe siècle et de tableaux modernes des
écoles belge et française contemporaines,
aquarelles et dessins composant la collection de
Monsieur G. Hulin de Loo*, 29 oktober 1947, lot.
124 (als Peter van Mol).

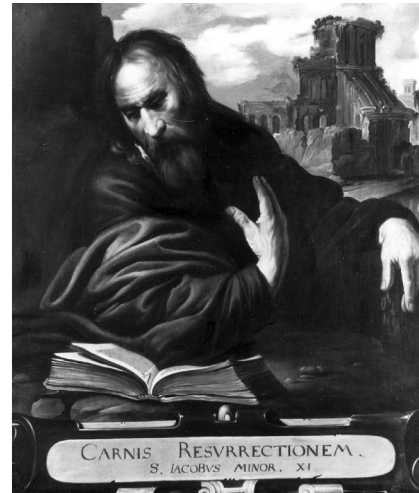
Held, J.S., 'Noch einmal Artus Wollfort', *Wallraf-
Richartz Jahrbuch* 42 (1981), pp. 143-146.

Londen, Veilingcatalogus (Sotheby's), *Old master
paintings*, 20 april 1988, lot 43.

Londen, Veilingcatalogus (Sotheby's), *Old master
paintings, part 2*, 8 juli 2004, lot 254.

Auwera, J. vander, 'Afgemeten, ingelijst en
opgelijst. Kanttekeningen bij enkele aanvullingen
op het oeuvre van Artus Wolffort (Antwerpen
1581-1641)', in: Stighelen, K. van der, (red.),
*Munuscula Amicorum. Contributions on Rubens
and his colleagues in honour of Hans Vlieghe*,
Turnhout 2006, dl. 2, pp. 603-609, afb. 9 + 10.

[A37b]

De apostel Jacobus de Mindere

Opschrift onder: *Carnis Resvrrrectionem. / S.
Iacobvs minor. XI*

Olieverf op doek, 113,5 x 96 cm

Brugge, Sint-Trudoabdij

Herkomst afbeelding: KIK, object nr. 97329

Herkomst:

tot 1947: Collectie Georges Hulin de Loo,
Gent/Brussel

29 oktober 1947: Veiling R. Keyaerts, Palais
des Beaux-Arts, Brussel (lot 123)

vanaf 1967: Sint-Trudoabdij te Brugge

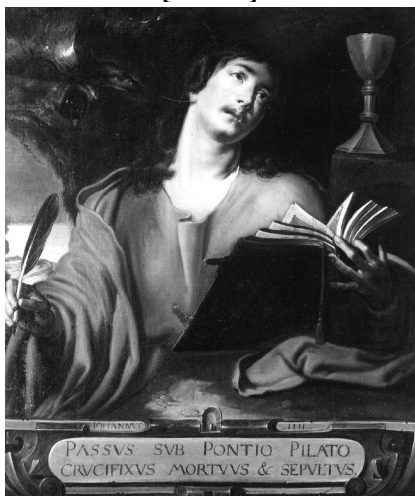
Bibliografie:

Brussel, Veilingcatalogus (Keyaerts), *Catalogue de
tableaux anciens des écoles flamande, française,
hollandaise, italienne, anglaise et allemande du
XVe au XIXe siècle et de tableaux modernes des
écoles belge et française contemporaines,
aquarelles et dessins composant la collection de
Monsieur G. Hulin de Loo*, 29 oktober 1947, lot.
123 (als Peter van Mol).

Auwera, J. vander, 'Afgemeten, ingelijst en
opgelijst. Kanttekeningen bij enkele aanvullingen
op het oeuvre van Artus Wolffort (Antwerpen
1581-1641)', in: Stighelen, K.. van der, (ed.),

Munuscula Amicorum. Contributions on Rubens and his colleagues in honour of Hans Vlieghe, Turnhout 2006, dl. 2, pp. 594-608, afb. 2 + 4.

[A37c]

De apostel Johannes de evangelist
Opschrift onder: *johannvs.hh. / PASSVS SVB PONTIO PILATO / CRVCIFIXVS MORTVVS & SEPVLTVS.*

Olieverf op doek, 113,5 x 98 cm
Brugge, Sint-Trudoabdij
Herkomst afbeelding: KIK, object nr. 97328

Herkomst:

tot 1947: Collectie Georges Hulin de Loo,
Gent/Brussel
29 oktober 1947: Veiling R. Keyaerts, Palais
des Beaux-Arts, Brussel (lot 119)
1947-1967: Particuliere collectie, Brugge
sinds 1967: Sint-Trudoabdij te Brugge

Bibliografie:

Brussel, Veilingcatalogus (Keyaerts), *Catalogue de tableaux anciens des écoles flamande, française, hollandaise, italienne, anglaise et allemande du XVe au XIXe siècle et de tableaux modernes des écoles belge et française contemporaines, aquarelles et dessins composant la collection de Monsieur G. Hulin de Loo*, 29 oktober 1947, lot. 119 (als Peter van Mol).

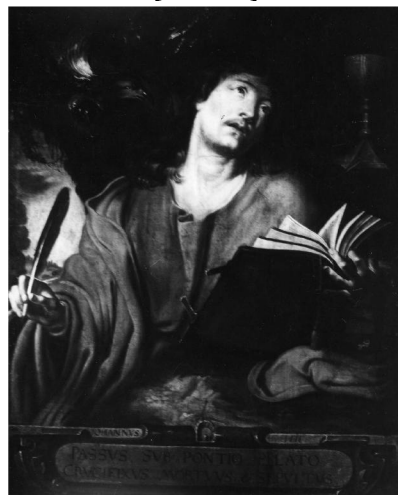
Auwers, J. vander, 'Afgemeten, ingelijst en opgelijst. Kanttekeningen bij enkele aanvullingen op het oeuvre van Artus Wolffort (Antwerpen 1581-1641)', in: Stighelen, K. van der, (ed.), *Munuscula Amicorum. Contributions on Rubens and his colleagues in honour of Hans Vlieghe*, Turnhout 2006, dl. 2, pp. 594-608, afb. 1 + 3.

Deze drie schilderijen zijn onderdeel geweest van een serie van twaalf apostelen met eventueel de toevoeging van een schilderij van Christus en/of de heilige Paulus.³⁰³ Onderaan ieder schilderij staat een artikel van het *Credo*, de apostolische geloofsbelijdenis.

Apostelreeksen zoals deze passen uitstekend binnen de Contrareformatie. Dat Wolffort dergelijke reeksen maakte is evident: Van Lint maakte aantekening van zijn medewerking aan '8 apostelen' en '7 kleijn apostels' en in de boedelinventaris van schilder Hans Verdelft de jonge worden 'XII Apostelen gemaect by Artus Woffaert' gevonden.³⁰⁴

Cat.nrs. A37a-c zijn door Vander Auwers teruggevoerd tot de collectie van Georges Hulin de Loo die oorspronkelijk negen apostelen in zijn bezit heeft gehad. De overige zes zijn nog niet geïdentificeerd.³⁰⁵ De apostelenreeks maakte Wolffort waarschijnlijk aan het begin van zijn werkzaamheid. De gelaatstyperingen zijn kenmerkend voor Wolffort en komen meermaals terug in zijn oeuvre, met name de figuur van Johannes vormde de basis voor vele herhalingen [cat.nrs. A27, A30.1-2, A38.1-2].

[A38.1]

De apostel Johannes de Evangelist
Opschrift onder: *JOHANNVS IIII/PASSVS SVB PONTIO PILATO/CRVCIFIXVS*

³⁰³ Auwers 2006, p. 603.

³⁰⁴ Vlieghe 1977, p. 136, Duverger 1987 (dl. 3), pp. 445-446.

³⁰⁵ Auwers 2006, pp. 602-608.

MORTVVS & SEPVLTVS

Olieverf op doek, 120 x 110 cm³⁰⁶

Huidige bewaarplaats onbekend

Herkomst afbeelding: Documentatie Rubenianum
(V17-415: Wolffort, Artus)

Herkomst:

11 december 1968: Veiling Campo, Antwerpen
(lot 434)

13 mei 1975: Veiling Campo, Antwerpen (lot
208)

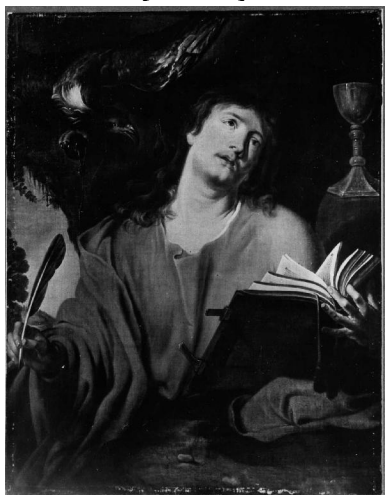
Bibliografie:

Antwerpen, Veilingcatalogus (Campo),
*Schilderijen, beelden, meubelen, porselein,
aardewerk*, 13 mei 1975, lot 208 (als Theodoor
Rombouts).

Vlieghe, H., 'Zwischen Van Veen und Rubens: A.
Wolffort (1581- 1641), ein vergessener
Antwerpener Maler', *Wallraf-Richartz Jahrbuch* 39
(1977), p. 121, noot 49.

Auwers, J. vander, 'Afgemeten, ingelijst en
opgelijst. Kanttekeningen bij enkele aanvullingen
op het oeuvre van Artus Wolffort (Antwerpen
1581-1641)', in: Stighelen, K. van der, (ed.),
*Munuscula Amicorum. Contributions on Rubens
and his colleagues in honour of Hans Vlieghe*,
Turnhout 2006, dl. 2, p. 598, afb. 6, noot 19.

[A38.2]

De apostel Johannes de evangelist

Olieverf op doek, 110 x 88 cm

Huidige bewaarplaats onbekend

³⁰⁶ Deze maten worden genoemd in Vlieghe 1977,
noot 49. De verhoudingen komen echter niet
overeen met het afgebeelde schilderij.

Herkomst afbeelding: Documentatie Rubenianum
(V17-415: Wolffort, Artus)

Herkomst:

ca. 1935: in bruikleen bij het Schlesisches
Museum der Bildenden Künste, Breslau

Bibliografie:

Vlieghe, H., 'Zwischen Van Veen und Rubens: A.
Wolffort (1581- 1641), ein vergessener
Antwerpener Maler', *Wallraf-Richartz Jahrbuch* 39
(1977), p. 121, afb. 123, noot 49.

Auwers, J. vander, 'Afgemeten, ingelijst en
opgelijst. Kanttekeningen bij enkele aanvullingen
op het oeuvre van Artus Wolffort (Antwerpen
1581-1641)', in: Stighelen, K. van der, (ed.),
*Munuscula Amicorum. Contributions on Rubens
and his colleagues in honour of Hans Vlieghe*,
Turnhout 2006, dl. 2, p. 597, afb. 5, noot 13 + 14.³⁰⁷

Deze figuur van Johannes behoorde tot
Wolffort's bekende koptypen. Hij gebruikte de
figuur zowel voor Johannes de evangelist als
Johannes de apostel. Deze twee schilderijen
zullen onderdeel hebben uitgemaakt van
apostelenreeksen, het *Credo* op cat.nr. A38.2
ontbreekt echter. De apostel Johannes is
afgebeeld met zijn attributen de adelaar, de
miskelk, een boek en een veer, laatstgenoemde
verwijst naar zijn rol als evangelist. Bij de
halslijn is de kenmerkende plooiwal te zien.

³⁰⁷ Auwers noemt een brief van Dr. Helmut Vogt
waarin wordt vermeldt dat Dr. Mariusz
Hermandsdorfer, toenmalige directeur van het
Muzeum Narodowe w Wroclawiu, berichtte dat dit
schilderij niet is geretourneerd aan het museum. Zie
Auwers 2006, noot 14.

[A39.1]

De apostel Bartholomeus

Opschrift onder: *ASCENDIT AD COELOS. SEDET AD. DEXTERAM DEI. PATRIS OMNIPOTENTIS/ S. BARTHOLOMEUS*

Olieverf op doek, 115,5 x 99,1 cm

Toronto, Art Gallery of Ontario

Herkomst afbeelding: Bridgeman Art, afb.nr. CH827971

Herkomst:

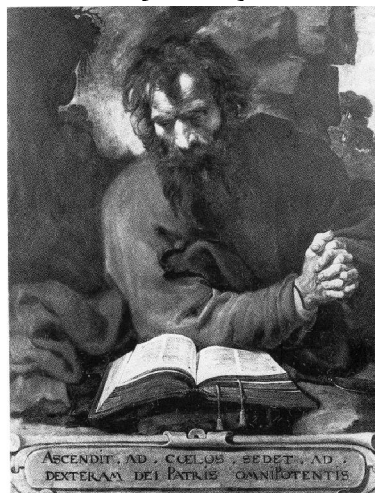
31 mei 1991: Veiling Christie's, New York City (lot 43)

Bibliografie:

New York City, Veilingcatalogus (Christie's), *Important old master paintings*, 31 mei 1991, lot 43.

Auwers, J. vander, 'Afgemeten, ingelijst en opgelijst. Kanttekeningen bij enkele aanvullingen op het oeuvre van Artus Wolffort (Antwerpen 1581-1641)', in: Stighelen, K. van der, (ed.), *Munuscula Amicorum. Contributions on Rubens and his colleagues in honour of Hans Vlieghe*, Turnhout 2006, dl. 2, p. 603.

[A39.2]

De apostel Bartholomeus

Opschrift onder: *Ascendit. ad. coelos. sedet. ad./dexteram dei Patris omniPotentis*

Olieverf op doek, 114 x 91,5 cm

Londen, Collectie Diana Scarisbrick

Herkomst afbeelding: Held 1981, p.144, afb. 1.

Herkomst:

Collectie Diana Scarisbrick, Londen

Bibliografie:

Held, J. S., 'Noch einmal Artus Wolffort', *Wallraf-Richartz Jahrbuch* 42 (1981), pp. 143-144, afb. 1, noot 7.

Auwers, J. vander, 'Afgemeten, ingelijst en opgelijst. Kanttekeningen bij enkele aanvullingen op het oeuvre van Artus Wolffort (Antwerpen 1581-1641)', in: Stighelen, K. van der, (ed.), *Munuscula Amicorum. Contributions on Rubens and his colleagues in honour of Hans Vlieghe*, Turnhout 2006, dl. 2, p. 603.³⁰⁸

Deze schilderijen van de apostel Bartholomeus zijn onderdeel geweest van Wolffort's apostelenreeksen. Rechts naast het boek zien we het attribuut van Bartholomeus, namelijk het mes waarmee hij gevild werd. Het koptype gebruikte Wolffort ook voor de zittende figuur voor Maria in cat.nr. A6c. Held wees erop dat

³⁰⁸ Auwers veronderstelt dat dit werk overeenkomt met cat.nr. A39.1, echter komen de cartouches van beide schilderijen in zowel vorm als lettertype van de inscriptie niet overeen.

de figuur hetzelfde model betreft als een heilige Simon van Antony van Dyck.³⁰⁹

[A40]

De heilige Jacobus de Mindere

Opschrift onderaan: *VIII./SANTAM. ECCLESIAM. CATHOLIC/SANCTORUM. COMMUNIONEM./S. IVDAS TADEAS*

Olieverf op doek, 114,3 x 92,7 cm

Huidige bewaarplaats onbekend

Herkomst afbeelding: Documentatie Rubenianum (V17-415: Wolffort, Artus)

Herkomst:

Collectie John Harding, Tattenhall Lodge te Leamington

14 februari 1885: Veiling Christie's, Londen (lot 39); verkocht voor 5 guineas aan Percival³¹⁰

11 december 1986: Veiling Christie's, Manson & Woods, Londen (lot 175); verkocht voor £8.500,-

17 december 1999: Veiling Christie's, Londen (lot 124); verkocht voor £9.200

Bibliografie:

Londen, Veilingcatalogus (Christie's, Manson & Woods), *Old master pictures*, 11 december 1986, lot 175 (als Gerard Seghers).

Londen, Veilingcatalogus (Christie's), *Important old master pictures*, 17 december 1999, lot 124.

Website Christie's (laatst geraadpleegd april 2016): <http://www.christies.com/lotfinder/lot/attributed-to->

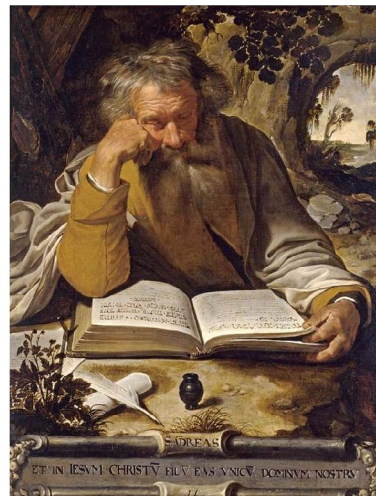
³⁰⁹ Held 1981, p. 143, afb. 2.

³¹⁰ Vermeld in de veilingcatalogus van 1999, werd verkocht als Velázquez.

artus-wolffort-saint-james-the-1664068-details.aspx?intobjectid=1664068

Het schilderij maakte onderdeel uit van een apostelenreeks. Onder de cartouche staat *S. IVDAS TADEAS*. Het gaat volgens veilinghuis Christie's hier daarentegen om de apostel Jacobus de Mindere.³¹¹ Rechts op de achtergrond staat zijn attribuut, een voldersknuppel. Cat.nr. T3 is mogelijk een voorstudie voor dit schilderij.

[A41.1]

De apostel Andreas

Opschrift onder: *S.A(N)DREAS/ET IN IESVM CHRISTV(M) FILIV(M) EIVS VNICV(M). DOMINVM NOSTRV/II*

Olieverf op doek, 116,2 x 91,4 cm

Huidige bewaarplaats onbekend

Herkomst afbeelding: Website Sotheby's

Herkomst:

1850: Aangekocht in Spanje voor een particuliere collectie in Parijs
tot 1958: Newhouse Galleries Inc., New York
1958-1987: Aangekocht door Mr. en Mrs. Kimbell voor de Kimbell Art Foundation, Forth Worth, Texas (inv.nr. ACF 58.2)
1958-1968: Texas Christian University, Forth Worth, in langdurige bruikleen van de Kimbell Art Foundation

³¹¹ Website Christie's (laatst geraadpleegd april 2016):

<http://www.christies.com/lotfinder/lot/attributed-to-artus-wolffort-saint-james-the-1664068-details.aspx?intobjectid=1664068>

4 juni 1987: Veiling Sotheby's, New York (lot 41)

1987-2004: Particuliere collectie, New York

27 mei 2004: Veiling Sotheby's, New York (lot 15); verkocht voor \$90.000

Bibliografie:

Thatcher, J.S., *Kimbell Art Museum: Catalogue of the Collection*, Forth Worth 1972, pp. 48-49, met afb. (als Francesca de Herrera).

Thatcher, J.S., *Kimbell Art Museum: Handbook of the Collection*, Forth Worth 1982, p. 75 (als Vlaamse school, 17de eeuw).

Vlieghe, H., 'Zwischen Van Veen und Rubens: A. Wolffort (1581- 1641), ein vergessener Antwerpener Maler', *Wallraf-Richartz Jahrbuch* 39 (1977), p. 101, afb. 11.

Held, J. S., 'Noch einmal Artus Wolffort', *Wallraf-Richartz Jahrbuch* 42 (1981), pp. 143-147, afb. 3 + 4.

New York, Veilingcatalogus (Sotheby's), *Important old master paintings*, 4 juni 1987, lot 41.

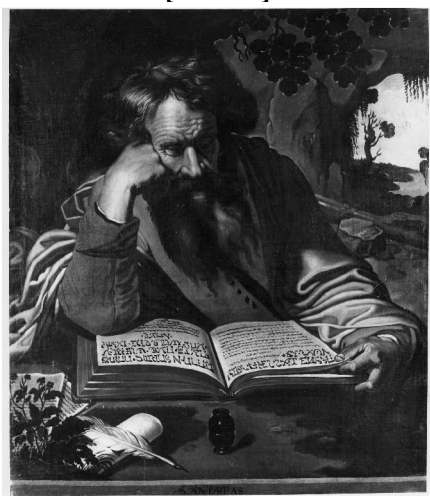
New York, Veilingcatalogus (Sotheby's), *Old master paintings*, 27 mei 2004, lot 15.

Auwers, J. vander, 'Afgemeten, ingelijst en opgelijst. Kanttekeningen bij enkele aanvullingen op het oeuvre van Artus Wolffort (Antwerpen 1581-1641)', in: Stighelen, K. van der, (ed.), *Munuscula Amicorum. Contributions on Rubens and his colleagues in honour of Hans Vlieghe*, Turnhout 2006, dl. 2, p. 603, noot 47.

Website Sotheby's (laatste geraadpleegd april 2016):

<http://www.sothebys.com/en/auctions/ecatalogue/200/old-master-paintings-n08002/lot.15.html>

[A41.2]

Waarschijnlijk niet eigenhandige kopie

De apostel Andreas

Olieverf op doek, 104 x 90 cm

Huidige bewaarplaats onbekend

Herkomst afbeelding: Documentatie Rubenianum (V17-415: Wolffort, Artus)

Herkomst:

Onbekend

Bibliografie:

-

Deze beide schilderijen zullen onderdeel hebben uitgemaakt van een apostelenreeks, cat.nr. A41.2 bevat echter geen *Credo*. Links op de achtergrond zien we het Andreaskruis. Opvallend is dat Wolffort dit koptype vaker gebruikte, niet alleen voor de apostel Andreas maar tevens voor de evangelist Mattheüs [cat.nrs. A24.1-3, A35].

Uit röntgenonderzoek blijkt zich onder cat.nr.

A41.1 een omgekeerd portret van een jongeman te bevinden [afb. 24]. Mogelijk gaat het om een zelfportret. Naar aanleiding van dit onderliggende portret dateert Held het schilderij ca. 1625.³¹²

[A42]

De apostel Matthias

Opschrift onder:

*CREDO.IN.SPIRITUM.SANCTU(M)/S.MATYS
. . VIII.*

Olieverf op doek, 117 x 92 cm

Brussel, Koninklijke Musea voor Schone
Kunsten van België (inv.nr. 11263)

³¹² Held 1981, p. 144-146.

Herkomst afbeelding: Documentatie Rubenianum
(V17-415: Wolffort, Artus)

Herkomst:

Particulier bezit, Parijs
uiterlijk 1954: Collectie prof. dr. Leo van
Puyvelde, Brussel
1990: Gelegateerd aan de Koninklijke Musea
voor Schone Kunsten van België door mw.
Eulalie de Lilez, weduwe van Alexandre Hess

Tentoonstellingen:

1965 (15 oktober – 12 december): 'Le siècle de
Rubens', Koninklijke Musea voor Schone
Kunsten van België, Brussel
2010-2011 (16 oktober – 9 januari): 'Credo:
meesterwerken uit de religieuze kunst',
Draiflessen Collection, Mettingen

Bibliografie:

Puyvelde, L. van, *Jordaens*, Parijs 1953 [Les
peintres flamands du XVIIe siècle], pp. 47-49 (als
Jacob Jordaens).

Tent.cat. Brussel (Koninklijke Musea voor Schone
Kunsten van België), *Le siècle de Rubens*, Brussel
1965, pp.111-112 (als Jacob Jordaens).

Gerson, H., 'Das Jahrhundert von Rubens',
Kunstchronik XIX (1966), p. 62, cat.nr. 118 (als
Jacob Jordaens).

Vlieghe, H., 'Zwischen Van Veen und Rubens:
Artus Wolffort (1581- 1641), ein vergessener
Antwerpener Maler', *Wallraf-Richartz Jahrbuch* 39
(1977), p. 101, afb. 12.

'La Chronique des Arts', *Gazette des beaux-arts*
1466 (maart 1991), p. 40, afb. 166.

Auwers, J. vander, 'Afgemeten, ingelijst en
opgelijst. Kanttekeningen bij enkele aanvullingen
op het oeuvre van Artus Wolffort (Antwerpen
1581-1641)', in: Stighelen, K. van der, (ed.),
*Munuscula Amicorum. Contributions on Rubens
and his colleagues in honour of Hans Vlieghe*,
Turnhout 2006, dl. 2, p. 603, noot 49.

Tent.cat. Mettingen (Draiflessen Collection),
Credo: meesterwerken uit de religieuze kunst,
Mettingen 2010, pp. 248-249, cat.nr. 112.

Het schilderij moet onderdeel zijn geweest van
een apostelenreeks. In zijn rechterhand houdt
de apostel Matthias vermoedelijk een
hellebaard vast, verwijzend naar zijn
marteldood. Het koptype komt tevens voor op

cat.nr. A6c. Opvallend is het ornament centraal
op de cartouche, tevens te zien op cat.nr.
A44.1, wat doet vermoeden dat zij onderdeel
hebben uitgemaakt van dezelfde reeks. De
overige apostelportretten bevatten simpele
cartouches met een doorlopende tekst.

[A43]

De apostel Thomas

Opschrift onder: *INDE VENTVRVS EST.*

IVDICARE VIVOS & MORTVOS

Olieverf op doek, 113,7 x 88 cm

Huidige bewaarplaats onbekend

Herkomst afbeelding: Artnet.com

Herkomst:

9-10 juli 2002: Veiling Bonhams, Londen (lot.
346)

Bibliografie:

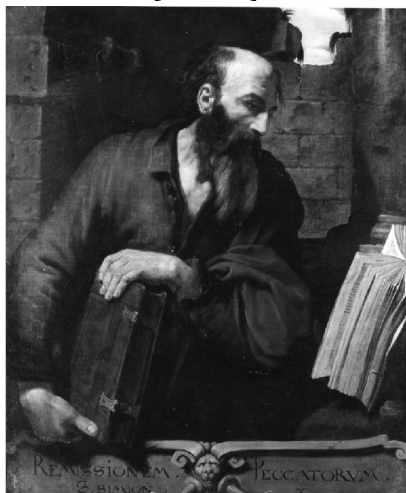
Bonhams, Veilingcatalogus (Londen), *Old master
paintings*, 9-10 juli 2002, lot 346, met afb.

De heilige is herkenbaar als de apostel Thomas
door de speer die hij in zijn linkerhand houdt.

De houding van zijn rechterhand is vrijwel
identiek aan cat.nr. A37b. Qua gelaatstypering
zijn er enige overeenkomsten met cat.nr. A42.

Door de plaatsing van het boek over de
cartouche heen, creëerde Wolffort een trompe-
l'oeil.

[A44.1]

De apostel Simon de Zeloot
Opschrift onder: *Remissionem.*
Peccatorvm./S. simion. X.

Olieverf op doek, 114 x 92 cm

Huidige bewaarplaats onbekend

Herkomst afbeelding: Documentatie Rubenianum
(V17-415: Wolffort, Artus)

Herkomst:

31 mei-1 juni 1985: Veiling Galerie Gerda
Bassenge, Berlijn (lot 4347)

Bibliografie:

Vlieghe. H., 'Zwischen Van Veen und Rubens: A.
Wolffort (1581- 1641), ein vergessener
Antwerpener Maler', *Wallraf-Richartz Jahrbuch* 39
(1977), p. 101, afb. 13.

Berlijn, Veilingcatalogus (Galerie Gerda Bassenge),
Alte und neue Kunst, 31 mei-1 juni 1985, lot 4347.

Auwers, J. vander, 'Afgemeten, ingelijst en
opgelijst. Kanttekeningen bij enkele aanvullingen
op het oeuvre van Artus Wolffort (Antwerpen
1581-1641)', in: Stighelen, K. van der, (ed.),
*Munuscula Amicorum. Contributions on Rubens
and his colleagues in honour of Hans Vlieghe*,
Turnhout 2006, dl. 2, p. 603, noot 48.

[A44.2]

Waarschijnlijk niet eigenhandige kopie

De apostel Simon de Zeloot

Olieverf op doek, 102,5 x 77 cm

Boedapest, Szépművészeti museum (inv.nr.
918)

Herkomst afbeelding: Website Szépművészeti
museum, Boedapest

Herkomst:

Onbekend

Bibliografie:

Website Szépművészeti museum, collectie online
(laatst geraadpleegd op 31-03-2016):
http://www.szepmuveszeti.hu/adatlap_eng/the_apostle_sim_e_on_10381

De apostel Simon wordt herkend aan de zaag
die linksachter aan de muur hangt. Opvallend
aan dit schilderij is dat de achtergrond volledig
is bebouwd, in tegenstelling tot de andere
apostelportretten waar de figuur in een
natuurlijke omgeving is geplaatst. Wolffort
kon in dit schilderij aldus zijn voorliefde voor
ruïnearchitectuur tot uiting brengen. Evenals
cat.nr. A42 staat er op cat.nr. A44.1 een
ornament centraal op de cartouche, wat doet
vermoeden dat zij onderdeel hebben
uitgemaakt van eenzelfde reeks. Doordat een
boek over de cartouche helt, wordt er een
trompe-l'oeil gecreëerd.

[A45.1]

De heilige Jacobus de Meerdere
Opschrift onder: *QUI CONCEPTVS EST DE SPIRITV SANCTO / NATVS EX MARIA VIRGINE s. iacobvs maior*
Olieverf op doek, 115 x 99 cm
Huidige bewaarplaats onbekend
Herkomst afbeelding: RKD (BD/0344 - ONS/Religion, Mythology, Allegory, History and Literature I)

Herkomst:

15 juni 1982: Veiling Paleis van de Schone Kunsten, Brussel (lot 753)

Bibliografie:

Brussel, Veilingcatalogus (Paleis van de Schone Kunsten), *Verrerie, porcelaines et faïences, Chine et Japon, argenterie, metal, objets de vitrine et de decoration, art verrier et objets de collection de Mme. Chambo (...)*, lot 753, met afb. (als Peter van Mol).

[A45.2]

De heilige Jacobus de Meerdere

Olieverf op doek, 104,7 x 90,2 cm

Huidige bewaarplaats onbekend

Herkomst afbeelding: Website Sotheby's

Herkomst:

8 juli 2004: Veiling Sotheby's, Londen (lot 253); verkocht voor £15.600

Bibliografie:

Londen, Veilingcatalogus (Sotheby's), *Old master paintings, part two*, 8 juli 2004, lot 253.

Website Sotheby's (laatst geraadpleegd op april 2016):

<http://www.sothebys.com/en/auctions/ecatalogue/2004/old-master-paintings-part-2-104032/lot.253.html>

[A45.3]

Waarschijnlijk niet eigenhandige kopie

De heilige Jacobus de Meerdere

Olieverf op paneel, 64 x 48,5 cm

Huidige bewaarplaats onbekend

Herkomst afbeelding: Veilingcatalogus Frankfurt am Main 1913

Herkomst:

10 december 1913: Veiling F.A.C. Prestel, Frankfurt am Main (lot 30)

Bibliografie:

Frankfurt am Main, Veilingcatalogus (F.A.C. Prestel), *Katalog der Sammlung des Herrn Baron Th. J. Gudin mit Beständen aus der Sammlung J. S. Forbes - London und anderem Besitz*, 10 december 1913, lot 30 (als Otto van Veen).

[A45.4]

GEEN AFBEELDING BESCHIKBAAR
Afmetingen en materiaal onbekend
Madrid, Palacio Real

Herkomst:
Onbekend

[A45.5]

GEEN AFBEELDING BESCHIKBAAR
Afmetingen en materiaal onbekend
Huidige bewaarplaats onbekend

Herkomst:
1952: Kunsthandel Appleby Brothers, Londen

De apostel Jacobus de Meerdere is te herkennen aan zijn pelgrimshoed met schelpen en zijn staf rechtsachter. Op cat.nr. A45.2 ontbreken de schelpen op de schouder. Cat.nrs. A45.1-2 zullen onderdeel hebben uitgemaakt van apostelenreeksen, terwijl cat.nr. A45.3 mogelijk als een op zichzelf staand schilderij is gemaakt. Het paneel is in ieder geval kleiner dan het standaardformaat voor apostelportretten (ca. 115 x ca. 95 cm). Opmerkelijk is dat de apostel ons aankijkt, wat doet afvragen of dit een zelfportret betreft.³¹³ De gelaatstypering vergelijkend met Wolffort's portret door Van Dyck [afb. 1], is deze mogelijkheid zeker niet uit te sluiten.

KERKVADERS

[A46.1]

³¹³ In de documentatiemap van het RKD staat bijgeschreven: '(zelfportret? als) pelgrim naar [st. Jacobus maior.] Compo stella'.

De vier kerkvaders

Olieverf op doek, 187 x 255 cm
Antwerpen, Onze-Lieve-Vrouwekathedraal
(inv. nr. JVDN E.50)
Herkomst afbeelding: KIK, object nr. 87296

Herkomst:
Onbekend

Bibliografie:

- C. van Herck, 'Het meubilair van de Antwerpse O.L. Vrouwekerk', *Jaarboek Antwerpen's Oudheidkundige Kring* 24-25 (1951), p. 52 (als Abraham Janssens).
- J. van den Nieuwenhuizen, *Gids voor de kathedraal van Antwerpen*, Antwerpen 1957, p. 82 (als Abraham Janssens).
- Vlieghe, H., 'Zwischen van Veen und Rubens: Artus Wolffort (1581-1641), ein vergessener Antwerpener Maler', *Wallraf-Richartz-Jahrbuch* 39 (1977), p. 118, afb. 35.
- J. Jansen, *Fotorepertorium van het meubilair van de Belgische bedehuizen. Provincie Antwerpen. Kanton Antwerpen V en VI*, Brussel 1979, p. 93 (als Abraham Janssens).
- Bellens, M., et al., *De Onze-Lieve-Vrouwekathedraal van Antwerpen*, Antwerpen 1993, p. 254.
- Grieten, S., Bungeneers, J., Boudouin, P., *De Onze-Lieve-Vrouwekathedraal van Antwerpen: kunstpatrimonium van het Ancien Régime*, Turnhout 1996 [Inventaris van het Kunstpatrimonium van de provincie Antwerpen, dl. 3], pp. 412-413.

[A46.2]

Waarschijnlijk niet eigenhandige kopie

De vier Kerkvaders
Olieverf op doek, 185 x 223,5 cm
Huidige bewaarplaats onbekend
Herkomst afbeelding: Website Bonhams

Herkomst:

Collectie Hertog van Norfolk, Engeland
12-13 september 1985: Veiling Christie's,
Amsterdam (lot 76)
14 juni 2006: Veiling Bonhams, Londen (lot
150); verkocht voor £22,800

Bibliografie:

Londen, Veilingcatalogus (Bonhams), *Old Master
Paintings*, 14 juni 2006, lot 150 (als Atelier van
Artus Wolffort).
Website Bonhams (laatst geraadpleegd april 2016):
<http://www.bonhams.com/auctions/13502/lot/150/>

Op het schilderij staan de vier westerse
kerkvaders te herkennen aan hun attributen:
links Gregorius met de duif, daarnaast
Hiëronymus als kluizenaar met aan zijn voeten
de leeuw, vervolgens Ambrosius met achter
hem de bijenkorf en rechts Augustinus in
bisschoppelijke kledij en met twee engeltjes
achter hem.

De compositie kan op basis van de grootte van
de figuren en de gebruikte koptypen aan
Wolffort worden toegeschreven. De figuur van
Hiëronymus is typerend voor Wolffort en
gebruikt hij meermaals voor het afbeelden van
deze heilige. De kerkvader Gregorius heeft een
gelijksoortige gelaatstypering als God de vader
in cat.nrs. A23.1-10 en de kop van Ambrosius
komt tevens voor op cat.nrs. A13.1-6. Het
engeltje achter Augustinus lijkt deze in
cat.nrs. A8.1-10, de andere komt overeen met
het jongentje achter het Christuskind op cat.nr.
A9.1-2.

[A47]

De heilige Ambrosius

Olieverf op paneel, 62 x 50 cm

Huidige bewaarplaats onbekend

Herkomst afbeelding: Documentatie Rubenianum
(V17-415: Wolffort, Artus)

Herkomst:

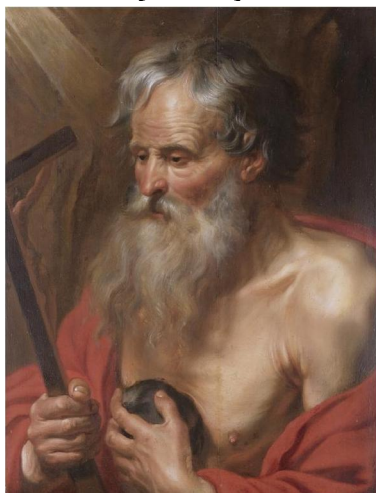
Collectie Henri Leroux, Versailles

Bibliografie:

Vlieghe, H., 'Zwischen Van Veen und Rubens:
Artus Wolffort (1581-16421), ein vergessener
Antwerpener Maler', *Walraff-Richartz Jahrbuch* 39
(1977), p. 98, afb. 9, noot 8.

Het schilderij moet onderdeel hebben gevormd
van een serie van de vier Westerse kerkvaders.
Hier is Ambrosius voorgesteld, te herkennen
aan zijn bisschoppelijke kledij, de bijenkorf
rechtsachter en de zweep in zijn hand. In het
gezicht en vooral op de handen is er bijzonder
veel aandacht besteed aan de tekening van de
rimpels, typerend voor Wolffort.

[A48.1]

De heilige Hiëronymus

Op achterzijde: in verf oud inventarisnummer:
AH224, het merk van Antwerpen,
ongeïdentificeerd paneelmakersmerk
Olieverf op paneel, 62 x 48,5 cm
Huidige bewaarplaats onbekend
Herkomst afbeelding: Website Sotheby's

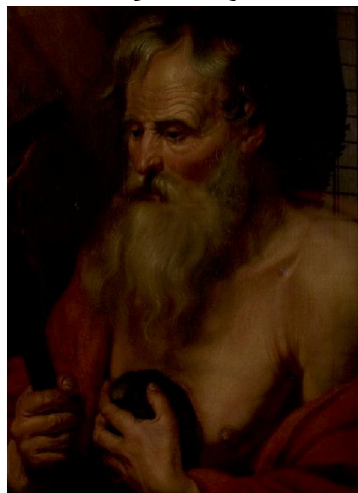
Herkomst:

31 oktober 2006: Veiling Sotheby's Olympia,
Londen (lot 44); verkocht voor £7,200
31 oktober 2013: Veiling Christie's South
Kensington, Londen (lot 14); verkocht voor
£11,875

Bibliografie:

Londen, Veilingcatalogus (Sotheby's Olympia),
Old master paintings, 31 oktober 2006, lot 44.
Londen, Veilingcatalogus (Christie's South
Kensington), *Old master & British paintings*, 31
oktober 2013, lot 14.
Website Sotheby's (laatst geraadpleegd april 2016):
<http://www.sothebys.com/en/auctions/ecatalogue/2006/old-master-paintings-w06719/lot.44.html>
Website Christie's (laatst geraadpleegd april 2016):
<http://www.christies.com/lotfinder/paintings/artus-wolfaerts-saint-jerome-5747309-details.aspx?from=salesummary&intObjectID=5747309&sid=00cf6612-00bc-4b05-8308-662f37c73f15>

[A48.2]

De heilige Hiëronymus

Op achterzijde: inscriptie 1940-33; geel label
met daarop geprint *This painting is on loan
from Nottingham Castle Museum. If it is no
longer wanted, please do not put it in store, but
RETURN IT TO THE MUSEUM.*
Olieverf op doek, 61,4 x 49,5 cm
Nottingham, Nottingham Castle Museum and
Art Gallery (inv.nr. 1940-33)
Herkomst afbeelding: Website Visual Arts Data
Service

Herkomst:

7 februari 1940 : Gift van Ms. Edith M. Bond
aan het Nottingham Castle Museum and Art
Gallery

Bibliografie:

Website Visual Arts Data Service (laatst
geraadpleegd april 2016):
<http://vads.ac.uk/large.php?uid=85274&sos=2>

Deze identieke schilderijen van de heilige
Hiëronymus kunnen op basis van het realisme
in het gezicht aan Wolffort worden
toegeschreven. Een gelijksoortige kop wordt
rechts op cat.nr. A6c gezien. Cat.nr. A49 is een
gespiegelde versie van deze compositie,
waarbij de gelaatstypering ook wat afwijkt.
Mogelijk maakte de compositie onderdeel uit
van een reeks kerkvaders. Wolffort heeft
gekozen om Hiëronymus hier als kluizenaar, in
plaats van kardinaal, af te beelden. De steen in
de hand staat voor Hieronymus' boetedoening.

[A49]

De heilige Hiëronymus

Olieverf op paneel, 63 x 49 cm

Huidige bewaarplaats onbekend

Herkomst afbeelding: Documentatie Rubenianum
(V17-415: Wolffort, Artus)

Herkomst:

4 juli 2006: Veiling Sotheby's Olympia,
Londen (lot 326); niet verkocht
24 april 2007: Veiling Sotheby's Olympia,
Londen (lot 380); niet verkocht

Bibliografie:

Londen, Veilingcatalogus (Sotheby's), *Old master paintings*, 4 juli 2006, lot 326.

Londen, Veilingcatalogus (Sotheby's), *Old master paintings*, 24 april 2007, lot 380.

Website Sotheby's (laatst geraadpleegd april 2016):
<http://www.sothebys.com/en/auctions/ecatalogue/2006/old-master-paintings-w06718/lot.326.html>

Website Sotheby's (laatst geraadpleegd april 2016):
<http://www.sothebys.com/en/auctions/ecatalogue/2007/old-master-paintings-w07725/lot.380.html>

Dit heiligenportret van Hiëronymus als kluizenaar is vrijwel identiek aan cat.nrs. A48.1-2, het is echter gespiegeld en de gelaatstypering wijkt enigszins af. Op dit schilderij oogt Hiëronymus ouder doordat de groeven in zijn gezicht meer geprononceerd zijn.

[A50]

De heilige Hiëronymus in de woestijn

Olieverf op doek, 137 x 192 cm

Lille, Palais des Beaux-Arts de Lille (inv.nr. P 116)

Herkomst afbeelding: Service des Musées de France

Herkomst:

In ieder geval in 1795 bijgeschreven in de inventaris.

Tentoonstellingen:

1977-1978: 'La peinture Flamande au temps de Rubens', Musée des Beaux-Arts de Lille, Lille

Bibliografie:

Reynart, E., *Catalogue des tableaux, bas-reliefs et statues exposés dans les Galeries du Musée des tableaux de la ville de Lille*, Lille 1875 [vijfde editie], p. 176, nr. 503 (als Gerard Seghers).

Lenglart, J., *Catalogue des tableaux du Musée de Lille : précédé d'une notice historique*, Lille 1893, p. 252, nr. 719 (als Gerard Seghers).

Tent.cat. Lille (Musée des Beaux-Arts de Lille), *La peinture Flamande au temps de Rubens*, Lille 1977 [Trésors des Musées du Nord de la France 3], pp. 120-121, nr. 56.

Vlieghe, H., 'Zwischen Van Veen und Rubens: Artus Wolffort (1581-1642), ein vergessener Antwerpener Maler', *Walraff-Richartz Jahrbuch* 39 (1977), p. 109, afb. 30.

Brejon de Lavergnée, A., Scottez-De Wambrechies, A., *Musée des Beaux-Arts de Lille: catalogue sommaire illustré des peintures*, Parijs 1999, dl.1, p.119.

We zien de heilige Hiëronymus als kluizenaar biddend in de wildernis. Aan zijn voeten ligt de leeuw, herinnerend aan de legende dat Hiëronymus een doorn uit zijn poot verwijderd

zou hebben en het dier hem vervolgens trouw volgde. Voor Hiëronymus liggen twee stenen en een gesel, verwijzend naar zijn boetedoening. De schedel verschijnt als symbool van de vergankelijkheid.

Het koptype gebruikte Wolffort tevens op cat.nrs. A51 (gespiegeld), A57.1-2 en A59.1-3 (gespiegeld). Het landschap doet, evenals cat.nr. A2, denken aan de stijl van Gillis van Coninxloo II. Typerend voor Wolffort, en bovendien karakteristiek voor het caravaggisme, zijn de zichtbare huidplooien in Hiëronymus' buik en zij.

[A51]

De heilige Hiëronymus in de woestijn
Opschrift op één van de boeken, rechts van het midden: *AI* of *AL. ZA* (...)

Olieverf op doek, 171 x 124,5 cm
Lyon, Musée des Beaux-Arts de Lyon (inv.nr. A 58)

Herkomst afbeelding: Buijs/Berge-Gerbaud 1991, p. 159.

Herkomst:

1792: Opgesteld in de refter van de ongeschoeide karmelieten, Lyon
sinds 1803: Musée des Beaux-Arts de Lyon, toebedeeld door de Staat

Bibliografie:

Artaud, F., *Notice des antiquités et des tableaux du Musée de Lyon*, Lyon 1808, pp. 19-20, cat.nr. 19 (als Erasmus Quellinus of 'een oudere meester').
Artaud, F., *Notice des tableaux du Musée de la ville de Lyon*, Lyon 1815, p. 7, cat.nr. 17.
Artaud, F., *Notice des tableaux du Musée de la ville*

de Lyon, Lyon 1816, pp. 23-24, cat.nr. 69.
Artaud, F., *Notice des tableaux du Musée de la ville de Lyon*, Lyon 1817, p. 15, cat.nr. 69.
Artaud, F., *Notice des tableaux du Musée de la ville de Lyon*, Lyon 1818, pp. 22-23, cat.nr. 72.
Artaud, F., *Notice des tableaux du Musée de Lyon*, Lyon 1819, pp. 22-23, cat.nr. 72.
Artaud, F., *Notice des tableaux du Musée de Lyon*, Lyon 1820, p. 25, cat.nr. 74.
Artaud, F., *Notice des tableaux du Musée de Lyon*, Lyon 1820, pp. 27-28, cat.nr. 80.
Artaud, F., *Notice des tableaux du Musée de Lyon*, Lyon 1822, p. 25, nr. 82.
Artaud, F., *Notice des tableaux du Musée de Lyon*, Lyon 1825, p. 25, cat.nr. 82.
Artaud, F., *Notice des tableaux du Musée de Lyon*, Lyon 1826, p. 27, cat.nr. 83.
Artaud, F., *Notice des tableaux du Musée de Lyon*, Lyon 1828, p. 26, cat.nr. 83.
Artaud, F., *Notice des tableaux du Musée de Lyon*, Lyon 1829, p. 27, cat.nr. 85.
Artaud, F., *Notice des tableaux du Musée de Lyon*, Lyon 1830, p. 28, cat.nr. 85.
Artaud, F., *Notice des tableaux du Musée de Lyon*, Lyon 1831, p. 31, cat.nr. 90.
Artaud, F., *Notice des tableaux du Musée de Lyon*, Lyon 1832, p. 33, cat.nr. 90.
Artaud, F., *Notice des tableaux du Musée de Lyon*, Lyon 1834, p. 32, cat.nr. 90.

Thierriat, A., *Notice de la galerie des tableaux anciens du Musée de Lyon*, Lyon 1842, pp. 15-16, cat.nr. 48.

Thierriat, A., *Notice de la galerie des tableaux anciens du Musée de Lyon*, Lyon 1844, pp. 15-16, cat.nr. 48.

Thierriat, A., *Notice de la galerie des tableaux anciens du Musée de Lyon*, Lyon 1847, p. 77, cat.nr. 203.

Thierriat, A., *Notice de la galerie des tableaux anciens du Musée de Lyon*, Lyon 1851, pp. 59-60, cat.nr. 112.

Thierriat, A., *Notice de la galerie des tableaux anciens du Musée de Lyon*, Lyon 1855, pp. 59-60, cat.nr. 112.

Thierriat, A., *Notice de la galerie des tableaux anciens du Musée de Lyon*, Lyon 1857, pp. 59-60, cat.nr. 112.

Clément de Ris, L., *Les Musées de province*, Parijs 1859-1861, dl. II, p. 66 (als Jusepe de Ribera).

Thierriat, A., *Notice de la galerie des tableaux anciens du Musée de Lyon*, Lyon 1861, pp. 59-60, cat.nr. 112.

Thierriat, A., *Notice de la galerie des tableaux*

anciens du Musée de Lyon, Lyon 1866, pp. 59-60, cat.nr. 112.

Thierriat, A., *Notice de la galerie des tableaux anciens du Musée de Lyon*, Lyon 1870, pp. 59-60, cat.nr. 112.

Martin-Daussigny, E.C., *Notice des tableaux exposés dans les galeries du Musée de Lyon au Palais des Arts*, Lyon 1877, p. 170, cat.nr. 228 (als 'Étienne' Quellinus).

Michiels, A., *L'art Flamand dans l'est et le midi de la France*, Parijs 1877, p. 314 (als Gaspar de Crayer).

Reymond, M., *Le Musée de Lyon. Tableaux anciens*, Parijs 1887, pp. 98-99 (als Vlaamse, Spaanse of Italiaanse meester?).

Catalogue sommaire des musées de la ville de Lyon, Lyon 1887, p. 27, cat.nr. 81 (als Gaspar de Crayer).

Catalogue sommaire des musées de la ville de Lyon, Lyon 1897, p. 35, cat.nr. 103.

Rosenthal, L., *Musée du Palais des Arts de la ville de Lyon. Guide du visiteur*, Parijs 1928, p. 54.

Ternois, D., 'Les tableaux des églises et des couvents de Lyon', in: *L'art baroque à Lyon. Actes de colloque (Lyon. 27-29 octobre 1972)*, Lyon 1975, pp. 228, 278.

Ternois, D., 'Tableaux des églises de Lyon réservés pour le Conservatoire des Arts: quatre inventaires', *Archives de l'art français* 25 (1978), pp. 230, 238-239.

Vlieghe, H., 'Zwischen Van Veen und Rubens: Artus Wolffort (1581-1642), ein vergessener Antwerpener Maler', *Walraff-Richartz Jahrbuch* 39 (1977), pp. 108-110, 114-115, noot 26.

Buijs, H., Berge-Gerbaud, M. van, Durey, P., *Tableaux flamands et hollandais du Musée des Beaux-Arts de Lyon*, Parijs/Lyon/Zwolle 1991 [Collections flamandes et hollandaises des Musées de Province], pp. 157-160.

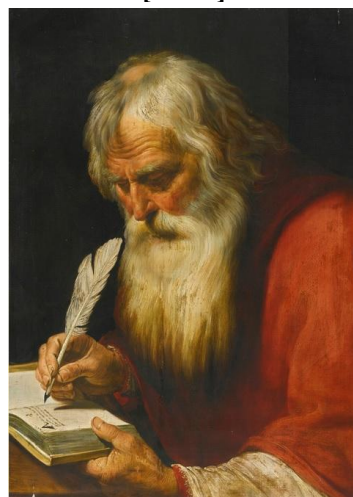
We zien Hiëronymus als kluizenaar in de wildernis. In tegenstelling tot cat.nr. A50 heeft Wolffort ditmaal gekozen voor een staande compositie. Bovendien zijn er een aantal attributen toegevoegd: linksboven zien we de kardinaalshoed en daaronder een zandloper, evenals de schedel een symbool van de vergankelijkheid.

Opmerkelijk is dat de biddende Hiëronymus zich niet richt op het kruis, daarentegen wendt hij zijn blik naar iets buiten het beeldvlak. De kerkvader wordt hier overweldigd door

visioenen van het Laatste Oordeel, zoals beschreven in zijn brieven. Rechtsboven zou het uiteinde van een bazuin zichtbaar zijn, waarvan het beangstigende geluid Hiëronymus dagenlang zou hebben beheerst.³¹⁴

Het koptype gebruikte Wolffort eveneens in cat.nrs. A50, A57.1-2 (gespiegeld) en A59.1-3.

[A52]

De heilige Hiëronymus(?)

Olieverf op paneel, 64,5 x 48,9 cm

Huidige bewaarplaats onbekend

Herkomst afbeelding: Website Sotheby's

Herkomst:

1939: Kunsthandelaar J. Gans, Den Haag

30 april 2014: Veiling Sotheby's, Londen (lot 786); verkocht voor £110,500

Bibliografie:

Vlieghe, H., 'Zwischen Van Veen und Rubens: Artus Wolffort (1581-1642), ein vergessener Antwerpener Maler', *Walraff-Richartz Jahrbuch* 39 (1977), pp. 98-101, afb. 10.
Londen, Veilingcatalogus (Sotheby's), *Old master & British paintings*, 30 april 2014, lot 786.
Website Sotheby (laatst geraadpleegd april 2016): <http://www.sothebys.com/en/auctions/ecatalogue/2014/old-master-british-paintings-114030/lot.786.html>

Door het gebrek aan attributen, kan deze heilige niet met zekerheid worden geïdentificeerd. De rode mantel met daaronder een wit koorhemd wijzen er echter op dat waarschijnlijk de kerkvader Hiëronymus is

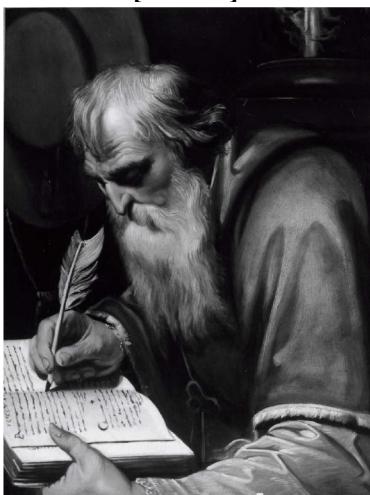
³¹⁴ Buijs/Berge-Gerbaud/Durey 1991, p. 158.

afgebeeld. Mogelijk maakte het schilderij onderdeel uit van een reeks van de Westerse kerkvaders.

We zien Wolffort's realisme vooral in de rimpels in het gezicht, de handen en de uitvoering van de baard.

Deze grijsaard zien we regelmatig in het oeuvre van Wolffort, bijvoorbeeld in cat.nrs. A53.1-4.

[A53.1]

De heilige Hiëronymus

Olieverf op paneel, 64 x 49 cm

Huidige bewaarplaats onbekend

Herkomst afbeelding: Documentatie Rubenianum (V17-415: Wolffort, Artus)

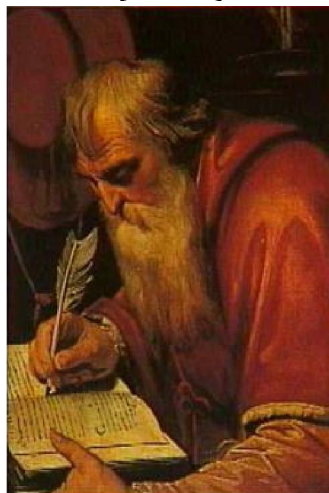
Herkomst:

18 mei 1996: Veiling Lempertz, Keulen (lot 1180)

Bibliografie:

Keulen, Veilingcatalogus (Lempertz), *Alte Kunst: Gemälde, Zeichnungen, Skulpturen*, 18 mei 1996, lot 1180.

[A53.2]

De heilige Hiëronymus

Olieverf op paneel, 62,5 x 47 cm

Huidige bewaarplaats onbekend

Herkomst afbeelding: RKD (BD/0344 - ONS/Religion, Mythology, Allegory, History and Literature I)

Herkomst:

5 april 1995: Veiling Sotheby's, Londen, (lot 82)

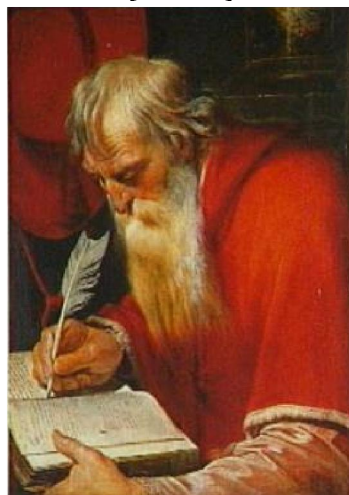
16 april 1997: Veiling Sotheby's, Londen (lot 156)

Bibliografie:

Londen, Veilingcatalogus (Sotheby's), *Old master paintings*, 5 april 1995, lot 82.

Londen, Veilingcatalogus (Sotheby's), *Old master paintings*, 16 april 1997, lot 156.

[A53.3]

De heilige Hiëronymus

Olieverf op paneel, 63,5 x 47,7 cm

Huidige bewaarplaats onbekend

Herkomst afbeelding: RKD (BD/0344 - ONS/Religion, Mythology, Allegory, History and Literature I)

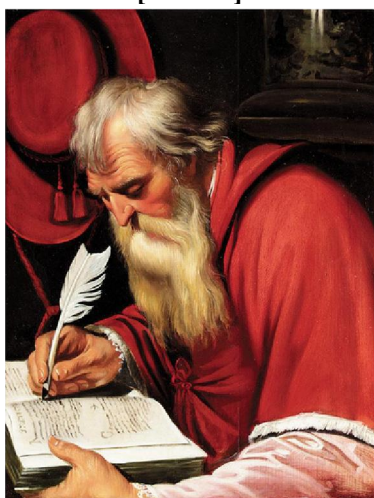
Herkomst:

18 april 1997: Veiling Christie's, Londen (lot 52)

Bibliografie:

Londen, Veilingcatalogus (Christie's), *Old master pictures*, 18 april 1997, lot 52.

[A53.4]

De heilige Hiëronymus

Op achterzijde: merk van de stad Antwerpen

Olieverf op paneel, 64,4 x 49,1 cm

Huidige bewaarplaats onbekend

Herkomst afbeelding: Website Sotheby's

Herkomst:

6 juli 2000: Veiling Sotheby's, Londen (lot 292)

9 december 2003: Veiling Sotheby's Olympia, Londen (lot 308); verkocht voor £9.000

Bibliografie:

Londen, Veilingcatalogus (Sotheby's), *Old master paintings part II*, 6 juli 200, lot 292.

Londen, Veilingcatalogus (Sotheby's), *Old master paintings*, 9 december 2003, lot 308.

Website Sotheby's (laatst geraadpleegd april 2016): <http://www.sothebys.com/en/auctions/ecatalogue/2003/old-master-paintings-w03719/lot.308.html>

De heilige Hiëronymus wordt herkend aan zijn kardinaalshoed. De houding van Hiëronymus is identiek aan cat.nr. A52. Rechtsachter zien we een marmeren zuil, wijzend op Wolffort's

voorliefde voor klassieke architectuur. In de uitvoering van het gezicht en de handen, zien we duidelijk de rimpels en ook de baard is gedetailleerd uitgewerkt.

Het koptype komt meermaals terug in Wolffort's oeuvre, onder andere in cat.nrs.

A6b, A8.1-10 en A52.

MYTHOLOGIE

[A54.1]

Het gastmaal van Achelaos

Olieverf op doek, 169 x 235 cm

Braunschweig, Herzog Anton Ulrich Museum (inv.nr. GG 113)

Herkomst afbeelding: Herzog Anton Ulrich Museum

Herkomst:

? - 1738: Galerie te Salzdahlum

1738-heden: Herzog Anton Ulrich Museum, Braunschweig

Bibliografie:

Riegel, H., *Beiträge zur niederländischen Kunstgeschichte*, Berlijn 1882, dl. 2, p. 99 (als Gerard Seghers).

Riegel, H., *Beschreibendes und kritisches Verzeichnis der Gemäldesammlung*, Braunschweig 1900, pp. 77-78, cat.nr. 113 (als Gerard Seghers).
Herzog-Anton-Ulrich-Museum Braunschweig. Verzeichnis der Gemälde, Braunschweig 1969, p. 123, cat.nr. 113 (als Gerard Seghers).

Vlieghe, H., 'Zwischen Van Veen und Rubens: Artus Wolffort (1581- 1641), ein vergessener Antwerpener Maler', *Wallraf-Richartz- Jahrbuch* 39 (1977), p. 117, afb. 44, noot 42.

Brandstätter, C., *Die Gemäldegalerie des Kunsthistorisches Museums in Wien. Verzeichnis der Gemälde*, Wenen 1991, p. 135 (als Pieter van Lint).

Klessmann, R., *Flämische Gemälde des 17. Und 18. Jahrhunderts*, Braunschweig 2003 [Sammlungskataloge des Herzog Anton Ulrich-Museums Braunschweig XII], pp. 121-122.
Website Herzog Anton Ulrich Museum, collectie online (laatst geraadpleegd april 2016):
<http://www.haum.info/dib/Gem%C3%A4lde/Niederl%C3%A4ndische%20Malerei/index.html#GG%20113.jpg>

[A54.2]

Het gastmaal van Achelaos
Olieverf op doek, 169 x 218 cm
Stockholm, Nationalmuseum (inv.nr. NM 463)
Herkomst afbeelding: Nationalmuseum Stockholm

Herkomst:

1792-1866: Kungliga Museet, Stockholm
1866-heden: Nationalmuseum, Stockholm

Bibliografie:

Notice des tableaux du Musée National de Stockholm, Stockholm 1867, p. 32 (als Jan van der Hoecke).
Göthe, G., *Notice descriptive des tableaux du Musée National de Stockholm*, Stockholm 1893, dl. 1: 'Maîtres étrangers (non scandinaves)', p. 364.
Göthe, G., *Nationalmusei Tafvelsamling : beskrifvande förteckning*, Stockholm 1897, dl. 1: 'Första Afdelningen: utländske (icke-Nordiske) mästare', pp. 302-303 (als Gerard Seghers).
Göthe, G., *Notice descriptive des tableaux du Musée National de Stockholm*, Stockholm 1893, dl. 1: 'Maîtres étrangers (non scandinaves)', p. 376.
Äldre utländska målningar och skulpturer = peintures et sculptures des écoles étrangères antérieures à l'époque moderne, Stockholm 1958, p. 185, cat.nr. 463 (als Gerard Seghers).
Vlieghe, H., 'Zwischen Van Veen und Rubens: A. Wolffort (1581- 1641), ein vergessener Antwerpener Maler', *Wallraf-Richartz- Jahrbuch* 39 (1977), noot 42.

Nationalmuseum Stockholm : illustrerad katalog över äldre utländskt maleri, Stockholm 1990, p. 332.

Bieneck, D., *Gerard Seghers, 1591-1651: Leben und Werk des Antwerpener Historienmalers*, Lingen 1992 [Flämische Maler im Umkreis der grossen Meister 6], cat.nr. C20A (als Mogelijk van Gerard Seghers).

Cavalli-Björkman, G. et al., *Dutch and Flemish paintings III : Flemish paintings c.1600-c.1800*, Stockholm 2010 (als Gerard Seghers).

Website Nationalmuseum Stockholm, collectie online (laatst geraadpleegd april 2016):
<http://collection.nationalmuseum.se/eMuseumPlus?service=ExternalInterface&module=artist&objectId=7134&viewType=detailView> (als Toegeschreven aan Gerard Seghers).

[A54.3]

Waarschijnlijk niet eigenhandige kopie
Het gastmaal van Achelaos
Olieverf op koper, 50 x 81 cm
Wenen, Kunsthistorisches Museum (inv.nr. GG 1046)
Herkomst afbeelding: Kunsthistorisches Museum, Wenen

Herkomst:

1659: Collectie Leopold Wilhelm, Wenen³¹⁵

Bibliografie:

Mechel, C. von, *Verzeichnis der Gemälde der Kaiserlich Königlichen Bildergalerie in Wien*, Wenen 1783, p. 87, nr. 12 (als Jan Stradanus).
Engerth, E. von, *Kunsthistorische Sammlungen des allerhöchsten Kaisers-hauses: Gemälde. Beschreibendes Verzeichnis*, Wenen 1884, dl. 2:

³¹⁵ Beschreven in de inventaris van 1659, nr. 807 als 'Onbekende meester'. In de inventaris van 1773 wordt een 'Triumph der Meergötter vom jungen Frank.' beschreven, mogelijk wordt daarmee dit schilderij bedoeld. Zie Engerth 1884, p. 465.

Niederländische Schulen, p. 465, cat.nr. 1278 (als Jan Stradanus).

Vlieghe, H., 'Zwischen Van Veen und Rubens: Artus Wolffort (1581- 1641), ein vergessener Antwerpener Maler', *Wallraf-Richartz- Jahrbuch* 39 (1977), noot 42.

Brandstätter, C., *Die Gemäldegalerie des Kunsthistorisches Museums in Wien. Verzeichnis der Gemälde*, Wenen 1991, p. 135, afb. 427.

Website Kunsthistorisches Museum Wenen, collectie online (laatst geraadpleegd april 2016): <http://bilddatenbank.khm.at/viewArtefact?id=2131> (als Toegeschreven aan Artus Wolffort en Peter van Lint).

[A54.4]

GEEN AFBEELDING BESCHIKBAAR

Waarschijnlijk niet eigenhandige kopie

Het gastmaal van Achelaos

Olieerf op koper, 24,5 x 31,7 cm

Schwerin, Staatliches Museum (inv.nr. G 489)

Herkomst:

1852: Slot Neustadt

Bibliografie:

Peltzer, R.A., 'Hans Rottenhammer', *Jahrbuch der kunsthistorischen Sammlungen des allerhöchsten Kaiserhauses* 33 (1916), p. 334, noot 4 (als Kopie naar Hendrik van Balen).

Speth-Holterhoff, S., *Les peintres flamands de cabinets d'amateurs au XVIIe siècle*, Brussel 1957, p. 87 (als Hendrik van Balen).

Jost, I., 'Hendrick van Balen der Ältere', *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek* 14 (1963), p. 99, noot 70 (als Kopie naar Frans Francken II).

Tent.cat. Schwerin (Staatliches Museum), *Jan Brueghels Antwerpen. Die Flämische Gemälde in Schwerin*, Schwerin 2003, p. 150 (als Kopie naar Gerard Seghers).

[A54.5]

Waarschijnlijk niet eigenhandige kopie

Het gastmaal van Achelaos

Olieverf op paneel, 81 x 129,5 cm

Huidige bewaarplaats onbekend

Herkomst afbeelding: Documentatie Rubenianum (V17-415: Wolffort, Artus)

Herkomst:

12 juli 1981: Veiling Christie's, Manson & Woods, New York City (lot 200)

Bibliografie:

New York City, Veilingcatalogus (Christie's, Manson & Woods), *Important paintings by old masters*, 12 juli 1981, lot 200.

Dit schilderij van een godenbanket stelt het gastmaal van Achelaos voor, zoals beschreven in het achtste boek van Ovidius' *Metamorphosen*. In Van Lint's notities vinden we een 'goden banket' waarmee mogelijk deze compositie wordt bedoeld.³¹⁶

De aandacht voor het stilleven en de realistische gelaatstypering zijn beide kenmerkend voor Wolffort. De dynamiek in de compositie wijst op de invloed van Rubens. De vrouwenfiguur met de hoorn des overvloeds vinden we tevens terug op cat.nrs. A20.1-20.8 en gespiegeld op cat.nrs. A18.1-5.

PROFAAN

[A55]

De schone keukenmeid

Gesigneerd rechtsonder: *WOLFFAERT.1665.F*

(lezing van het jaartal onzeker)

Olieverf op doek, 118 x 187 cm

³¹⁶ Vlieghe 1977, p. 136.

Leuven, Museum M (inv.nr. S/9/W)

Herkomst afbeelding: Wikipedia

Herkomst:

sinds 1900: Museum M, Leuven, geschonken uit de collectie Joseph-Benoît Willems

Tentoonstelling:

1986-1987 (12 december – 8 maart): 'Joachim Beuckelaer: het markt- en keukenstuk in de Nederlanden 1550-1650', Museum voor Schone Kunsten Gent, Gent

Bibliografie:

- Munter, V. de, *Catalogue du Musée Communal Vanderkelen-Mertens*, Leuven 1927, nr. 80.
Tent.cat. Gent (Museum voor Schone Kunsten Gent), *Joachim Beuckelaer: het markt- en keukenstuk in de Nederlanden 1550-1650*, Brussel 1986, p. 181, cat.nr. 48.
Campbell, L., Carpreau, P., *M Leuven: collectie schilderijen*, Tielt 2009, pp. 62-63.
Rynck, P. de, Carpreau, P., Vandekerckhove, V., *M Leuven: het museum en de collectie*, Tielt 2009, pp. 88-89.

Over de toeschrijving van dit werk is reeds veel gediscussieerd. Het schilderij is gesigneerd en gedateerd: rechtsonder leest men *WOLFFAERT.1665.F*. Vanwege de datering werd het schilderij doorgaans aan Wolffort's zoon Jan-Baptist toegeschreven. Stilistisch is het schilderij echter niet in zijn oeuvre te passen.

Het schilderwerk van het jaartal blijkt sporen te bevatten van retouches en dit maakt de lezing van 1665 onzeker. Volgens het KIK leest de datering 1633.³¹⁷ In dat geval kan het schilderij zeker aan Wolffort worden toegeschreven.

Het keukenstuk is uniek in Wolffort's oeuvre. Desondanks herkennen we zijn stijl in de grote figuren en de realistische uitvoering van hun gezichten. Bovendien is gebleken dat Wolffort vaardig was in het schilderen van stillevens, onder andere te zien op cat.nrs. A1, A3, A13.1-6, A21 en A54.1-4.

³¹⁷ Website KIK (laatst geraadpleegd april 2016): <http://balat.kikirpa.be/photo.php?path=N6625&objnr=15852&nr=2>

Gezien het unieke karakter, is het waarschijnlijk dat Wolffort het schilderij voor zichzelf maakte. Het is af te vragen of de oude man niet een zelfportret van Wolffort betreft. Er zijn in ieder geval enige overeenkomsten waarneembaar tussen deze figuur en het portret door Van Dyck [afb. 1]. Het gezicht van de vrouw is gemodelleerd naar Hagar op cat.nr. A1. De kat rechtsonder correspondeert met de kat in cat.nrs. A3.1-2.

ALLEGORIEËN, PERSONIFICATIES

[A56]

GEEN AFBEELDING BESCHIKBAAR

De wreedheid van de oorlog

Olieverf op paneel, afmetingen onbekend
Schilderwerk verloren gegaan in brand

Herkomst:

1635: gemaakt voor de Pompa Introitus Ferdinandi
1637-1731: Paleis op de Coudenberg, Brussel

Bibliografie:

- Génard, P., 'Intrede van den Prins-Kardinaal Ferdinand van Spanje te Antwerpen op 17 april 1635', *Antwerpsch archievenblad* 13 (1874), pp. 215-345.
Branden, F.J. van den, *Geschiedenis der Antwerpsche schilderschool*, dl. 2, Antwerpen 1883, pp. 82-83.
Roses, M., *L'Oeuvre de P. P. Rubens, histoire et description de ses tableaux et dessins*, dl. 3, Antwerpen 1886, pp. 314-317.
Roeder-Baumbach, I. von, *Versieringen bij Blijde Inkomsten gebruikt in de Zuidelijke Nederlanden gedurende de 16e en 17e Eeuw*, Antwerp-Utrecht 1943, pp. 85-86, 97, 156.
Maeyer, M. de, *Albrecht en Isabella en de schilderkunst: bijdrage tot de geschiedenis van de XVIIe eeuwse schilderkunst in de Zuidelijke Nederlanden*, Brussel 1955, pp. 443, 455.
Varshavskaya, M., 'Certains traits particuliers de la décoration d'Anvers par Rubens pour l'Entrée triomphale de l'Infant-Cardinal Ferdinand en 1635', *Bulletin des Musées Royaux des Beaux-Arts de Belgique* 16 (1967), pp. 283, 286.
Martin, J.R., *The decorations for the Pompa Introitus Ferdinandi*, Brussel 1972 [Corpus Rubenianum Ludwig Burchard 16], pp. 167-169,

173.

Vlieghe, H., 'Zwischen Van Veen und Rubens: A. Wolffort (1581- 1641), ein vergessener Antwerpener Maler', *Wallraf-Richartz- Jahrbuch* 39 (1977), p. 132.

Het origineel is in 1713 verloren gegaan bij een brand in het paleis op de Coudenberg. Desondanks kunnen we dankzij de prent van Theodoor van Thulden een redelijk beeld vormen van *De wreedheid van de oorlog* [afb. 22].³¹⁸

[A57.1]

De Vier Elementen

Olieverf op doek, 182 x 240 cm
Stuttgart, Staatsgalerie (inv.nr. 2223)
Herkomst afbeelding: Documentatie Rubenianum
(V17-415: Wolffort, Artus)

Herkomst:

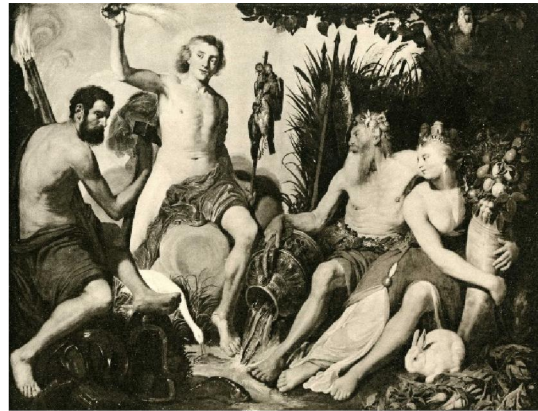
? – 1948: Collectie Dr. H.C. Scheufelen
1948 – heden: Staatsgalerie Stuttgart,
verkregen uit het legaat van Dr. H.C.
Scheufelen

Bibliografie:

Vlieghe, H., 'Zwischen Van Veen und Rubens: Artus Wolffort (1581-1641), ein vergessener Antwerpener Maler', *Walraff-Richartz Jahrbuch* 39 (1977), pp. 109-110, afb. 34.
Vsevoložskaja, S.N., Linnik, I.V., Voroncov, V.V., *Caravaggio and his followers*, Leningrad 1975 (als Abraham Janssens ?).
Website Staatsgalerie Stuttgart, collectie online (laatst geraadpleegd april 2016):
<http://onlinekatalog.staatsgalerie.de/detail.jsp?id=0876CC1B4371187EB8F3E6BAD9A22E2D&img=1> (als Erasmus Quellinus).

³¹⁸ Zie hoofdstuk 2.3 Opdrachten.

[A57.2]

De Vier Elementen

Olieverf op doek, 175 x 225 cm
Düsseldorf, Museum Kunstpalast
Herkomst afbeelding: Documentatie Rubenianum
(V17-415: Wolffort, Artus)

Herkomst:

Collectie Dr. M.J. Binder, Berlijn

Bibliografie:

Binder, M.J., in: Hadeln, D. von, *Archiv für Kunstgeschichte*, Leipzig 1915, nr. 124 (als Jan Boeckhorst en Frans Snyders).
Vsevoložskaja, S.N., Linnik, I.V., Voroncov, V.V., *Caravaggio and his followers*, Leningrad 1975 (als Abraham Janssens ?).³¹⁹
Vlieghe, H., 'Zwischen Van Veen und Rubens: Artus Wolffort (1581-1641), ein vergessener Antwerpener Maler', *Walraff-Richartz Jahrbuch* 39 (1977), noot 28.

We zien een voorstelling van de personificaties van De Vier Elementen. De figuur links met zijn fakkel en hamer symboliseert vuur, de hamer verwijst naar Vulcanus, de Romeinse god van het vuur. Daarnaast zien we de figuur van lucht die op een wolk troont en in zijn hand een staf met vogels vasthoudt. De grijsaard is de personificatie van water, te herkennen aan de drietand met vissen en de kan met stromend water. Als laatste de aarde, gerepresenteerd door een vrouw met de hoorn des overvloeds.

Van Lint schreef dat hij heeft meegewerkt aan in ieder geval twee schilderijen van 'een

³¹⁹ Volgens de auteurs werd dit schilderij verkocht op een veiling te Brussel in april 1961.

elementen'.³²⁰ Dat Wolffort dit onderwerp schilderde is dus evident. De samengeperste figuren op de voorgrond, de aandacht voor een realistische gelaatstypering en de hoekige plooi van het getuigen allen van Wolffort's hand.

De figuur van water komt tevens voor op cat.nrs. A50, A51 (gespiegeld) en A59.1-3 (gespiegeld).

[A58]

De Vier Elementen

Olieverf op doek, 147 x 222 cm

Pushkin, Ekaterininsky paleis

Herkomst afbeelding:

Vsevoložskaja/Linnik/Voroncov 1975, cat.nr. 15

Herkomst:

? – 1934: Pushkin Museum-Reserve,
Mikhailovskoye

1934-1960: Hermitage, St. Petersburg

1960-heden: Ekaterininsky paleis

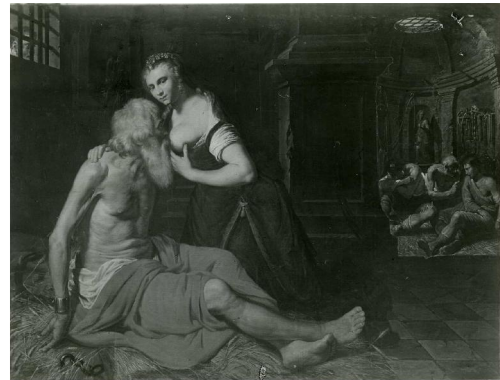
Bibliografie:

Vsevoložskaja, S.N., Linnik, I.V., Voroncov, V.V.,
Caravaggio and his followers, Leningrad 1975,
cat.nr. 154 (als Abraham Janssens ?).

Slatkes, L.J., 'The international Caravaggesque
Movement by Benedict Nicolson', *Simiolus:
Netherlands quarterly for the history of art* 2/3
(1981-1982), p. 173 (als Artus Wolffort).

Dit schilderij van De Vier Elementen vertoont veel overeenkomsten met cat.nrs. A57.1-2. De gelaatstypering van de twee figuren rechts zijn op beide schilderijen gelijk. Daarenboven komt de houding van de figuur rechts overeen en ook het konijn komt op beide schilderijen identiek voor.

[A59.1]

Cimon en Pero: Caritas Romana

Olieverf op doek, 146 x 190 cm

Wiesentheid, Schloss Weissenstein der Grafen
von Schönborn

Herkomst afbeelding: Documentatie Rubenianum
(V17-415: Wolffort, Artus)

Herkomst:

Onbekend

Bibliografie:

Frimmel, T. von, *Verzeichnis der Gemälde in
Gräflich Schönborn-Wiesentheidischen Besitze*,
Pommersfelden 1894, cat.nr. 153 (als Gérard
Douffet).

Schneider, A. von, *Caravaggio und die
Niederländer*, Marburg/Lahn 1933 [Verlag des
Kunstgeschichtlichen Seminars der Universität
Marburg], p.115 (als Gérard Douffet).

Vlieghe, H., 'Zwischen Van Veen und Rubens:
Artus Wolffort (1581- 1641), ein vergessener
Antwerpener Maler', *Wallraf-Richartz Jahrbuch* 39
(1977), pp. 109-110, afb. 29 (als Artus Wolffort).
Held, J.S., 'Noch einmal Artus Wolffort', *Walraff-
Richartz Jahrbuch* 42 (1981), p. 150 (als Artus
Wolffort).

Slatkes, L.J., 'The international Caravaggesque
Movement by Benedict Nicolson', *Simiolus:
Netherlands quarterly for the history of art* 2/3
(1981-1982), pp. 172-173 (als Artus Wolffort).

Bys, R., Bott, K., *Fürtrefflicher Gemäld- und
Bilderschatz : die Gemäldeammlung des Lothar
Franz von Schönborn in Pommersfelden*, Weimar
1997, cat.nr. 56 (als Gérard Douffet).

³²⁰ Vlieghe 1977, p. 136.

[A59.2]

Cimon en Pero: Caritas Romana

Olieverf op doek, 98 x 79 cm

Huidige bewaarplaats onbekend

Herkomst afbeelding: RKD (BD/0344 - ONS/Religion, Mythology, Allegory, History and Literature I)

Herkomst:

20-22 november 2001: Veiling Servarts, Brussel (lot 251)

Bibliografie:

Brussel, Veilingcatalogus (Servarts), *Porcelaines de Tournai, gravures, livres, tableaux, objets de vitrine, sculptures, (...)*, 20-22 november 2001, lot 251.

[A59.3]

Cimon en Pero: Caritas Romana

Olieverf op doek, 110 x 147 cm

Huidige bewaarplaats onbekend

Herkomst afbeelding: RKD (BD/0344 - ONS/Religion, Mythology, Allegory, History and Literature I)

Herkomst:

1956: Kunsthandel Het Konstkabinet, Den Haag

Bibliografie:

-

Deze compositie is een afbeelding van de Caritas Romana, ook wel bekend als het verhaal van Cimon en Pero. Links de figuur van Cimon die vastgeketend aan de muur zijn executie afwacht en rechts zijn jonge dochter Pero die hem de borst geeft. Het onderwerp was in de zeventiende eeuw populair om zijn erotische karakter.

Opvallend aan de compositie van Wolffort is dat hij naast Cimon en Pero, met uitzondering van cat.nr.A 58.2, tevens andere gevangenen afbeeldt. Wolffort's voorkeur voor de klassieke architectuur komt in dit schilderij duidelijk naar voren. De figuur van Cimon is een afgeleide van cat.nrs. A50, A51 en A60. De gelaatstypering van Pero zien we onder andere terug op cat.nrs. A1, A11 en A57.1-2.

[A60]

Allegorie op de winter

Olieverf op paneel, 64,4 x 48.9 cm

Dessau, Anhaltische Gemäldegalerie, Schloss Georgium (inv.nr. M 08/99)

Herkomst afbeelding: Website Christie's

Herkomst:

9 juli 1999: Veiling Christie's, King Street, Londen (lot 155); verkocht voor £9,775

Bibliografie:

Londen, Veilingcatalogus (Christie's King Street), *Old master pictures*, 9 juli 1999, lot 155.
Website Christie's (laatst geraadpleegd april 2016):
<http://www.christies.com/lotfinder/lot/artus-wolfaerts-a-personification-of-winter-1480208-details.aspx?intobjectid=1480208>

De oude figuur is een allegorie op de winter, te herkennen aan de winterse groenten op zijn hoofd, de kolen waaraan hij zijn handen warmt en de dikke bontjas die hij draagt. Het figuur is karakteristiek voor Wolffort en betreft hetzelfde model als in cat.nrs. A50, A51 en A59.1-3, echter is de grijsaard ditmaal frontaal weergegeven. Mogelijk baseerde Wolffort zijn figuur op Abraham Bloemaert's *Studiekop van een oude man* [afb. 10].

[A61.1]

Allegorie op de winter

Gesigneerd rechtsonder: *GHONTHORST*
Olieverf op doek, 112,3 x 92,6 cm
Huidige bewaarplaats onbekend
Herkomst afbeelding: Website Christie's

Herkomst:

19 april 2002: Veiling Christie's, South Kensington, Londen (lot 17); verkocht voor £11,750
5 juli 2013: Veiling Christie's, South Kensington, Londen (lot 24); verkocht voor £6,250

Bibliografie:

Londen, Veilingcatalogus (Christie's), *Old master pictures*, 19 april 2002, lot 17.

Londen, Veilingcatalogus (Christie's, South Kensington), *Old masters & British paintings*, 5 juli 2013, lot 24.

Website Christie's (laatst geraadpleegd april 2016):
<http://www.sothebys.com/en/auctions/ecatalogue/2014/old-master-british-paintings-114030/lot.786.html>

Website Christie's (laatst geraadpleegd april 2016):
<http://www.christies.com/lotfinder/paintings/artus-wolfaerts-an-allegory-of-winter-5701557-details.aspx?from=salesummary&intObjectID=5701557&sid=4aca6e62-f993-4419-8be5-7f935925ca1a>

[A61.2]

Allegorie op de winter

Olieverf op doek, 114,3 x 89,2 cm
Huidige bewaarplaats onbekend
Herkomst afbeelding: Website Sotheby's

Herkomst:

1 juni 1973: Veiling Christie's, Manson & Woods, Londen (lot 20)
9 juni 2011: Veiling Sotheby's, New York City (lot 81); verkocht voor \$18.750

Bibliografie:

Londen, Veilingcatalogus (Christie's, Manson & Woods), *Fine pictures by old masters*, 1 juni 1973, lot 20 (als Pieter Snyers).
New York City, Veilingcatalogus (Sotheby's), *Old master paintings*, 9 juni 2011, lot 81.
Website Sotheby's (laatst geraadpleegd april 2016):
<http://www.sothebys.com/en/auctions/ecatalogue/2011/old-master-paintings-n08760/lot.81.html>

De oude man is een allegorie op de winter. De man draagt een grote bonten hoed met

bijpassende kraag en bakt worstjes op een stoof. Voor hem liggen winterse groenten op tafel. Op cat.nr. A61.1 is rechts op de achtergrond een winters landschap te zien. De twee schilderijen moeten vroeg in Wolffort's oeuvre gepositioneerd worden.

KLASSIEKE PORTRETTE

[A62a]

Democritus, de lachende filosoof

Olieverf op paneel, 58 x 42,8 cm

Praag, Schilderijenverzameling van het Praags kasteel (inv.nr. 43)

Herkomst afbeelding: Documentatie Rubenianum V17-415 (Wolffort, Artus)

Herkomst:

1685 – heden: Schilderijenverzameling van het Praags kasteel³²¹

Bibliografie:

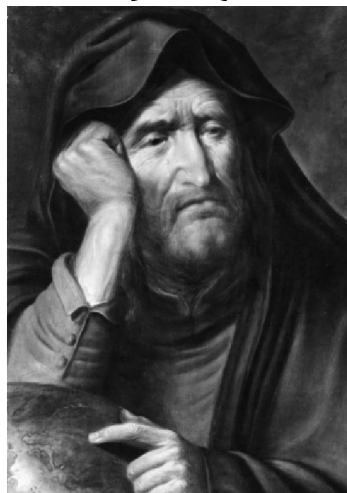
Neumann, J., *Obrazárnu Pražského hradu*, Praag 1964, pp. 104-107, nr. 24.

Blankert, A., 'Heraclitus en Democritus', *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek* 18 (1967), p. 111, cat.nr. 75 (als Anoniem Nederlands, ca. 1630). Neumann, J., *The picture gallery of Prague castle*, Praag 1967 [Umelecké Památky Pražského Hradu 1], pp. 198-203 (als School van Rubens).

Vlieghe, H., 'Zwischen Van Veen und Rubens: A. Wolffort (1581- 1641), ein vergessener Antwerpener Maler', *Wallraf-Richartz- Jahrbuch* 39 (1977), pp. 101-102, afb. 14.

³²¹ Voor het eerst vermeld op het kasteel in 1685. Zie Vlieghe 1977, noot 14.

[A62b]

Heraclitus, de wenende filosoof

Olieverf op paneel, 59,5 x 42,5 cm

Praag, Schilderijenverzameling van het Praags kasteel (inv.nr. 45)

Herkomst afbeelding: Documentatie Rubenianum V17-415 (Wolffort, Artus)

Herkomst:

1685 – heden: Schilderijenverzameling van het Praags kasteel³²²

Bibliografie:

Neumann, J., *Obrazárnu Pražského hradu*, Praag 1964, pp. 104-107, nr. 25.

Blankert, A., 'Heraclitus en Democritus', *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek* 18 (1967), p. 111, cat.nr. 75 (als Anoniem Nederlands, ca. 1630). Neumann, J., *The picture gallery of Prague castle*, Praag 1967 [Umelecké Památky Pražského Hradu 1], pp. 198-203 (als School van Rubens).

Vlieghe, H., 'Zwischen Van Veen und Rubens: A. Wolffort (1581- 1641), ein vergessener Antwerpener Maler', *Wallraf-Richartz- Jahrbuch* 39 (1977), pp. 101-102, afb. 15.

De twee schilderijen stellen de Griekse denkers Democritus en Heraclitus voor, afgebeeld als respectievelijk de lachende en de wenende filosoof. Het bijeenbrengen van deze filosofen vindt zijn oorsprong in een antieke anekdote.³²³ Doorgaans worden de filosofen als pendanten ten halven lijve afgebeeld met als attriboot een globe, een manier van afbeelden die vooral

³²² Voor het eerst vermeldt op het kasteel in 1685.

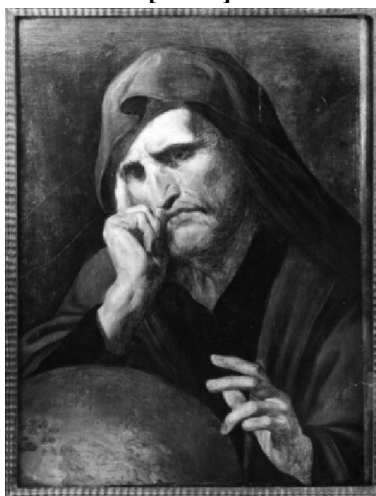
Zie Vlieghe 1977, noot 14.

³²³ Blankert 1967, pp. 32-36.

onder de caravaggisten populair was. Het vroegste voorbeeld van dergelijke pendants is van Dirck van Baburen en kan 1622 gedateerd worden. Wolffort's pendants zullen later zijn gemaakt.

We zien in beide schilderijen wederom Wolffort's aandacht voor de uitwerking van de rimpels en haren. De houding van de Heraclitus is een afgeleide van cat.nrs. A35 en A41.1-2.

[A63]

Heraclitus, de wenende filosoof
Olieverf op paneel, 64,3 x 49 cm
Huidige bewaarplaats onbekend
Herkomst afbeelding: Documentatie Rubenianum
V17-415 (Wolffort, Artus)

Herkomst:

Particuliere collectie, Duitsland
1957: Collectie F. Rothmann, Garmisch
Partenkirchen
1957-1963: Brod Gallery, Londen
Particuliere collectie, Engeland
1974: Collectie Walter Kolb, Kehl
1977: Collectie Paul Schaer-Micheluzzi, Basel
1984: Veilinghuis Bukowski, Zürich
1985: Collectie K. Surowietz, Sottrum
Particuliere collectie, Rijng gebied
6 juli 2000: Veiling Sotheby's, Londen (lot
292)
16 april 2008: Veiling Dorotheum, Wenen (lot
316)

Tentoonstellingen:

1963 (mei): 'Spring exhibition', Alfred Brod
Gallery, Londen

Bibliografie:

Die Weltkunst 25 (1955) 12, p. 11.
Blankert, A., 'Heraclitus en Democritus',
Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek 18 (1967),
pp. 108-109, cat.nr. 65, afb. 31 (als toegeschreven
aan Peter Paul Rubens).
Vlieghe, H., 'Zwischen Van Veen und Rubens: A.
Wolffort (1581- 1641), ein vergessener
Antwerpener Maler', *Wallraf-Richartz- Jahrbuch*
39 (1977), pp. 101-102, afb. 16.
McGrath, E., *Subjects from history*, Turnhout 1997
[Corpus Rubenianum Ludwig Burchard 13], dl. 2,
cat.nr. 9.
Londen, Veilingcatalogus (Sotheby's), *Old master
painting, part II*, 6 juli 2000, lot 292.
Wenen, Veilingcatalogus (Dorotheum), *Alte
meister*, 16 april 2008, lot 316.

Dit schilderij van de wenende filosoof
Heraclitus moet de pendant zijn geweest van
een schilderij van de lachende filosoof
Democritus. Het schilderij is slecht
geconserveerd maar kan desondanks aan
Wolffort worden toegeschreven op basis van
de oppervlakkige plooi en de
gelaatstypering die cat.nr. A62b gelijkt.

PORTRETTEEN ONBEKENDE ZITTERS

[A64]

Borstbeeld van een man
Gemonogrammeerd rechtsboven: AW
Op achterzijde: paneelmakersmerk LS,
papier label 38 dal Antorst/ C Pianni,

geschilderd inventarisnummer N. LXII,
geschilderd inventarisnummer N. 62, papieren
label ALOD

Olieverf op paneel, 64 x 49,5 cm

Praag, Národní Galerie (inv. nr. DO 4346)

Herkomst afbeelding: Documentatie Rubenianum
V17-415 (Wolffort, Artus)

Herkomst:

sinds 1899 – 1945: Verzameling van graaf
Nostitz, Praag³²⁴

sinds 1945: Národní Galerie, Praag³²⁵

Tentoonstellingen:

1964: 'Flámská figurální malba 17. století v
Pražské Národní Galerii', Muzeum hlavního
mesta Prahy, Praag

1985: 'Flámske malířství 17. století ze sbírek
Národní galerie v Praze', Galerie výtvarného
umění, Hodonín

1985: 'Flámske malířství 17. století ze sbírek
Národní galerie v Praze', Oblastní Galerie,
Liberec

1987 (1 oktober – 15 november): 'Barockens
konst från Nationalgalleriet i Prag',
Sinebrychoffin Taidemuseo, Helsinki

1990 (23 oktober – 9 december): 'Theatrum
pictorium. Flámské obrazy 17. Století z bývalé
nostické obrazárny v Praze', Oblastní galerie
výtvarného umění, Zlín

1991: 'Theatrum pictorium. Flámské obrazy
17. Století z bývalé nostické obrazárny v
Praze', Východočeská Galerie, Pardubice

1992-1993 (19 december – 8 maart): 'Van
Bruegel tot Rubens: de Antwerpse
schilderschool 1550-1650', Koninklijk

Museum voor Schone Kunsten, Antwerpen

1994-1995 (8 december - 5 februari): 'Barocke
Bilderlust: holländische und flämische
Gemälde der ehemaligen Sammlung Nostitz
aus der Prager Nationalgalerie', Herzog Anton
Ulrich-Museum, Braunschweig

Bibliografie:

Parthey, G., *Deutscher Bildersaal: Verzeichnis der*

³²⁴ Gedocumenteerd in de inventaris van 1899, nr.
264/62 (als Hundhorst).

³²⁵ Gedocumenteerd in de inventaris van 1945, nr.
58 (als Antwerpse school, ca. 1650).

*in Deutschland vorhandenen Oelbilder
verstorbenen Maler aller Schulen*, Berlijn 1863, p.
621, nr. 34 (als Willem Honthorst).

Frimmel, T. von, *Kleine Galeriestudien I*, Bamberg
1892, p. 129 (als Monogrammist AW uit de cirkel
van Peter-Paul Rubens).

Bergner, P., *Verzeichnis der Gräfllich Nostitzchen
Gemälde-Galerie zu Prag*, Praag 1905, p. 2, cat.nr.
8 (als Antwerpse school ca. 1650).

Wurzbach, A. von, *Niederländisches Künstler-
Lexikon auf Grund archivalischer Forschungen
bearbeitet*, Wenen 1910, dl. 2, p. 883 (als Abraham
Willaerts).

Vlieghe, H., 'Zwischen Van Veen und Rubens: A.
Wolffort (1581- 1641), ein vergessener
Antwerpener Maler', *Wallraf-Richartz Jahrbuch* 9
(1977), p. 102, afb. 17.

Tent.cat. Hodonín/Liberec (Galerie Výtvarného
Umění/Oblastní Galerie), *Flámské malířství 17.
století ze sbírek Národní galerie v Praze*, Hodonín
1985, p. 30, cat.nr. 58.

Tent.cat. Helsinki (Sinebrychoffin Taidemuseo),
Barockens konst från Nationalgalleriet i Prag,
Helsinki 1987, pp. 101, 122, cat. nr. 107.

Tent.cat. Zlín/Pardubice (Oblastní galerie výtvarného
umění/ Východočeská Galerie), *Theatrum
pictorium. Flámské obrazy 17. Století z bývalé
nostické obrazárny v Praze*, Praag 1990, p. 23,
cat.nr. 53.

Tent.cat. Antwerpen (Koninklijk Museum voor
Schone Kunsten), *Van Bruegel tot Rubens: de
Antwerpse schilderschool 1550-1650*,
Gent/Antwerpen 1992, p. 158, cat.nr. 67.

Tent.cat. Keulen/Wenen (Wallraf-Richartz-
Museum/Kunsthistorisches Museum), *Von Bruegel
bis Rubens: das goldene Jahrhundert der
flämischen Malerei*, Keulen 1992, p. 158, cat.nr. 67.

Tent.cat. Braunschweig (Herzog Anton Ulrich-
Museum), *Barocke Bilderlust: holländische und
flämische Gemälde der ehemaligen Sammlung
Nostitz aus der Prager Nationalgalerie*,
Braunschweig 1994, pp. 126-127, cat.nr. 50.

Slavíček, L., *Flemish paintings of the 17th and 18th
centuries: illustrated summary catalogue*, Praag
2000, p. 324.

Het schilderij is een portret van een man ten
halven lijve. Er zijn geen attributen zichtbaar
waardoor we de identiteit van de
geportretteerde niet met zekerheid vast kunnen
stellen. Het tellende gebaar duidt er in elk
geval op dat de man iets uitlegt of

bediscussieert.³²⁶ Vlieghe betoogt dat het een portret van een wiskundige of een personificatie van de aritmetica voorstelt. Indien laatstgenoemde het geval is zou het schilderij onderdeel uitgemaakt hebben van een reeks van de zeven vrije kunsten.³²⁷ Het schilderij lijkt hoe dan ook een pendant gehad te hebben, de man kijkt nadrukkelijk naar iets buiten het beeldvlak.

De aandacht voor de huidrimpels en de hoekige plooiyal zijn kenmerkend voor Wolffort, die de figuur overigens nogmaals zou gebruiken in cat.nrs. A65.1-2 en A66a. Het schilderij is rechtsboven gemonogrammeerd.

[A65.1]

Borstbeeld van een man met rode mantel en tulband

Olieverf op paneel, ca. 75 x 57 cm³²⁸

Amsterdam, Particuliere collectie

Herkomst afbeelding: RKD (BD/0344 - ONS/Religion, Mythology, Allegory, History and Literature I)

Herkomst:

Onbekend

³²⁶ Het tellende gebaar ontwikkelde zich vanuit de scholastische traditie in Italië. Van de veertiende eeuw tot grofweg de zestiende eeuw gebruikte Italiaanse en noord-europese kunstenaars het regelmatig om een discussiërende of argumenterende figuur af te beelden. Zie Chomentovskaja 1938, pp. 157-172.

³²⁷ Vlieghe 1977, pp. 102-103.

³²⁸ Het RKD vermeldt dat dit de afmetingen zijn die de eigenaresse heeft overlegd.

Bibliografie:

-

[A65.2]

Waarschijnlijk niet eigenhandige kopie
Borstbeeld van een man met rode mantel en tulband

Olieverf op paneel, 63,5 x 49 cm

Huidige bewaarplaats onbekend

Herkomst afbeelding: RKD (BD/0344 - ONS/Religion, Mythology, Allegory, History and Literature I)

Herkomst:

27 oktober 1993: Veiling Sotheby's, Londen (lot 29)

Bibliografie:

Londen, Veilingcatalogus (Sotheby's), *Old master paintings*, 27 oktober 1993, lot 29.

Deze figuur is identiek aan cat.nr. A64, echter is deze gespiegeld. De identificatie van de figuur is gezien het gebrek aan attributen moeilijk. De oosterse kledij doet vermoeden dat het om een Oudtestamentische figuur gaat. Waarschijnlijk hebben de twee schilderijen, evenals cat.nr. A66a, een pendant gehad.

[A66a]

Borstbeeld van een man met rode mantel en tulband

Op achterzijde: paneelmakersmerk *LS*

olieverf op doek, 64 x 49 cm

Huidige bewaarplaats onbekend

Herkomst afbeelding: Veilingcatalogus Frankfurt

Herkomst:

Collectie prof. dr. Michelsen, Londen

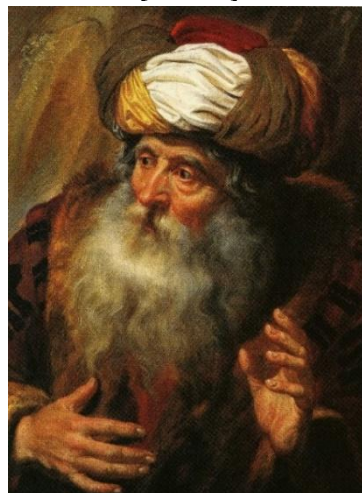
11 april 1922: Veiling Rudolf Bangel,
Frankfurt am Main (lot 68)

7 juli 1993: Veiling Sotheby's, Londen (lot
182)

Bibliografie:

Frankfurt, Veilingcatalogus (Rudolf Bangel),
*Sammlung Prof. Dr. Michelsen, Londen und and.
Besitz*, 11 april 1922, lot 68 (als Jacob Jordaens).
Londen, Veilingcatalogus (Sotheby's), *Old master
paintings*, 27 oktober 1993, lot 29, met afb.
Tent.cat. Braunschweig (Herzog Anton Ulrich-
Museum), *Barocke Bilderlust: holländische und
flämische Gemälde der ehemaligen Sammlung
Nostitz aus der Prager Nationalgalerie*,
Braunschweig 1994, p. 126, met afb.

[A66b]

Borstbeeld van een man met bonten mantel en tulband

Olieverf op paneel, 64,6 x 48,3 cm

Huidige bewaarplaats onbekend

Herkomst afbeelding: Documentatie Rubenianum
(V17-415: Wolffort, Artus)

Herkomst:

11 april 1922: Veiling Rudolf Bangel,
Frankfurt (lot 67)

Kunsthandel Salomon Lilian, Amsterdam

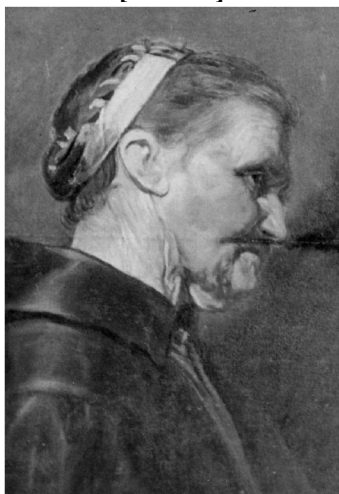
Bibliografie:

Frankfurt, Veilingcatalogus (R. Bangel), *Sammlung
Prof. Dr. Michelsen, Londen und and. Besitz*, 11
april 1922, lot 67, met afb. (als Jacob Jordaens).

De twee figuren werden op de veiling in
Frankfurt verkocht als pendants. Er is
inderdaad interactie tussen beide figuren, zij
lijken met elkaar in discussie te zijn. Beide
figuren dragen een tulband en zijn om die
reden waarschijnlijk te identificeren als
Oudtestamentisch. De figuur op cat.nr. 66a is
identiek aan cat.nr. A64. Het koptype van
cat.nr. A66b komt tevens voor op cat.nrs. A16
en A17.

STUDIES

[A67.1]

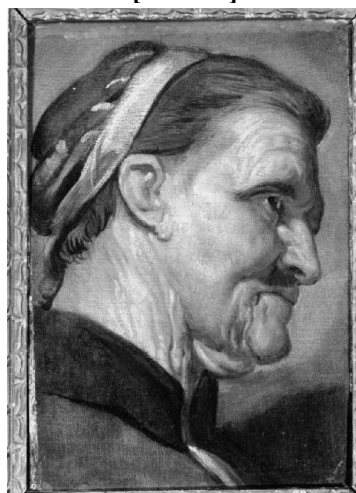
Studiekop van een oude vrouw
Olieverf op paneel, 48,5 x 34 cm
Sankt Florian, Chorherrenstift Sankt Florian
Herkomst afbeelding: Documentatie Rubenianum
V17-415

Herkomst:
Onbekend

Bibliografie:

- Burchard, L., 'Jordaens heads-studies wrongly attributed to Rubens', *Bulletin des Musées Royaux des Beaux-Arts de Belgique* IX (1960), dl. 2, p. 182, afb. 4 (als Jacob Jordaens (?)).
- Vlieghe, H., 'Zwischen Van Veen und Rubens: A. Wolffort (1581- 1641), ein vergessener Antwerpener Maler', *Wallraf-Richartz Jahrbuch* 9 (1977), p. 117, afb. 43.
- Prohaska, W., in: Vyoral-Tschapka, M., Brückler, Th., *Österreichische Kunsttopographie XLVIII. Die Kunstsammlungen des Augustinerstiftes St. Florian*, Wenen 1988, pp. 209-210, afb. 734.

[A67.2]

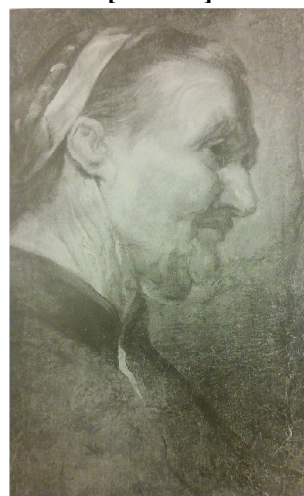

Studiekop van een oude vrouw
Olieverf op doek, 33 x 23,6 cm
Huidige bewaarplaats onbekend
Herkomst afbeelding: Documentatie Rubenianum
V17-415

Herkomst:
17 april 1996: Veiling Sotheby's, Londen (lot 137)

Bibliografie:
Burchard, L., 'Jordaens heads-studies wrongly attributed to Rubens', *Bulletin des Musées Royaux des Beaux-Arts de Belgique* IX (1960), dl. 2, pp. 175-182 (als Jacob Jordaens (?)).
Londen, Veilingcatalogus (Sotheby's), *Old master paintings*, 17 april 1996, lot 137.

[A67.3]

Waarschijnlijk niet eigenhandige kopie
Studiekop van een oude vrouw
Op houten cover: papieren label *Orig di Rubens*; geschilderd N LXXXII; geschilderd 77

Op achterzijde: N: 82 en op een papieren label

ALOD

Papier op doek, 40,5 x 27 cm

Praag, Národní galerie (inv. nr. DO 4164)

Herkomst afbeelding: Slaviček 2000, p.326.

Herkomst:

1649-1706: Collectie van hertog Franz Anton

Berka van Dubá, Wenen

1692-1706: Gedocumenteerd in de Nový

Falkenburk kasteel, Wenen

1706-1945: Nostitz picture gallery, Praag

sinds 1945: Národní galerie, Praag

Bibliografie:

Parthey, G., *Deutscher Bildersaal: Verzeichnis der in Deutschland vorhandenen Oelbilder*

verstorbenen Maler aller Schulen, Berlijn 1863, p.

646, cat.nr. 111 (als J. Jordaens).

Würbs, C., *Verzeichnis der Gräflichen*

Nosstitzschen Gemälde-Galerie in Prag, Praag

1864 [heruitgave in 1870], p. 28, cat.nr. 190.

Bergner, P., *Verzeichnis der Gräflich Nostitzschen*

Gemälde-Galerie zu Prag, Praag 1905, p. 16,

cat.nr. 237 (als Vlaamse school, 17de eeuw).

Šíp, J., *Výstava přírůstků flámského malířství 17.*

století, Praag 1963, p. 27, cat.nr. 31.

Homolka, J., Kesner, L., *Ceské umění gotické*,

Praag 1964, p. 210.

Šíp, J., *Flámská figurální malba 17. Století v pražské*

Národní galerii, Praag 1968, cat.nr. 21.

Slaviček, L., 'Přispěvky k dějinám nostické obrazové sbírky. Materiál k českému baroknímu sběratelství', *Umění XXXI* (1983), p. 237.

Slaviček, L., *Flámské figurální obrazy 17. století ze*

sbírek Národní galerie v Praze, Praag 1985

(ongepubliceerd doctoraat; raadpleegbaar in

Národní Galerie), pp. 427-430, cat.nr. 124 (als

Volger van Artus Wolffort).

Tent.cat. Zlín/Pardubice (Oblastí galerie výtvarného

umění/ Východočeská Galerie), *Theatrum*

pictorium. Flámské obrazy 17. Století z bývalé

nostické obrazárny v Praze, Praag 1990, p. 23,

cat.nr. 54.

Tent.cat. (...), *Artis pictoriae amatores. Evropa v*

zcadle pražského barokního sběratelství, Praag

1993, pp. 267-268, cat.nr. V/2-105.

Slaviček, L., 'Antwerpen, Wien und die böhmische

Länder. Die Antwerpener Malerei 1550-1650 im

Lichte des Wiener Kunsthandels und der

böhmischen Gemäldesammlungen', in: Mai, E.,

Schütz, K., Vlieghe, H., *Die Malerei Antwerpens –*

Gattungen, Meister, Wirkungen. Studien zur flämischen Kunst des 16. Und 17. Jahrhunderts.

Internationalles Kolloquium Wien 1993, Keulen

1994, p. 148.

Slaviček, L., *Flemish paintings of the 17th and 18th*

centuries: illustrated summary catalogue, Praag

2000, p. 326, cat.nr. 392 (als Volger van Artus

Wolffort).

Deze olieverfschetsen zijn studies naar een oude vrouw, waarvan Wolffort tevens een studieschets maakte [cat.nr. T6]. De studiekop werd als voorbeeld gebruikt voor de knielende oude vrouw op de linkerzijde van cat.nrs.

A7.1-2 en een oude vrouw linksboven op cat.nrs. A14.1-2, A14.4-6, A14.8-9 en A14.11-14.³²⁹ Mogelijk betreft het dezelfde vrouw die

Rubens ca. 1615 als studie schilderde (thans in de National Gallery of Canada, inv.nr. 3339).

Rubens gebruikte de kop meerdere malen in zijn composities.³³⁰

B. VERMELDINGEN (NIET GETRACEERD)

OUDE TESTAMENT

[B1]

Wolfaert

Vonnis van Salomon

Materiaal en afmetingen onbekend

Herkomst:

tot 1679: Collectie Erasmus Quellinus

Bibliografie:

Duverger, E., *Antwerpse kunstinventarissen uit de zeventiende eeuw*, dl. 10, Brussel 1999, p. 350, nr.

3333.

RKD (Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie), Den Haag, Archief Cornelis Hofstede de Groot (0356), inv.nr. 1637025.

NIEUWE TESTAMENT

[B2]

A. Wolfaert naar Rubens

³²⁹ Vlieghe 1977, p. 117, Padrón 2013, p. 903.

³³⁰ Website Rubens, Van Dyck, Jordaens: Masterpiece in Focus (laatst geraadpleegd april 2016): <http://www.gallery.ca/rubens/en/11.htm>

Christus aan het kruis
20 x 15,5 pouces (ca. 51 x 40 cm)

Herkomst:

16 augustus 1814: Veiling, Antwerpen (lot 209), verkocht voor f35,-

Bibliografie:

Antwerpen, Veilingcatalogus, *La riche et belle collection de tableaux, délaissés par feu Monsr. J.F. De Vinck de Wesel, parmi lesquels il se trouve plusieurs chef-d'oeuvres des écoles Italiennes, Flamandes, Hollandaises et Françaises*, 16 augustus 1814, lot 209.

RKD (Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie), Den Haag, Archief Cornelis Hofstede de Groot (0356), inv.nr. 1637040.

CHRISTUS, MARIA

[B3]

Wolfaert

*Eenen Salvator*³³¹

Materiaal en afmetingen onbekend

Herkomst:

tot 1632: Collectie Jacques Noydens, notaris

Bibliografie:

Duverger, E., *Antwerpse kunstinventarissen uit de zeventiende eeuw*, dl. 3, Brussel 1987, p. 301, nr. 767.

[B4]

Wolffaert

Onze Lieve Vrouwe

Materiaal en afmetingen onbekend

Herkomst:

tot 1642: Collectie Herman de Neyt, coopman van schilderijen en schilder

Bibliografie:

Denucé, J., *De Antwerpsche 'Konstkamers': inventarissen van kunstverzamelingen te Antwerpen in de 16e en 17e eeuwen*, Amsterdam 1932, p. 102.

MYTHOLOGIE

³³¹ De term 'salvator' werd in de zeventiende eeuw tevens gebruikt als maataanduiding, zie Bruyn 1979, pp. 96-115. Het is onduidelijk of de term hier verwijst naar het formaat of het onderwerp.

[B5]

A. Wolfort

De sabijnenroof, 1613³³²

Materiaal en afmetingen onbekend

Herkomst:

19-20 december 1817: Veiling Henry Thomas, Parijs (lot 108)

24-25 januari 1825: Veiling Henry Thomas, Parijs (lot 116)

Bibliografie:

Parijs, Veilingcatalogus (Henry Thomas), *Catalogue de tableaux: tout récemment apportés de l'étranger*, 19-20 december 1817, lot 108.

Parijs, Veilingcatalogus (Henry Thomas), *Catalogue d'une charmante collection de tableaux anciens et modernes, des écoles d'Italie, de France et de Pays-Bas, composant le cabinet de M.*, 24-25 januari 1825, lot 116.

RKD (Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie), Den Haag, Archief Cornelis Hofstede de Groot (0356), inv.nr. 1637038 + 1637023.

[B6]

Artus Wolfert naar Rubens

Het oordeel van Paris

18 x 23 pouces (ca. 46 x 56 cm)

Herkomst:

27 augustus 1817: Veiling P. van Regenmortel, Antwerpen (lot 54)

29 juli 1822: Veiling Bincken, Antwerpen (lot 62), verkocht voor f10,- aan Willem Groot/W. Gruiter?

Bibliografie:

Antwerpen, Veilingcatalogus (P. van Regenmortel), *Catalogue d'une précieuse collection de tableaux*, 27 augustus 1817, lot 54.

Antwerpen, Veilingcatalogus (Bincken), *Catalogue de la collection de tableaux des écoles Flamande, Hollandaise et italienne, délaissés pas feu monsieur H.J. Stier d'Aertselaer*, 29 juli 1822, lot 62.

Nagler, G.K., *Neues allgemeines Künstler-Lexicon oder Nachrichten von dem Leben und Werken der Maler, Bildhauer, Baumeister, Kupferstecher*,

³³² Indien deze datering klopt maakte Wolfert dit schilderij voor zijn terugkeer naar Antwerpen. Het zou daarmee zijn vroegst bekende schilderij zijn.

Formschneider, Lithographen, Zeichner, Medailleure, Elfenbeinarbeiter, etc., dl. 22: Witsen-Zyx, München 1852, pp. 555-556.

RKD (Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie), Den Haag, Archief Cornelis Hofstede de Groot (0356), inv.nr. 1637035 + 1637043.

[B7]

Artus Wolfaerts

Nimfen worden door faunen verrast

26 x 18 pouces (ca. 66 x 45 cm)

Herkomst:

14 december 1813: Veiling Hip Delaroche, Parijs (lot 137)

Bibliografie:

Parijs, Veilingcatalogus (Hip Delaroche), *Catalogue des tableaux, dessins, gouaches, estampes, marbres, bronzes, vases précieux, pendules, dorures, et autres articles curieux composant le cabinet de feu M. Godefroy, ancien contrôleur-général de la Marine*, 14 december 1813, lot 137.

RKD (Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie), Den Haag, Archief Cornelis Hofstede de Groot (0356), inv.nr. 1637041.

[B8]

Artus Woolfraet naar Rubens

De Gratiën

Materiaal en afmetingen onbekend

Herkomst:

6 mei 1824: Veiling Stanley, Londen (lot 18)

Bibliografie:

Londen, Veilingcatalogus (Stanley), *A catalogue of a recent importation of several magnificent pictures, the property of an eminent person, collected by him during his residence in Spain ... noble gallery & beautiful cabinet pictures, by eminent Italian and Dutch masters: to which are added, the grand national picture, representing the sortie from Gibraltar; painted by John Trumbull, esq. and (...)*, 6 mei 1824, lot 18.

RKD (Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie), Den Haag, Archief Cornelis Hofstede de Groot (0356), inv.nr. 1637042.

[B9]

Artus Wolfraet

Nimfen (pendanten)

Materiaal en afmetingen onbekend

Herkomst:

13 april 1801: Veiling Collaer, Brussel (lot 35)

Bibliografie:

Brussel, Veilingcatalogus (Collaer), *Catalogue du cabinet de tableaux délaissé par feu J.B. Van den Branden en son vivant Conseiller de la Chambre des Comptes. etc.*, 13 april 1801, lot. 35.

RKD (Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie), Den Haag, Archief Cornelis Hofstede de Groot (0356), inv.nr. 1637037.

KLASSIEKE GESCHIEDENIS

[B10]

Arthur Wolfaerts

Mucius Scaevola

Olieverf op koper, 14,5 x 11 pouces (ca. 37 x 28 cm)

Herkomst:

18 augustus 1823: Veiling Lecharlier, Brussel (lot 227)

Bibliografie:

Brussel, Veilingcatalogus (Lecharlier), *Catalogue d'une collection précieuse de tableaux, des écoles Italienne, Française, Flamande, Hollandaise et Allemande*, 18 augustus 1823, lot 227.

RKD (Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie), Den Haag, Archief Cornelis Hofstede de Groot (0356), inv.nr. 1637045.

PROFAAN

[B11]

A. Wolffers

Een vorstelijke jongedame met vogelkooi

Olieverf op paneel, 16 x 13 duim (ca. 41 x 33 cm)

Herkomst:

28 juni 1802: Veiling P. van der Schley, Amsterdam (lot 202), verkocht voor f3,- aan Coclers

Bibliografie:

Amsterdam, Veilingcatalogus (P. van der Schley), *Catalogus van een fraaije verzameling kunstige en*

*plaisante schilderyen, door beroemde
Nederlandsche en andere voornaame meesters :
alles by een verzameld door wylen de heeren
Hendrik en Gerard Elink, en laatstelyk nagelaaten
door wylen Mejuffraouw Anna Elink, 28 juni 1802,
lot 202.*

RKD (Rijksbureau voor Kunsthistorische
Documentatie), Den Haag, Archief Cornelis
Hofstede de Groot (0356), inv.nr. 1637039.

C. SCHILDERIJEN NAAR WOLFFORT

OUDE TESTAMENT

[C1]

Salomon en de koning van Sheba

Olieverf op doek, 135 x 183 cm

Brazilië, Particuliere collectie

Herkomst afbeelding: Held 1981, p. 154, afb. 14a.

Herkomst:

Onbekend

Bibliografie:

Held, J.S., 'Noch einmal Artus Wolffort', *Walraff-Richartz Jahrbuch* 42 (1981), pp 154-155, afb. 14a-b (als Artus Wolffort?).

Held oppert dat dit schilderij mogelijk het
Vonnis van Salomon betreft dat wordt
beschreven in de boedelinventaris van Erasmus
Quellinus.

[C2]

Susanna en haar belagers

Olieverf op koper, 43 x 32,5 cm

Huidige bewaarplaats onbekend

Herkomst afbeelding: Documentatie Rubenianum
V17-414 (Wolffort, Artus)

Herkomst:

15 april 1981: Veiling Sotheby's, Londen (lot
57)

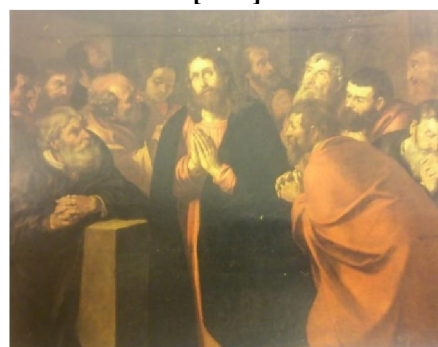
8 juni 1983: Veiling Phillips, Son & Neale,
New York (lot. 60)

Bibliografie:

New York, Veilingcatalogus (Phillips, Son &
Neale), *Old master paintings and drawings*, 8 juni
1983, lot 60.

NIEUWE TESTAMENT

[C3]

*Christus leidt de apostelen in gebed*³³³

Olieverf op doek, 155,6 x 197 cm

Huidige bewaarplaats onbekend

Herkomst afbeelding: RKD (BD/0344 -

³³³ Voor het eerst toegeschreven aan Wolffort in
1995 door C.J.A. Wansink (RKD).

ONS/Religion, Mythology, Allegory, History and Literature I)

Herkomst:

vóór 1854: Conrad Hinrich Donner (1774-1854), Altona daarna in de familie gebleven door overerving

17 november 1994: Veiling Christie's, Amsterdam (lot 123)

13 november 1995: Veiling Christie's, Amsterdam (lot 5)

Bibliografie:

Amsterdam, Veilingcatalogus (Christie's), *Old master pictures*, 17 november 1994, lot 123 (als Wouter Pietersz. Crabeth II).

Amsterdam, Veilingcatalogus (Christie's), *Old master pictures*, 13 november 1995, lot 5 (als Wouter Pietersz. Crabeth II).

[C4]

*Christus en de cijnspenning van Caesar*³³⁴

Olieverf op doek, 145 x 180 cm

Huidige bewaarplaats onbekend

Herkomst afbeelding: RKD (344: ONS/Religie, Mythologie, Allegorie, Historie en Literatuur I)

Herkomst:

tot eind 17de eeuw: Vorstbisschop van Luik
Collectie van de baron van Zwierlein, Hof
Geisenheim

september 1887: Veiling Lempertz (lot 557)

Collectie Alfred S. Karlsen, Beverly Hills
Particuliere collectie, Zuid-Duitsland

30 november-2 december 2000: Veiling Van
Ham Kunstauktionen, Keulen (lot 1797)

³³⁴ Toeschrijving in 2001 gedaan door Jan Kosten (RKD).

Bibliografie:

Keulen, Veilingcatalogus (Van Ham Kunstauktionen), *Alte Kunst*, 30 november-2 december 2000, lot 1797, met afb. (als toegeschreven aan Jacob Jordaens).

[C5]

Het Laatste Avondmaal

Olieverf op doek, 117 x 166 cm

Duitsland, Particuliere collectie³³⁵

Herkomst afbeelding: Documentatie Rubenianum
(V17-415: Wolffort, Artus)

Herkomst:

Onbekend

Bibliografie:

Vlieghe, H., 'Nog wat over Wolffort, zijn atelier en Van Lint', in: Vandeven, M. (red.), *Feestbundel bij de opening van het Kolveniershof en het Rubenianum*, Antwerpen 1981, p. 86-87.

EVANGELISTEN

[C6a]

³³⁵ Dit wordt vermeld in Vlieghe 1981, onbekend of het zich daar nog steeds bevindt.

De evangelist Johannes

Op achterzijde: merk A en twee handjes
Olieverf op paneel, 63 x 49 cm
Besançon, Musée des Beaux-Arts et
d'Archéologie (inv.nr. D.799.1.11)
Herkomst afbeelding: Service des Musées de
France

Herkomst:
Onbekend

Tentoonstellingen:

1994-1995 (15 oktober – 30 januari):
'Bibliothèques et musées de Besançon : 1694-
1994 : trois siècles de patrimoine public',
Musée des Beaux-Arts et d'Archéologie,
Besançon
1998-1999 (28 november – 28 februari):
'Peintures flamandes et hollandaises des XVIIe
et XVIIIe siècles. Collections publiques de
Franche-Comté', Musée des Beaux-Arts, Dole
en Musée Baron Martin, Gray
1999 (12 maart – 7 juni): 'Peintures flamandes
et hollandaises des XVIIe et XVIIIe siècles.
Collections publiques de Franche-Comté',
Musée des Beaux-Arts et d'Archéologie,
Besançon

Bibliografie:

Lancrenon, J.F., *Musées de Besançon. Catalogue
des peintures, dessins et sculptures*, Besançon
1865, p. 59 (als Gerard Seghers).
Castan, A., *Musées de Besançon. Catalogue des
peintures, dessins et sculptures*, Besançon 1886, p
164 (als Gerard Seghers).
Castan, A., *Histoire et description des musées de la
ville Besançon*, Parijs 1889, p. 89 (als Gerard
Seghers).
Magnin, J., *La Peinture et le dessin au Musée de
Besançon*, Dijon 1919, p.261.
Chudant, A., *Musées de Besançon. Catalogue des
peintures et dessins: collection Jean Gigoux,
Adrien Pâris, écoles anciennes*, Besançon 1929,
p.107.
Tent.cat. Besançon (Musée des Beaux-Arts et
d'Archéologie), *Bibliothèques et musées de
Besançon, 1694-1994: trois siècles de patrimoine
public*, Besançon 1995, p.72-73.
Tent.cat. Dôle/Gray/Besançon (Musée des Beaux-
Arts/Musée Baron Martin/Musée des Beaux-Arts et
d'Archéologie), *Peintures flamandes et*

hollandaises des XVIIe et XVIIIe siècles.

Collections publiques de Franche-Comté, Paris
1998, p. 255.

[C6b]

De evangelist Marcus

Op achterzijde merk A, een handje en
paneelmakersmerk LS (ineen)
Olieverf op paneel, 63,5 x 49 cm
Besançon, Musée des Beaux-Arts et
d'Archéologie (inv.nr. D.799.1.9)
Herkomst afbeelding: Service des Musées de
France

Herkomst:
Onbekend

Tentoonstellingen:

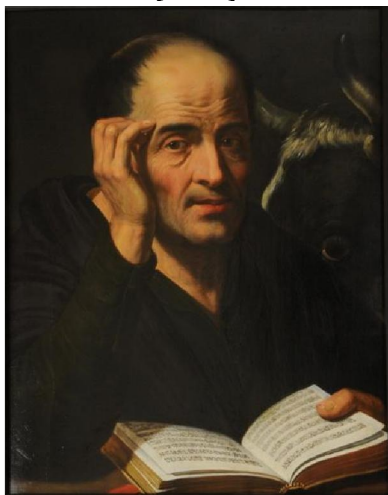
1994-1995 (15 oktober – 30 januari):
'Bibliothèques et musées de Besançon, 1694-
1994: trois siècles de patrimoine public',
Musée des Beaux-Arts et d'Archéologie,
Besançon
1998-1999 (28 november – 28 februari):
'Peintures flamandes et hollandaises des XVIIe
et XVIIIe siècles. Collections publiques de
Franche-Comté', Musée des Beaux-Arts, Dole
en Musée Baron Martin, Gray
1999 (12 maart – 7 juni): 'Peintures flamandes
et hollandaises des XVIIe et XVIIIe siècles.
Collections publiques de Franche-Comté',
Musée des Beaux-Arts et d'Archéologie,
Besançon

Bibliografie:

Lancrenon, J.F., *Musées de Besançon. Catalogue
des peintures, dessins et sculptures*, Besançon

1865, p. 59 (als Gerard Seghers).
 Castan, A., *Musées de Besançon. Catalogue des peintures, dessins et sculptures*, Besançon 1886, p. 164 (als Gerard Seghers).
 Castan, A., *Histoire et description des musées de la ville Besançon*, Parijs 1889, p. 88 (als Gerard Seghers).
 Tent.cat. Besançon (Musée des Beaux-Arts et d'Archéologie), *Bibliothèques et musées de Besançon, 1694-1994: trois siècles de patrimoine public*, Besançon 1995, p.72-73.
 Tent.cat. Dôle/Gray/Besançon (Musée des Beaux-Arts/Musée Baron Martin/Musée des Beaux-Arts et d'Archéologie), *Peintures flamandes et hollandaises des XVIIe et XVIIIe siècles. Collections publiques de Franche-Comté*, Paris 1998, p. 254.

[C6c]

De apostel Lucas

Op achterzijde merk: A en S
 Olieverf op paneel, 63,4 x 49 cm
 Besançon, Musée des Beaux-Arts et d'Archéologie (inv.nr. D.799.1.10)
 Herkomst afbeelding: Service des Musées de France

Herkomst:
 Onbekend

Tentoonstellingen:
 1994-1995 (15 oktober – 30 januari):
 'Bibliothèques et musées de Besançon, 1694-1994: trois siècles de patrimoine public',
 Musée des Beaux-Arts et d'Archéologie,
 Besançon
 1998-1999 (28 november – 28 februari):
 'Peintures flamandes et hollandaises des XVIIe

et XVIIIe siècles. Collections publiques de Franche-Comté', Musée des Beaux-Arts, Dole en Musée Baron Martin, Gray
 1999 (12 maart – 7 juni): 'Peintures flamandes et hollandaises des XVIIe et XVIIIe siècles. Collections publiques de Franche-Comté', Musée des Beaux-Arts et d'Archéologie, Besançon

Bibliografie:

Lancrenon, J.F., *Musées de Besançon. Catalogue des peintures, dessins et sculptures*, Besançon 1865, p. 59 (als Gerard Seghers).
 Castan, A., *Musées de Besançon. Catalogue des peintures, dessins et sculptures*, Besançon 1886, p. 164 (als Gerard Seghers).
 Castan, A., *Histoire et description des musées de la ville Besançon*, Parijs 1889, p. 88-89 (als Gerard Seghers).
 Magnin, J., *La Peinture et le dessin au Musée de Besançon*, Dijon 1919, p.261.
 Tent.cat. Besançon (Musée des Beaux-Arts et d'Archéologie), *Bibliothèques et musées de Besançon, 1694-1994: trois siècles de patrimoine public*, Besançon 1995, p.72-73.
 Tent.cat. Dôle/Gray/Besançon (Musée des Beaux-Arts/Musée Baron Martin/Musée des Beaux-Arts et d'Archéologie), *Peintures flamandes et hollandaises des XVIIe et XVIIIe siècles. Collections publiques de Franche-Comté*, Paris 1998, p. 255.

[C6d]

De evangelist Mattheüs

Olieverf op paneel, 63,4 x 49 cm
 Besançon, Musée des Beaux-Arts et

d'Archéologie (inv.nr. D.799.1.10)
Herkomst afbeelding: Service des Musées de
France

Herkomst:

sinds 1799: Musée des Beaux-Arts et
d'Archéologie, Besançon

Tentoonstellingen:

1994-1995 (15 oktober – 30 januari):
'Bibliothèques et musées de Besançon, 1694-
1994: trois siècles de patrimoine public',
Musée des Beaux-Arts et d'Archéologie,
Besançon
1998-1999 (28 november – 28 februari):
'Peintures flamandes et hollandaises des XVIIe
et XVIIIe siècles. Collections publiques de
Franche-Comté', Musée des Beaux-Arts, Dole
en Musée Baron Martin, Gray
1999 (12 maart – 7 juni): 'Peintures flamandes
et hollandaises des XVIIe et XVIIIe siècles.
Collections publiques de Franche-Comté',
Musée des Beaux-Arts et d'Archéologie,
Besançon

Bibliografie:

Lancrenon, J.F., *Musées de Besançon. Catalogue
des peintures, dessins et sculptures*, Besançon
1865, p. 59 (als Gerard Seghers).
Castan, A., *Histoire et description des musées de la
ville Besançon*, Parijs 1889, p. 88 (als Gerard
Seghers).
Magnin, J., *La Peinture et le dessin au Musée de
Besançon*, Dijon 1919, p.261.
Chudant, A., *Musées de Besançon. Catalogue des
peintures et dessins: collection Jean Gigoux*,
Adrien Pâris, écoles anciennes, Besançon 1929,
p.107.
Tent.cat. Besançon (Musée des Beaux-Arts et
d'Archéologie), *Bibliothèques et musées de
Besançon, 1694-1994: trois siècles de patrimoine
public*, Besançon 1995, p.72-73.
Tent.cat. Dôle/Gray/Besançon (Musée des Beaux-
Arts/Musée Baron Martin/Musée des Beaux-Arts et
d'Archéologie), *Peintures flamandes et
hollandaises des XVIIe et XVIIIe siècles*.
Collections publiques de Franche-Comté, Paris
1998, p. 196-197.

[C7]

Niet eigenhandige kopie
De evangelist Johannes
Olieverf op paneel, 64 x 50 cm
Potsdam, Bildergalerie am Schloss Sanssouci
Herkomst afbeelding: Documentatie Rubenianum
V17-415 (Wolffort, Artus)

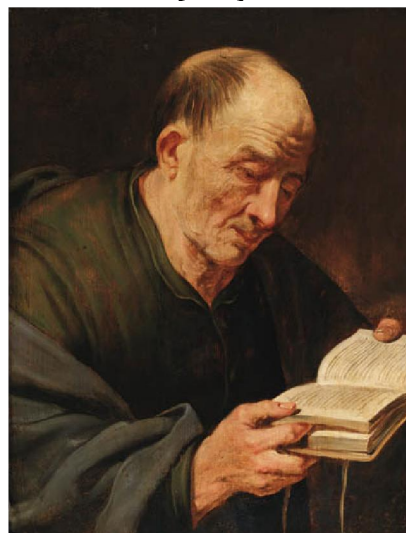
Herkomst:

Onbekend

Bibliografie:

-

[C8]

Een lezende apostel (Lucas?)
Olieverf op paneel, 64,1 x 49,5 cm
Huidige bewaarplaats onbekend
Herkomst afbeelding: Christie's

Herkomst:

1927: Edouard de San, Brussel, in dat jaar

aldaar aangekocht door Ludwig Burchard
9 juli 1999: Veiling Christie's, King Street,
Londen (lot 128)

Bibliografie:

Londen, Veilingcatalogus (Christie's), *Old master
pictures*, 9 juli 1999, lot 128

D. VERWORPEN TOESCHRIJVINGEN

[D1a]

Abraham Willemsen

Gemonogrammeerd linksonder: *A.W.in.F.*

De vlucht uit Egypte

Olieverf op koper, 58 x 77 cm

Madrid, Museo Nacional del Prado (inv.nr.
P01900)

Herkomst afbeelding: Website Museo Nacional del
Prado

Herkomst:

Spaanse koninklijke collectie

Bibliografie:

Nagler, G.K., *Die Monogrammisten und diejenigen
bekannten und unbekannten Künstler aller Schulen*,
dl.1, München 1858, pp. 673-674 (als Artus
Wolffort).

Rooses, *Geschiedenis der Antwerpse
schilderschool*, Gent/Antwerpen/Den Haag 1879,
pp. 580-581.

Branden, F.J. van den, *Geschiedenis der
Antwerpsche schilderschool*, dl. 2, Antwerpen
1883, pp. 150-151 (als Artus Wolffort).

Champlin, J. D., *Cyclopedia of painters and
paintings*, dl. 4, New York 1887, p. 443 (als Artus
Wolffort).

Thieme, U., Becker, F., *Allgemeines Lexikon der
bildenden Künstler von der Antike bis zur
Gegenwart*, dl. 36, Leipzig 1947, p. 186 (als Artus
Wolffort).

Sánchez Cantón, F.J., *Nacimiento e infancia de
Cristo*, Madrid 1958, p. 157.

Wilenski, R., *Flemish painters, 1430-1830*, dl. 1,
Londen 1960, p. 690 (als Artus Wolffort).

Sánchez Cantón, F.J., *Museo del Prado: catálogo
de las pinturas*, Madrid 1972.

Díaz Padrón, M., *Museo del Prado. Catálogo de
pinturas: escuela flamenca*, Madrid, 1975, pp. 445-
446, cat.nr. 1900 (als Monogrammist A.W.).

Espinós, A., Orihuela, M., Royo Villanova, M., 'El
Prado disperso. Cuadros depositados en Granada',
Boletín del Museo del Prado 4 (1983) 11, Madrid
1983, pp. 120 (als Monogrammist A.W.).

Valdivieso, E., 'Dos pinturas de Abraham
Willemsen en el Museo del Prado y otras obras de
este pintor en España', *Boletín del Museo del Prado*
7 (1986) 21, pp. 166-172 (als Abraham Willemsen).

Díaz Padrón, M., *El siglo de Rubens en el Museo
del Prado: catálogo razonado*, dl. 2, Madrid 1995,
p. 1622 (als Abraham Willemsen).

Benézit, E., *Dictionnaire des peintres, sculpteurs,
dessinateurs et graveurs*, dl. 8, Parijs 2006, p. 1076
(als Artus Wolffort).

Díaz Padrón, M., 'Una Adoración de los Reyes
Magos de Artus Wolffort rescatada del anonimato',
BSAA arte 76 (2010), p. 214 (als Antoon
Willenssens).

Díaz Padrón, M., 'Un lienzo de Artus Wolffort en la
catedral de Sevilla: la piscina de Bethesda',
Laboratorio de Arte 25 (2013), p. 905 (als Adriaen
Willemhout?).

Website Museo Nacional del Prado, collectie online
(laatst geraadpleegd april 2016):

[https://www.museodelprado.es/coleccion/obra-de-
arte/la-huida-a-egipto/4babfc9f-f518-4b09-bcaf-
070ed1dc6b4a](https://www.museodelprado.es/coleccion/obra-de-arte/la-huida-a-egipto/4babfc9f-f518-4b09-bcaf-070ed1dc6b4a)

[D1b]

De rust op de vlucht naar Egypte

Gemonogrammeerd linksonder: *A.W.in.F.*

Olieverf op koper, 58 x 77 cm

Madrid, Museo Nacional del Prado (inv.nr. P01901)
Herkomst afbeelding: Website Museo Nacional del Prado

Herkomst:

Spaanse koninklijke collectie

Bibliografie:

Nagler, G.K., *Die Monogrammisten und diejenigen bekannten und unbekannten Künstler aller Schulen*, dl.1, München 1858, pp. 673-674 (als Artus Wolffort).

Rooses, *Geschiedenis der Antwerpse schilderschool*, Gent/Antwerpen/Den Haag 1879, pp. 580-581.

Branden, F.J. van den, *Geschiedenis der Antwerpsche schilderschool*, dl. 2, Antwerpen 1883, pp. 150-151 (als Artus Wolffort).

Champlin, J. D., *Cyclopedia of painters and paintings*, dl. 4, New York 1887, p. 443 (als Artus Wolffort).

Thieme, U., Becker, F., *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart*, dl. 36, Leipzig 1947, p. 186 (als Artus Wolffort).

Sánchez Cantón, F.J., *Nacimiento e infancia de Cristo*, Madrid 1958, p. 157.

Wilenski, R., *Flemish painters, 1430-1830*, dl. 1, Londen 1960, p. 690 (als Artus Wolffort).

Sánchez Cantón, F.J., *Museo del Prado: catálogo de las pinturas*, Madrid 1972.

Díaz Padrón, M., *Museo del Prado. Catálogo de pinturas: escuela flamenca*, dl.1, Madrid, 1975, pp. 445-446, cat.nr. 1901 (als Monogrammist A.W.).

Espinós, A., Orihuela, M., Royo Villanova, M., 'El Prado disperso. Cuadros depositados en Granada', *Boletín del Museo del Prado* 4 (1983) 11, Madrid 1983, pp. 120 (als Monogrammist A.W.).

Valdivieso, E., 'Dos pinturas de Abraham Willemsen en el Museo del Prado y otras obras de este pintor en España', *Boletín del Museo del Prado* 7 (1986) 21, pp. 166-172 (als Abraham Willemsen).

Díaz Padrón, M., *El siglo de Rubens en el Museo del Prado: catálogo razonado*, dl. 2, Madrid 1995, p. 1622 (als Abraham Willemsen).

Benézit, E., *Dictionnaire des peintres, sculpteurs, dessinateurs et graveurs*, dl. 8, Parijs 2006, p. 1076 (als Artus Wolffort).

Díaz Padrón, M., 'Una Adoración de los Reyes Magos de Artus Wolffort rescatada del anonimato', *BSAA arte* 76 (2010), p. 214 (als Antoon Willenssens).

Díaz Padrón, M., 'Un lienzo de Artus Wolffort en la catedral de Sevilla: la piscina de Bethesda', *Laboratorio de Arte* 25 (2013), p. 905 (als Adriaen Willemhout?).

Website Museo Nacional del Prado, collectie online (laatst geraadpleegd april 2016):

<https://www.museodelprado.es/coleccion/obra-de-arte/la-huida-a-egipto/4babfc9f-f518-4b09-bcaf-070ed1dc6b4a>

De twee schilderijen zijn gemerkt met het monogram *A.W.in.F.*. Het monogram werd in het verleden in verband gebracht met Artus Wolffort. Stilistisch zijn de werken echter niet in Wolffort's oeuvre te passen. Mogelijk is de monogrammist A.W. te identificeren als Abraham Willemsen (ca.1605/1610-1672).³³⁶

[D2]

Jan Aertsen

De tenhemelopneming van Maria

Olieverf op paneel, 222 x 165 cm

Antwerpen, Sint-Pauluskerk

Herkomst afbeelding: RKD (BD/0344 -

ONS/Religion, Mythology, Allegory, History and Literature I)

Herkomst:

ca. 1617: Sint-Pauluskerk

Bibliografie:

Description des principaux ouvrages de peinture et sculpture; actuellement existans dans les eglises, couvents, & lieux publics de la Ville d'Anvers, Antwerpen 1774, p. 68 (als Jan Aertsen).

³³⁶ Padrón 2013, p.

Janssens, A., *Sint-Pauluskerk te Antwerpen en haar kunstbezit*, Antwerpen 1971, p. 108, nr. 14 (als Jan Aertsen).

Vlieghe, H., 'Zwischen Van Veen und Rubens: A. Wolffort (1581- 1641), ein vergessener Antwerpener Maler', *Wallraf-Richartz Jahrbuch* 39 (1977), p. 113 (als Artus Wolffort).

Sirjacobs, R., *Antwerpen Sint Pauluskerk : de vijftien mysteries van de Rozenkrans*, Antwerpen 1993, p. 52-53 (als Jan Aertsen).

Judson, J.R., *Rubens: the passion of Christ*, Londen 2000 [Corpus Rubenianum Ludwig Burchard 6], p. 60 (als Jan Aertsen).

Sirjacobs, R., *Sint-Pauluskerk Antwerpen. Historische gids*, Antwerpen 2001, p. 64 (als Jan Aertsen).

Sirjacobs, R., *Antwerpen Sint-Pauluskerk: Rubens en de Mysteries van de Rozenkrans*, Antwerpen 2004, pp. 82-85 (als Jan Aertsen).

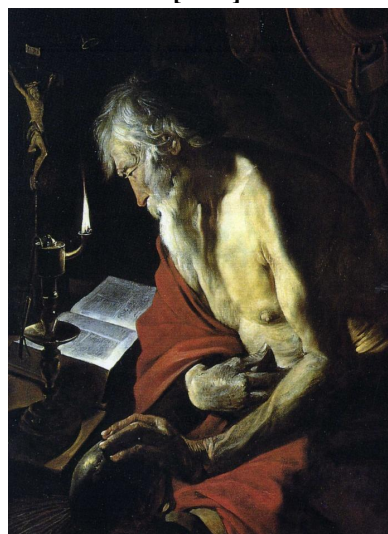
Hout, N. van, 'Schilderkunstige kanttekeningen bij de rozenkransreeks in de Sint-Pauluskerk te Antwerpen', in: Stighelen, K. van der (ed.), *Munuscula Amicorum. Contributions on Rubens and his colleagues in honour of Hans Vlieghe*, Turnhout 2006, dl. 2, pp. 469-471 (als Jan Aertsen).

Westerlaken, A. van, 'In de ban van de rozenkrans: Caravaggio's Madonna van de rozenkrans en de suite van de Vijftien Mysteries van de rozenkrans in de Sint Pauluskerk te Antwerpen nader bekeken', *Desipientia* 21 (2014) 2, noot 3 (als Jan Aertsen).

Dit schilderij werd door Vlieghe op basis van stilistisch onderzoek aan Wolffort toegeschreven. Echter wijst het prijsverschil met cat.nr. A22 erop dat dit schilderij niet van dezelfde kunstenaar afkomstig kan zijn.³³⁷

³³⁷ Zie tevens hoofdstuk 2.3 Opdrachten.

[D3]

Anonieme Vlaamse schilder 17e eeuw

De heilige Hiëronymus

Olieverf op paneel, 98 x 72 cm

Caen, Musée des Beaux-Arts de Caen (inv.nr. 91.2.1)

Herkomst afbeelding: Documentatie Rubenianum (V17-415: Wolffort, Artus)

Herkomst:

1991: Galerie Charles en André Bailly, Parijs
1991-heden: Musée de Beaux-Arts de Caen

Tentoonstellingen:

2012 (23 juni – 14 oktober), 'Corps et ombres: Caravage et le caravagisme européen', Musée Fabre, Montpellier, Musée des Augustins, Toulouse³³⁸

2012-2013 (11 november – 10 februari), 'Corps et ombres: Caravage et le caravagisme européen', Los Angeles County Museum of Art

2013 (8 maart – 16 juni). 'Corps et ombres: Caravage et le caravagisme européen', Wadsworth Atheneum Museum of Art, Hartford

Bibliografie:

Buijs, H., Berge-Gerbaud, M. van, Durey, P., *Tableaux flamands et hollandais du Musée des Beaux-Arts de Lyon*, Parijs/Lyon/Zwolle 1991 [Collections flamandes et hollandaises des Musées de Province], p. 158, met afb.

³³⁸ Dit schilderij was enkel te zien in het Musée des Augustins te Toulouse.

Tapié, A., 'Saint Jérôme', *Revue du Louvre* 5/6 (1991), p. 100, nr. 20, met afb.

Debaisieux, F., *Caen, musée des Beaux-arts: peintures françaises des XVIIe et XVIIIe*, Parijs 2000, cat.nr. 133, met afb. (als Vlaams, eerste helft 17de eeuw).

Tent.cat. Montpellier/Toulouse (Musée Fabre/Musée des Augustins) etc., *Corps et ombres: Caravage et le caravagisme Européen*, Milaan 2012, pp. 400-401, cat.nr. 112, met afb. (als Anoniem Vlaams).

Deze afbeelding wordt in het Rubenianum bewaard in de documentatiemap van Artus Wolffort. Het koptype van Hiëronymus komt inderdaad overeen met Wolffort's schilderijen van deze heilige, desondanks is de toeschrijving aan Wolffort niet houdbaar.

Dergelijke grote lichtcontrasten gebruikte Wolffort niet eerder in zijn werk. Bovendien is het schilderij van een hogere kwaliteit dan men van Wolffort gewend is.

T. TEKENINGEN

[T1]

De onthoofding van Johannes de Doper

Gesigneerd linksonder: *llfordt ft*

Pen in bruin op papier, 413 x 287 mm

Berlijn, Kupferstichkabinet der Staatliche Museen (inv.nr. 14643)

Herkomst afbeelding: Documentatie Rubenianum (V17-414, Wolffort Artus)

Herkomst:

Onbekend

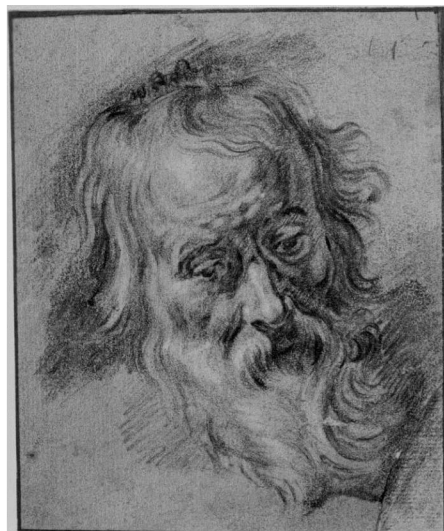
Bibliografie:

Bock, E., Rosenberg, J., Friedländer, M., *Staatliche Museen zu Berlin: die niederländischen Meister: beschreibendes Verzeichnis sämtlicher Zeichnungen mit 220 Lichtdrucktafeln*, Berlijn 1930, p. 334, cat. nr. 14643.

Vlieghe, H., 'Zwischen Van Veen und Rubens: Artus Wolffort (1581- 1641), ein vergessener Antwerpener Maler', *Wallraf-Richartz Jahrbuch* 39 (1977), p. 124, afb. 54.

Deze tekening is een schets voor een onbekend schilderij van Wolffort. Linksonder is een incompleet signatuur zichtbaar die waarschijnlijk *[wo]lffordt ft* gelezen moet hebben. De compositie, evenals de klassicerende architectuur, is kenmerkend voor Wolffort. De figuren zien we tevens in enkele van Wolffort's schilderijen: de vrouwen achter Salome op cat.nr. A15.1-2 en de figuur uiterst links op cat.nr. A20.1-8 en gespiegeld op cat.nr. A18.1-5 en A54.1-4

[T2]

Studiekop van een oude man

Zwart krijt op papier, 117 x 76 mm

Brussel, Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België (inv.nr. 4060/3087)

Herkomst afbeelding: KIK, object.nr. 20031551

Herkomst:

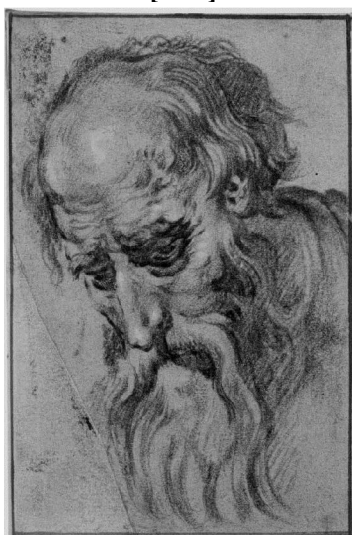
ca. 1910-1912: Geschonken aan het museum door de weduwe van Jean de Grez

Bibliografie:

Held, J.S., 'Noch einmal Artus Wollfort', *Wallraf-Richartz Jahrbuch* 42 (1981), pp.151-152, afb. 11.

Deze studiekop werd als voorbeeld gebruikt voor *De apostel Matthias* [cat.nr. A42] en de figuur linksachter Maria in *De Besnijdenis* [cat.nr. A6c].

[T3]

Studiekop van een oude man

Zwart krijt op papier, 113 x 93 mm
Brussel, Koninklijke Musea voor Schone
Kunsten van België (inv. nr. 4060/3086)
Herkomst afbeelding: KIK, object.nr. 20031550

Herkomst:

ca. 1910-1912: Geschonken aan het museum
door de weduwe van Jean de Grez

Bibliografie:

Held, J.S., 'Noch einmal Artus Wollfort', *Wallraf-Richartz Jahrbuch* 42 (1981), pp.151-152, afb. 12.

Deze studiekop werd als voorbeeld gebruikt voor *De heilige Jacobus de Mindere* [cat.nr. A40] en de figuur links achter Christus in *Christus zegent het brood tijdens de maaltijd te Emmaüs* [cat.nr. A21]. Held benoemde reeds de overeenkomst met de figuur van Jozef in *Aanbidding der Koningen* [cat.nr. A9.1-2].³³⁹

[T4]

Studiekop van een oude man

Zwart en wit krijt op bruin papier, 395 x 286
mm

Huidige bewaarplaats onbekend

Herkomst afbeelding: RKD

Herkomst:

Collectie Julius S. Held

Bibliografie:

Tent. cat. Binghamton (New York) etc., *Master drawings from the collection of Ingrid and Julius S. Held*, cat. nr. 22, met afb.

Qua tekenstijl komt deze schets volledig overeen met cat.nr. T5. De studie gebruikte

Wollfort niet direct, desondanks zijn de gelaatstrekken van de figuur achter koning Caspar in cat.nr. A9.1-2 en van de knielende figuur links in cat.nr. A6d overeenkomstig.

³³⁹ Held 1981, pp. 151-152.

[T5]

Studiekop van een oude vrouw

Zwart en rood krijt op papier, 364 x 273 mm

Parijs, Musée du Louvre (inv.nr. 20.019)

Herkomst afbeelding: RMN-Grand Palais/Art Resource, NY

Herkomst:

3 februari 1789: Veiling Bertels, Parijs (lot 74)

Bibliografie:

Rooses, M., *L'oeuvre de P.P. Rubens: histoire et description de ses tableaux et dessins*, Anwerpen 1886, dl. 5, p. 293, nr. 1573 (als Peter Paul Rubens).

Lumet, L., Rambosson, Y., *Le dessin par les grands maitres*, Parijs 1912, dl. 1, afb. 45 (als Jacob Jordaens).

Lugt, F., *Inventaire général des dessins des écoles du Nord publié sous les auspices du Cabinet des Dessins: école flamande*, Parijs 1949, dl. 1, p. 57, nr. 1248, afb. LXXVI (als school van Rubens).

Burchard, L., 'Jordaens heads-studies wrongly attributed to Rubens', *Bulletin des Musées Royaux des Beaux-Arts de Belgique IX* (1960), dl. 2, pp.

178, 182, afb. 5 (als Jacob Jordaens).

D'Hulst, R.-A., *Jordaens drawings*, Brussel 1974, dl. 2, p. 482-483, nr. B4, afb. 450 (als Jacob Jordaens (?)).

Vlieghe, H., 'Zwischen Van Veen und Rubens: Artus Wolffort (1581- 1641), ein vergessener Antwerpener Maler', *Wallraf-Richartz Jahrbuch* 39 (1977), p. 117, afb. 42.

Díaz Padrón, M., 'Un lienzo de Artus Wolffort en la catedral de Sevilla: la piscina de Bethesda', *Laboratorio de Arte* 25 (2013), p. 903, afb. 2.
Website behorend bij de tentoonstelling Rubens,

Van Dyck, Jordaens: Masterpiece in Focus (laatst geraadpleegd 31-03-2016):

<http://www.gallery.ca/rubens/en/11.htm>

Deze studiekop werd als voorbeeld gebruikt voor de knielende oude vrouw op de linkerzijde van cat.nr. A7.1-2 en een oude vrouw linksboven op cat.nr. A14.1-2, A14.4-6, A14.8-9, A14.11-14.³⁴⁰ Wolffort maakte tevens een olieverfschets van deze studiekop [cat.nr. A66.1-2]. Mogelijk tekende Wolffort de oude vrouw naar het leven en betreft het dezelfde vrouw die Rubens ca. 1615 als studie schilderde (thans in de National Gallery of Canada, inv.nr. 3339). Rubens gebruikte de kop meerdere malen in zijn composities.³⁴¹

[T6]

Aanbidding der Koningen

Zwart krijt, bruine en grijze inkt op papier, 215 x 22 mm

Huidige bewaarplaats onbekend

Herkomst afbeelding: Website Christie's

Herkomst:

Collectie Sir Robert Ludwig Mond, Londen
16 november 2005: Veiling Christie's,
Amsterdam (lot 208); verkocht voor €1320,-

Bibliografie:

Borenus, T., Wittkower, R., *Catalogue of the collection of drawings by the Old Masters formed*

³⁴⁰ Vlieghe 1977, p. 117, Padrón 2013, p. 903.

³⁴¹ Website Rubens, Van Dyck, Jordaens: Masterpiece in Focus (laatst geraadpleegd 31-03-2016): <http://www.gallery.ca/rubens/en/11.htm>

by Sir Robert Mond, Londen 1937, cat.nr. 371 (als Omgeving van Rubens, ca. 1620).

Amsterdam, Veilingcatalogus (Christie's), *Old master pictures and drawings*, 16 november 2005, lot 280 (als Vlaamse School).

Website Christie's (laatst geraadpleegd 31-03-2016):

<http://www.christies.com/lotfinder/lot/flemish-school-circa-1620-the-adoration-of-4605967-details.aspx?intobjectid=4605967>

Deze tekening wordt in het RKD in de documentatiemap van Artus Wolffort gevonden. De compositie vertoont inderdaad overeenkomsten met de verscheidene versies van de *Aanbidding der Koningen* van Wolffort. De tekening lijkt een voorbereidende schets te zijn geweest voor cat.nr. A9.1-2 en/of cat.nr.A10 . De jongen die zich op de achtergrond aan een zuil vasthoudt ziet men in aangepaste vorm terug op cat.nr. A10.

Tot besluit

Artus Wolffort is een typische Antwerpse kunstenaar die als zo veel van zijn tijdgenoten in de schaduw is komen te staan van Rubens' grootheid. Hierdoor was het onderzoek naar Wolffort onvolledig en voornamelijk gericht op de reconstructie van zijn oeuvre die omvangrijk blijkt te zijn geweest. Het is dan ook verbazingwekkend dat de naam Artus Wolffort al zo gauw in de vergetelheid is geraakt. Zijn werken waren immers talrijk en moeten bovendien door heel Europa heen verspreid zijn geweest.

In dit onderzoek zijn de eerste voorzichtige stappen gezet om een overzicht te creëren van niet alleen het oeuvre, maar tevens het leven van Artus Wolffort. Het heeft er onder andere in geresulteerd dat we inmiddels beter zijn geïnformeerd over Wolffort's tijd in Dordrecht, wat het gezin daar bracht en waar Wolffort zijn eerste stappen zou zetten in de schilderkunst. Aangaande Wolffort's vestiging in Antwerpen werd de reeds bekende informatie voorzien van verschillende archiefstukken, met zekerheid kan daardoor bijvoorbeeld vastgesteld worden dat Peter van Mol in opleiding is geweest bij Artus Wolffort.

Wolffort was een *braaf Schilder in Historiestukken* maar had evenwel een eigen stijl die herkend wordt aan een fascinatie voor de realistische weergave van het stoffelijke, zoals rimpels in gezicht en handen en ruïnearchitectuur. Gebleken is dat Wolffort als kunstenaar wellicht weinig innovatief was, hij zou zijn inspiratie voornamelijk uit werken van Van Veen en Rubens halen, maar hij desondanks een succesvolle carrière had. Zijn carrière is wat dat betreft exemplarisch voor het Antwerpen van de zeventiende eeuw, waarin schilderijen werden behandeld als ieder ander handelsproduct en op haast industriële wijze werden geproduceerd.

Bibliografie

- ASAERT, G., *1585: De val van Antwerpen en de uittocht van Vlamingen en Brabanders*, Tielt 2004.
- AUWERA, J. vander, 'Afgemeten, ingelijst en opgelijst. Kanttekeningen bij enkele aanvullingen op het oeuvre van Artus Wolffort (Antwerpen 1581-1641)', in: Stighelen, K., van der, (ed.), *Munuscula Amicorum. Contributions on Rubens and his colleagues in honour of Hans Vlieghe*, Turnhout 2006, dl. 2, pp. 593-612.
- BALEN, M., *Beschryvinge der stad Dordrecht: vervatende haar begin, opkomst, toeneming, en verdere stant (...)*, 4 dln., Dordrecht 1677.
- BÉNÉZIT, E., *Dictionary of artists*, 14 dln., Parijs 2006 [originele uitgave 1911-1923].
- BERTI, L., CANEVA, C., *Gli Uffizi: catalogo generale*, 2 dln., Florence 1980.
- BIALOSTOCKI, J., WALICKI, M., *Europäische Malerei in polnischen Sammlungen 1300-1800*, Warschau 1957.
- BIE, C. de, *Het gulden kabinet vande edele vry schilderconst: inhoudende den lof vande vermarste schilders, architecten, beldthouwers ende plaetsnyders, van dese eeuw*, 3 dln., Antwerpen 1662.
- BLANKERT, A., 'Heraclitus en Democritus', *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek* 18 (1967), pp. 31-124.
- BODART, D., *Les peintres des Pays-Bas méridionaux et de le principauté de Liège à Rome au XVIIème siècle*, 2 dln., Brussel/Rome 1970.
- BOK, M., J., *Vraag en aanbod op de Nederlandse kunstmarkt, 1580-1700*, Utrecht 1994 [gepubliceerd proefschrift].
- BRANDEN, F.J. van den, *Geschiedenis der Antwerpsche schilderschool*, 2 dln., Antwerpen 1883.
- BRIELS, J., *Zuid-Nederlandse immigratie 1572-1630*, Haarlem 1978.
- BRIELS, J., *Zuid-Nederlanders in de Republiek 1572-1630: een demografische en cultuurhistorische studie*, Sint-Niklaas 1985.
- BRIELS, J., *Vlaamse schilders en de dageraad van Hollands Gouden Eeuw 1585-1630*, Antwerpen 1997.
- BROOS, T.J., *Tussen zwart en ultramarijn: de levens van schilders beschreven door Jacob Campo Weyerman (1677-1747)*, Amsterdam 1990 [gepubliceerd proefschrift].
- BROWN, C., *Van Dyck*, Oxford 1982.
- BRUYN, J., 'Een onderzoek naar zeventiende-eeuwse schilderijenformaten, voornamelijk in Noord-Nederland', *Oud Holland* 18 (1979), pp. 96-115.
- BRYAN, M., ed. Williamson, *Bryan's dictionary of painters and engravers*, 5 dln., Londen 1905 [originele uitgave 1816].
- BUIJS, H., BERGE-GERBAUD, M. van, DUREY, P., *Tableaux flamands et hollandais du Musée des Beaux-Arts de Lyon*, Parijs/Lyon/Zwolle 1991 [Collections flamandes et hollandaises des Musées de

Province].

CHAMPLIN, J. D., *Cyclopedia of painters and paintings*, 4 dln., New York 1885-1887.

CHOMENTOVSKAJA, O., 'Le comput digital: Histoite d'un geste dans l'art de la Renaissance Italienne', *Gazette des Beaux-Arts* XX (1938), pp. 157-172.

CHONG, A., WIESEMAN, M.E., 'De figuurschilderkunst in Dordrecht', in: Tent.cat. Dordrecht (Dordrechts museum), *De zichtbaere werelt: schildererkunt uit de Gouden Eeuw in Hollands oudste stad*, Zwolle/Dordrecht 1992, pp. 13-33.

DALEN, J. van, 'Iets over de schilders Claes, Hans en Willem Snellaert', *Oud Holland* 22 (1904) 1, pp. 59-64.

DENUCÉ, J., *Kunstuitvoer in de 17de eeuw te Antwerpen: de firma Forchoudt*, Antwerpen 1931 [Bronnen voor de geschiedenis van de Vlaamsche kunst 1].

DENUCÉ, J., *De Antwerpsche 'Konstkamers': inventarissen van kunstverzamelingen te Antwerpen in de 16e en 17e eeuwen*, Amsterdam 1932.

DESCAMPS, J. B., *Vie des peintres flamands et hollandais, réunie à celle des peintres italiens et français*, 5 dln., Marseille 1842-1843.

DÍAZ PADRÓN, M., 'Un lienzo de La piscina de Bethesda de Artus Wolffort con atribución a P. van Moll', *Tendencias* 15 (2008), p. 60.

DÍAZ PADRÓN, M., 'Una Adoración de los Reyes Magos de Artus Wolffort rescatada del anonimato', *BSAA arte* 76 (2010), pp. 209-214.

DÍAZ PADRÓN, M., 'Un lienzo de Artus Wolffort en la catedral de Sevilla: la piscina de Bethesda', *Laboratorio de Arte* 25 (2013), pp. 901-908.

DUSSIEUX, L., et al., *Mémoires inédits sur la vie et les ouvrages des membres de l'académie royale de peinture*, 2 dln., Parijs 1854.

DUVERGER, E., 'Bronnen voor de geschiedenis van de artistieke betrekkingen tussen Antwerpen en de Noorderlijke Nederlanden tussen 1632 en 1648', in: *Miscellanea Jozef Duverger: bijdragen tot de kunstgeschiedenis der Nederlanden*, dl. 1, Gent 1968, pp. 336-373.

DUVERGER, E., 'Arnout Vinckenborgh, een weinig bekend schilder te Antwerpen uit het begin van de XVIIe eeuw', in: *Jaarboek van het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten* (1973), pp. 233-246.

DUVERGER, E., *Antwerpse kunstinventarissen uit de zeventiende eeuw*, 14 dln., Brussel 1984-2009 [Bronnen voor de kunstgeschiedenis van de Nederlanden 1].

ENGERTH, E. von, *Kunsthistorische Sammlungen des allerhöchsten Kaisers-hauses: Gemälde. Beschreibendes Verzeichnis*, 3 dln., Wenen 1882-1886.

FABRI, R., 'Triptieken in situ gebruikt. Een open of gesloten wereld?', in: Tent.cat. Antwerpen (Onze-Lieve-Vrouwekathedraal), *Van Quinten Metsijs tot Peter Paul Rubens: meesterwerken uit het*

Koninklijk Museum terug in de kathedraal, Antwerpen 2009, pp. 32-43.

FÉLIBIEN, A., ed. Trevoux, *Entretiens sur la vie et les ouvrages des plus excellences peintres anciens et modernes*, 6 dln., Parijs 1725 [originele uitgave 1666-1688].

FILIPCZAK, Z.Z., *Picturing art in Antwerp*, Princeton 1987.

FOUCART, J., 'Postface à l'exposition: Le siècle de Rubens dans les collections publiques françaises', *La Revue du Louvre et des Musées de France* 29 (1979), pp. 151-157.

FRIMMEL, Th. von, *Geschichte der Wiener Gemäldesammlungen*, 4 dln., München 1913 [originele uitgave 1899-1901].

GALESLOOT, L., 'Un procès de vente de tableaux attribués à Antoine van Dyck', *Annales de l'Académie d'Archéologie de Belgique* 24 (1868), pp. 561-606.

GAULT DE SAINT-GERMAIN, P.M., *Guide des amateurs de tableaux pour les écoles allemande, flamande et hollandaise*, Parijs 1841.

GÉNARD, P., 'Intrede van den Prins-Kardinaal Ferdinand van Spanje te Antwerpen op 17 april 1635', *Antwerpsch archievenblad* 13 (1874), pp. 215-345.

GERSON, H., 'C. Holsteyn of A. Wolffordt', *Kunsthistorische mededelingen van het Rijksbureau van Kunsthistorische Documentatie* 1 (1946), pp. 5-6.

GOOL, J. van, *De nieuwe schouburg der Nederlantsche kunstschilders en schilderessen*, 2 dln., Den Haag 1750-1751 ['gedrukt voor den auteur'].

GÖRES, B. (ed.), OESTERREICH, M., *Beschreibung der Königlichen Bildergalleri und des Kabinetts im Sans-Souci*, Berlijn 1996 [oorspronkelijke uitgave 1764].

GROENENDIJK, P., *Beknopt biografisch lexicon van Zuid- en Noord-Nederlandse schilders, graveurs, glasschilders, tapijtwevers et cetera van ca. 1350 tot ca. 1720*, Utrecht 2008.

GROOT, J.M. de, 'Dordtse schilders', in: Frijhof, W., Nutseling, H., Spies, M., *Geschiedenis van Dordrecht: van 1572 tot 1813*, Hilversum 1998, pp. 384-393.

HABERDITZL, F.M., 'Die Lehrer des Rubens', *Jahrbuch der kunsthistorischen Sammlungen des allerhöchsten Kaiserhauses* 27 (1907-1909), pp. 161-236.

HAIRS, M. L., *Dans le sillage de Rubens: les peintres d'histoire anversois au XVIIe siècle*, Luik 1977.

HAVERS, E., 'De Dordtse ruimte: veranderend beeld van stad en omgeving', in: Frijhof, W., Nutseling, H., Spies, M., *Geschiedenis van Dordrecht: van 1572 tot 1813*, Hilversum 1998, pp. 38-71.

HELD, J. S., 'Noch einmal Artus Wolffordt', *Wallraf-Richartz Jahrbuch* 42 (1981), pp. 143-156.

HOFSTEDE DE GROOT, C., *Arnold Houbraken und seine "Groote schouburgh," kritisch beleuchtet*, Den Haag 1893.

HOUBRAKEN, A., *De groote schouburgh der Nederlantsche konstschilders en schilderessen*, 3 dln., Amsterdam 1718-1721.

HOUT, N. van, 'Schilderkunstige kanttekeningen bij de Rozenkransreeks in de Sint-Pauluskerk te Antwerpen', in: Stighelen, K., van der, (ed.), *Munuscula Amicorum. Contributions on Rubens and his colleagues in honour of Hans Vlieghe*, Turnhout 2006, dl. 2, pp. 443-477.

JAGER, R. de, 'Meester, leerjongen, leertijd: Een analyse van zeventiende-eeuwse Noord-Nederlandse leerlingcontracten van kunstschilders, goud- en zilversmeden', *Oud-Holland* 104 (1990) 2, pp. 69-110.

JAKUMEIT-PIETSCHMANN, C., *Künstlerkonkurrenz in Antwerpen zu Beginn des 17. Jahrhunderts: Janssen, Jordaens & Rubens*, Weimar 2010 [gepubliceerd proefschrift].

KRAMM, C., *De levens en werken der Hollandsche en Vlaamsche kunstschilders, beeldhouwers, graveurs en bouwmeesters, van den vroegsten tot op onzen tijd*, 7 dln., Amsterdam 1857-1864.

MAERE, J. de, WABBES, M., *Illustrated dictionary of 17th century Flemish painters*, 3 dln., Brussel 1994.

MAEYER, M. de, *Albrecht en Isabella en de schilderkunst: bijdrage tot de geschiedenis van de XVIIe eeuwse schilderkunst in de Zuidelijke Nederlanden*, Brussel 1955.

MARCHI, N. de, Miegroet, H.J. van, 'Art, value and market practices in the Netherlands in the Seventeenth century', *The Art Bulletin* 76 (1994) 3, pp. 451-464.

MARCHI, N. de, GINHOVEN, S. van, MIEGROET, H.J. van, 'Supply-demand imbalance in the Antwerp paintings market, 1630-1680', in: Marchi, N. de, Raux, S., *Moving Pictures. Intra-European trade in images, 16th-18th centuries*, Turnhout 2014 [Studies in European urban history 34].

MARINUS, M.J., *De contrareformatie te Antwerpen (1585-1676). Kerkelijk leven in een grootstad*, Brussel 1995.

MARTIN, J.R., *The decorations for the Pompa Introitus Ferdinandi*, Brussel 1972 [Corpus Rubenianum Ludwig Burchard 16].

MIEDEMA, H., *Het archiefbescheiden van het st. Lukasgilde te Haarlem*, 2 dln., Alphen aan de Rijn 1980.

M.V., *Iconography, ou, Vies des hommes illustres du XVII. Siècle*, 2 dln., Amsterdam/Leipzig 1759.

NAGLER, G.K., *Neues allgemeines Künstler-Lexicon (...)*, 25 dln., München 1835-1852.

NAGLER, G.K., *Die Monogrammisten und diejenigen bekannten und unbekannten Künstler aller schulen*, 6 dln., München 1858-1863.

Nieuwen almanach der konst-schilders, vernissers, vergulders en marmelaers voor het jaer Ons Heere Jesu Christi 1777, 2 dln., Gent 1777.

NUSTELING, H., 'De stadsfinanciën: maatstaf van welvaart', *Geschiedenis van Dordrecht: van 1572 tot 1813*, dl. 2, Hilversum 1998, pp. 117-129.

OBREEN, F.D.O., *Archief voor Nederlandsche kunstgeschiedenis: verzameling van meerendeels onuitgegeven berichten en mededeelingen (...)*, 7 dln., Rotterdam 1878-1890.

OVERVOORDE, J.C., *Rekeningen van de gilden van Dordrecht*, Den Haag 1894.

PAUW-DE VEEN, L. de, *De begrippen 'schilder'. 'schilderij' en 'schilderen' in de zeventiende eeuw*, Brussel 1969 [Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België. Klasse der schone kunsten 31].

POORTER, N. de, 'Seriewerk en recyclage: doorgedreven efficiëntie in het geroutineerde atelier van Jacob Jordaens', in: Vlieghe, H., Balis, A., Velde, C. van de, *Concept, design & execution in Flemish painting (1550-1700)*, Turnhout 2000, pp. 213-232.

ROBERTS-JONES, P. (ed.), *Le dictionnaire des peintres belges du XIVe siècle à nos jours (...)*, 3 dln., Brussel 1995.

ROETHLISBERGER, M. G., BOK, M.J., *Abraham Bloemaert and his sons*, 2 dln., Gent 1993.

ROMBOUTS, P., LERIUS, T. van., *De liggeren en andere historische archieven der Antwerpsche Sint Lucasgilde*, 2 dln., Amsterdam 1961 [herdruk der uitgave Antwerpen – Den Haag 1864-1876].

ROMBOUTS, P., ROOSES, M., *Boek gehouden door Jan Moretus II als deken der St. Lukasgilde (1616-1617)*, Antwerpen 1878 [Maatschappij der Antwerpsche bibliophilen 1].

ROOSES, M., *Geschiedenis der Antwerpse schilderschool*, Gent/Antwerpen/Den Haag 1879.

ROOSES, M., *Jordaens' leven en werken*, Amsterdam/Antwerpen 1906.

SANZSALAZAR, J., 'New drawings by Willem van Herp in the Louvre', *Master Drawings* 47 (2009) 3, pp. 366-378.

SCHLIE, F., 'Kleine Studien über einige niederländische und deutsche Meister in der Großherzoglichen Gemäldegalerie zu Schwerin', *Zeitschrift für bildende Kunst* 17 (1882), pp. 61-64, 125-131.

SCHWEITZER, G., SCHOON, P., 'Painting in Dordrecht 1600-1850', in: Tent.cat. Nagasaki (Palace Huis ten Bosch museum), *Masters of Dordrecht: 17th, 18th and 19th century paintings from the collection of the Dordrechts Museum*, Nagasaki 1993, pp.

SEELIG, G., *Abraham Bloemaert (1566-1651): Studien zur Utrechter Malerei um 1620*, Berlijn 1997 [gepubliceerd proefschrift].

SEYN, E.M.H. de, *Dessinateurs, graveurs et peintres des anciens Pays-Bas: école Flamande et Hollandaise*, Turnhout 1949.

SIRET, A., *Dictionnaire historique et raisonné des peintres (...)*, 2 dln., Berlijn 1924 [derde editie].

SOLY, H., *Urbanisme en kapitalisme te Antwerpen in de 16de eeuw. De stedenbouwkundige en industriële ondernemingen van Gilbert van Schoonbeke*, Brussel 1977 [Gemeentekrediet van België]

47].

SLAVÍČEK, L., *Flemish paintings of the 17th and 18th centuries: illustrated summary catalogue*, Praag 2000.

SLUIJTER, E.J., 'Over Brabantse voddens, economische concurrentie, artistieke wedijver en de groei van de markt voor schilderijen in de eerste decennia van de zeventiende eeuw', *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek* 50 (1999), pp. 113-143.

STORME, H., *Die trouwen wilt voorsichtelijck. Predikanten en moralisten over de voorbereiding op het huwelijk in de Vlaamse bisdommen (17^e-18^e eeuw)*, Leuven 1992 [Symbolae 10].

THIEL-STROMAN, I. van, 'Johannes Artusz Wolfert', in: Köhler et al, *Painting in Haarlem 1500-1850: the collection of the Frans Hals Museum*, Haarlem 2006, pp. 353-355.

THIEME, U., BECKER, F., *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart*, 37 dln., Leipzig 1907-1950.

THIJS, A.K.L., 'De Antwerpse luxenijverheid: winstbejag en kunstzin', in: Tent.cat. Antwerpen (Hessenhuis), *Antwerpen, verhaal van een metropool*, Gent 1993, pp. 105-113.

TICOZZI, S., *Dizionario degli architetti, scultori, pittori, intagliatori in rame ed in pietra, coniatori di medaglie, musaicisti, niellatori, intarsiatori d'ogni età a d'ogni nazione*, 4 dln., Milaan 1830-1833.

TÜMPPEL, A., 'Claes Cornelisz Moeyaert', *Oud Holland* 88 (1974) 1, pp. 1-164.

TÜMPPEL, A., 'Zu Unrecht zugeschriebene Gemälde', *Oud Holland* 88 (1974) 4, pp. 281-290.

VEERMAN, W., 'Cuyp, een Dordtse kunstenaarsfamilie', in: Tent.cat. Dordrecht (Dordrechts museum), *Aelbert Cuyp en zijn familie*, Dordrecht 1977, pp. 11-21.

VERMEYLEN, F., *Painting for the market: commercialization of art in Antwerp's Golden Age*, Turnhout 2003 [Studies in European Urban History (1100-1800) 2].

VLIEGHE, H., 'Zwischen Van Veen und Rubens: Artus Wolffort (1581-1641), ein vergessener Antwerpener Maler', *Wallraf-Richartz Jahrbuch* 39 (1977), pp. 93-136.

VLIEGHE, H., 'De leerpraktijk van een jonge schilder: het notitieboekje van Pieter van Lint in het Institut Néerlandais te Parijs', *Jaarboek Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen*, Antwerpen 1979, pp. 249-279.

VLIEGHE, H., 'Nog wat over Wolffort, zijn atelier en Van Lint', in: *Feestbundel bij de opening van het Kolveniershof en het Rubenianum*, Antwerpen 1981, pp. 83-87.

VLIEGHE, H., 'Rubens' beginnende invloed: Arnout Vinckenborgh en Jordaens' vroegste tekeningen', *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek* 38 (1987), pp. 383-396.

VLIEGHE, H., 'Wolffaert (Wolffaert), Artus, schilder.', in: Maton, J., *Nationaal Biografisch Woordenboek*, dl. 13, Brussel 1990, pp. 885-889.

VLIEGHE, H., 'Maatwerk en confectie. Over de functie van historieschilderkunst in de Vlaamse stad

van de 17de eeuw', in: Tent.cat. Brussel (Galerij van het Gemeentekrediet), *Stad in Vlaanderen. Cultuur en maatschappij 1477-1787*, Brussel 1991, p. 255-268.

VLIEGHE, H., 'Rubens' atelier en de historieschilderkunst in Vlaanderen: De feiten op een rijtje', in: Tent.cat. Boston/Toledo (Museum of Fine Arts/Museum of Art), *De eeuw van Rubens*, Amsterdam 1994, pp. 159-166.

VLIEGHE, H., *Flemish art and architecture, 1585-1700*, New Haven 1998.

VLIEGHE, H., 'The execution of Flemish paintings between 1550 and 1700: a survey of the main stages', in: Vlieghe, H., Balis, A., Velde, C. van de, *Concept, design & execution in Flemish painting (1550-1700)*, Turnhout 2000, pp. 195-211.

VOET, L., 'De metropool en haar verhaal', in: Tent.cat. Antwerpen (Hessenhuis), *Antwerpen, verhaal van een metropool*, Gent 1993, pp. 13-17.

WEYERMAN, J.C., *De levens-beschryvingen der Nederlandsche konst-schilders en konst-schilderessen (...)*, 4 dln., Den Haag 1729-1769.

WILLIGEN, A. van der, *Les artistes de Harlem: Notices historiques avec un Précis sur la Gilde de St. Luc*, Haarlem 1870.

WURZBACH, A. von, *Niederländisches Künstlerlexikon*, 3 dln., Leipzig 1906-1911.

TENTOONSTELLINGSCATALOGI

ANTWERPEN (Onze-Lieve-Vrouwekathedraal), *Van Quinten Metsijs tot Peter Paul Rubens: meesterwerken uit het Koninklijk Museum terug in de kathedraal*, Antwerpen 2009.

DELFT (Museum het Prinsenhof), *Prisma der Bijbelse kunst*, Delft 1952.

KASSEL (Musée départemental de Flandre), *Sensualité et volupté: le corps féminin dans la peinture flamande du XIVe au XVIIe siècles*, Milaan 2010.

NEW YORK (Hoogsteder-Naumann Ltd.), *A selection of Dutch and Flemish seventeenth-century paintings*, New York 1983.

WEBSITES

Christie's, past auctions

<http://www.christies.com/results/>

Deutsches Historisches Museum, Bundesarchiv

http://www.dhm.de/datenbank/ccp/dhm_ccp.php?seite=9

Felixarchief, Register van de kadastrale ligger van Antwerpen (1584-1585) door Gilbert Degueldre

<http://zoeken.felixarchief.be/zHome/Home.aspx?af=79&inr=42&digi=1>

Hoogsteder & Hoogsteder, paintings

<http://hoogsteder.com/paintings/supper-emmaus/>

Internet Archive

<https://archive.org/>

Joconde, Portail des collections des Musées de France

<http://www.culture.gouv.fr/documentation/joconde/fr/pres.htm>

Koninklijk instituut voor het Kunstpatrimonium

<http://balat.kikirpa.be/intro.php>

National Gallery of Canada, 'Rubens, Van Dyck & Jordaens: Masterpiece in focus'

<http://www.gallery.ca/rubens/en/11.htm>

Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie, artists

<https://rkd.nl/nl/explore/artists>

Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie, images

<https://rkd.nl/nl/explore/images>

Sotheby's, Sold lot archive

<http://www.sothebys.com/en/auctions/lots-archive.html>

Afkortingen

DTB	Doop-, trouw-, begraafboeken (in RAD: toegangsnummer 11)
FA	Felixarchief Antwerpen
KIK	Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium
N	Notarieel archief Antwerpen
PK	Archief van de privilegekamer Antwerpen
PR	Parochieregisters Antwerpen
RAD	Regionaal archief Dordrecht
RKD	Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie, Den Haag
SR	Schepenregisters Antwerpen

Gedrukte bronnen

Bron 1

Bie 1661, p. 413

Boven den selven is oock een groot Meester inde Schilder-const_Aertus Wolffaert Schilder van Antwerpen, soo seer te prijzen in de handelingh van devotie als Poeterije/ fraey in ordonnantien en cloecke ghesteltenis tot welstandt vande Const.

Bron 2

Félibien 1672 (dl. 2), p. 191

Entre ceux qui avoient bien de la vogue dans les Païs-Bas, VOLFAR n'étoit pas de moindres, bien qu'il ne se vît de lui que des choses de peu de merite. Vanmol étoit son disciple.

Bron 3

Houbraken 1718 (dl.1), p. 189

ARTUS WOLFART Antwerpenaar: Die niet alleen berugt is door 't schilderen van zedebeelden, maar ook Fabelen en potseryen.

Houbraken 1719 (dl. 2), p. 145

Als ook een Artus Wolfart van Antwerpen, die zoo wel Zeedestukken als Boerteriyen schilderde. En word hij geprezen om zyn fraaije schikking en kloek penceel.

Bron 4

Weyerman 1729 (dl. 2), p. 219

Artus Wolfaarts

Was ook een Antwerpenaar, geboren by en ontrent die tyd, een braaf Schilder in Historiestukken, zo in godvruchtige Bybelstoffen en in Mirakelen der Heyligen, als in Dichtkundige Vindingen, en in vrolyke Voorwerpen; zynde hy daarenboven berucht door zyne kloeke Ordonnantien, en welgekoloreerde Figuren.

Bron 5

Descamps 1754 (dl. 2), p. 371

Wolfaerts est connu dans la ville d'Anvers, lieu de sa naissance, comme un peintre habile, ingénieux et spirituel; il s'est distingué dans les sujets d'histoire, et principalement dans ceux qu'il a pris dans les actes des apôtres et dans l'Écriture sainte: il semblait que son imagination prit des ailes pour s'élever jusqu'à la hauteur de l'événement qu'il osait traiter; toujours en affaiblissait-il moins qu'un autre la noblesse et la vraisemblance. Ses compositions sont simples mais grandes; ses fonds ornés d'une belle architecture ou de paysages qu'il ne faisait jamais de caprice; le costume y était observé jusqu'à représenter les lieux tels qu'ils sont exprimés dans le texte.

Wolfaerts avait l'esprit très-orné; il ne connaissait pas moins la mythologie que l'histoire: il a peint des sujets allégoriques où l'homme d'esprit brille autant que le peintre habile. On a aussi de lui quelques tableaux assez plaisans, dans le goût de Teniers; c'étaient les amusemens de ses quarts d'heure perdus et de sa récréation. Il dessinait bien et coloriait naturellement. On ignore l'année de sa mort.

Bron 6

Amsterdam/Leipzig 1759 (dl. 2), p. 97

Artus Wolfart natif d'Anvers étoit issu d'une famille ancienne & fort considérée dans son païs, qui par ses belles qualités, son amour pour sa patrie & les services importants rendus à son Prince, s'étoit fait connoître dès long-tems à la cour de Bruxelles, & avoit mérité par ces voies justes & légitimes d'être élevée à des emplois très honorables. Un de ses proches parents avoit été pourvu de la charge de Drossart de Brabant du tems de l'Archiduc Albert, l'occupoit encore à la mort de ce Prince, & en cette qualité assistoit à sa pompe funebre. Nous ne rapporterons point ici ses autres ancêtres, qui de génération en génération ont transmis l'honneur & la vertu à leurs enfans. Vérité que nous ne croyons point révoicable en doute: ainsi nous passerons à ce qui le regarde personnellement & à son habileté dans la peinture. Motif principal qui a engagé le chevalier Antoine van Dyck à faire son portrait, afin de graver par là son nom au temple de la mémoire, & pour apprendre à la postérité que dans les derniers tems même, les personnes d'une naissance distinguée se sont fait un plaisir de s'appliquer à cet art.

Les parents d'Artus Wolfart, prirent un soin particulier de son éducation. On lui fit apprendre de bonne heure tout ce qui étoit convenable à la qualité de sa naissance, & propre à soutenir l'honneur de leur maison. Le dessein en fit partie, non en vue qu'il devînt peintre: mais parceque cet art étant alors dans un état très florissant à Anvers, & faisant souvent l'entrétien des belles compagnies, il convenoit à un jeune homme qui devoit paroître dans le monde d'en connoître au moins superficiellement les principes & les beautés. Contre leur attente, Artus en fut épris, presque'aussi tôt qu'il commençat à s'y appliquer. Les langues n'eurent plus pour lui les mêmes

attraits qu'elles avoient eus auparavant, il retrancha une partie du tems qu'il avoit coutume de leur donner pour l'employer au dessein: enfin il les abandonna entierement pour de livrer sans réserve à la peinture. Ses parents en eurent quelque mécontentement: mais l'amour tendre qu'ils avoient pour lui, les empêcha de s'opposer efficacement à la forte inclination qu'il témoignoit. Ils dissimulerent dans l'espérance qu'elle changeroit avec l'âge: mais au contraire elle augmenta. Travail, étude, lecture tout s'y rapportoit. L'histoire ancienne fortifioit son penchant, & la haute estime où il voyoit les Rubens & les Van Dyck, chéris des Princes, honorés des grands, estimés de leur semblables, admirés de leurs concitoyens, l'encourageoit à faire tous ses efforts pour leur ressembler.

Ses talents naturels cultivés avec soin pendant quelques années se développèrent, il copia avec succès les modèles qu'on lui donnoit: il continua par enrichir les copies de ces originaux, & enfin ennuyé de cette servitude, qui l'empêchoit de s'abandonner au feu de son imagination, il s'affranchit des maîtres, donna l'effort à son esprit, peignit d'invention, & d'une maniere qui sentant son artiste, faisoit voir qu'il ne s'étoit adonné à la peinture qu'en suivant les impressions de sa Minerve. La lecture des auteurs sacrés & profanes ayant rempli son imagination de belles idées, il les arrangea avec intelligence & son pinceau les exécuta avec art. On vit paroître ses tableaux qui plurent au public & charmerent les curieux. Des grands sujets historiés de la Bible, les miracles des Saints, les Dieux tant vantrés par les poètes, les fables & quelques plaisanteries devinrent alternativement la matiere de ses compositions, rendirent ses talents recommandables, & firent rechercher ses ouvrages. Il y en a toutefois qui estiment beaucoup plus ceux dont les sujets sont de peu de conséquence. Selon quelques auteurs flamands, on remarquoit avec plaisir dans les uns & dans les autres, un grand goût d'ordonnance, un pinceau frais & moelleux & un excellent coloris. C'est sur ces trois avantages que roulent toutes les louanges qu'ils lui donnent, & ils gardent un profond silence sur son dessein & sur ses qualités personnelles.

Documenten

Document 1

1571, 7 juli – Huwelijk François Wolffort en Marygen Dirck

FA PR 215 (Huwelijksregister), f. 71

Op 7 juli 1571 werden *Francois Wolffaert* en *Mayken Diericx* getrouwd in de St. Jacobskerk te Antwerpen, door een priester genaamd *Phillipus*. Achter de naam *Mayken Diericx* staat genoteerd *Dordrari*.

Document 2

1572, 21 april – Doop Jacobus Wolffort

FA PR 46 (Doopregister), f. 103

Jacobus werd gedoopt op 21 april 1572 in de Sint Jacobskerk te Antwerpen als kind van *Franshoys Wolffraet*. Hierbij waren als getuigen aanwezig *Jacob Wolffaert* en *Anna Wolffaert*.

Document 3

1573, 12 juni – Doop Theodoricus Wolffort

FA PR 69 (Doopregister), f. 150v

Theodoricus werd gedoopt op 12 juni 1573 in de Sint Walburgiskerk te Antwerpen als kind van *Franchoos Wolffaert*. Hierbij waren als getuigen aanwezig *Pauwels Wolffart* en *Magdalena Wolffarts*.

Document 4

1574, 10 december – Doop Franciscus Wolffort

FA PR 69 (Doopregister), f. 166r

Franciscus werd gedoopt op 10 december 1574 in de Sint Walburgiskerk te Antwerpen als kind van *Franchoos Wolffart*. Hierbij waren als getuigen aanwezig *Franch[ois] Lefoort* en *Magdalena Bertels*.

Document 5

1580 – Betaling van de 50ste penning door Marygen Dirck

RAD 3 (Stradsarchieven 1572-1795), inv. nr. 3962, f. 13

Maryken Dircksd. betaalde in 1580 drie gulden aan verpondingsgeld voor een woning aan de zuidzijde van de Grotekerksbuurt, gelegen naast het huis van *Bouwen Geeritssen schilder* aan de ene zijde en het huis van *Jan Govertssen deurwaarder* aan de andere zijde.

Document 6

1584, 8 februari – Doop naamloos kind

RAD 11, inv.nr. 1 (Doopboeken 1574-1590), f. 96r

Een naamloos kind werd gedoopt op 8 februari 1584 in de Nederlandse Hervormde Gemeente te Dordrecht als kind van *Franchoijs Wolffartsz* en *Maricken Dierixcdr*. Hierbij waren als getuigen aanwezig [H?]ans de la Falij, *Niclaes Ariaensz* en *Berten Cornelisdr*.

Document 7

1586, 1 augustus – Doop Aelken Wolffort

RAD 11, inv.nr. 1 (Doopboeken 1574-1590), f. 127r

Aelken werd gedoopt op 1 augustus 1586 in de Nederlandse Hervormde Gemeente te Dordrecht als kind van *Franchoijs Wolfart* en *Maricken Diericxdr*. Hierbij waren als getuigen aanwezig *Jan Peters* en *Annicken Cornelisdr*.

Document 8

1594, 2 juli – Doop Maria Wandelaer

FA PR 11 (Doopregister), f. 50r

Maria werd gedoopt op 2 juli 1594 in de Onze-Lieve-Vrouwekathedraal te Antwerpen als kind van *Peeter Wandelaer* en *Magdeleen Stay Wandelaers*. Hierbij waren als getuigen aanwezig *Guiliam van Staei* en *M[en?]ey Stay Clemens*.

Document 9

1594, 15 september – Betaling verpondingsgeld door *Franchoijs Wolffort*

RAD 3 (Stadsarchieven 1572-1795), inv.nr. 3965, f. 15

Franchoijs Wolffertss betaalde op 3 september 1594 elf ponden en vijf stuivers aan verpondingsgeld voor een woning aan de zuidzijde van de Grotekerksbuurt, gelegen naast het huis van *Bouwen Gerritssz schilder* aan de ene zijde en *Jan Govertssz* [beroep onleesbaar] aan de andere zijde.

Document 10

1599, mei – Transportakte woning *Boudewyn Gerritsz*

RAD 9 (Gerecht van Dordrecht), inv. nr. 1581, f. 81-82r

Ten gevolge van *de doodt van Boudewyn Gerritsz schilder en Aechgen Buysers Willemsdr syne huysvrouwe* werd hun woning in mei 1599 verkocht. De woning was *staende ende gelegen ontrent de groote kerke binnen deser stadt tusschen de huyse van Franchoijs Wolphaerts aen deene zyde ende Gryetken Ariens weduwe wylen Rochus Gysbertsz aen dander zyde*. Hierop volgen standaardformules over de rechten en plichten van de koper en de verkoper.

Document 11

1602, 22 februari – Transportakte Het Vergulde Serpent

RAD 9 (Gerecht van Dordrecht), inv. nr. 1582, f. 90v-91r

De betreffende woning was *staende ende gelegen over het St. Jacobsgasthuys deser Stadt tusschen de huysse genaempt Willemstadt aen deene ende Franchoys Wolfphertsz aen dander zyde*. Hierop volgen standaardformules over de rechten en plichten van de koper en de verkoper.

Document 12

1603, 29 december – Inschrijving Artus Wolffort in het Sint-Lucasgilde Dordrecht als jonggezel
RAD 16 (Gilden en confrérieën), inv.nr. 889, f. 10v; de notitie werd tevens gepubliceerd in Obreen 1878 (dl. 1), p.191.

Arent Wolfffertsz. Schilder is / int gilt gecomen op den xxix / december anno 1603, sijnde / jongh ghesel. De post is doorgestreept en er staat boven *sijn gilt verbuert*. Voor de post staat bijgeschreven *voor twee nobels*.

RAD 16 (Gilden en confrérieën), inv.nr. 884c, f. 100v

Anderen ontfangen van de / gildebroeders als sij eerst int / gildt coemen voer den omloep

Ardts Wolfertsz schilder _____ xxij st

Document 13

1615, 1 februari – Transportakte woning

RAD 9 (Gerecht van Dordrecht), inv. nr. 1592, f. 94

De betreffende woning was *sta[ende] [ende] gelegen [aen?] de Grootekercke deser Stadt tusschen de huijse van[den] wed[uw]e van Arie Claessens aan d'eene [ende] thuijs van[den] wed[uw]e van Franchoeys Wolffraets aen d'andere sijde*. Hierop volgen standaardformules over de rechten en plichten van de koper en de verkoper.

Document 14

1618, 15 oktober – Artus Wolffort treedt op als getuige voor het niet leveren van hout aan de kerk van Santvliet

FA N 3372 (Protocollen en staten en rekeningen), f. ?v

In het document wordt vastgesteld dat *Gillis Janssens coopman van hout* zijn afspraak voor het leveren van hout voor de kerk van Santvliet niet is nagekomen. Als getuigen waren aanwezig *Aertus Wolffaert schilder* en *Philips Wits houtwerker*. De akte werd ondertekend door *Jan Halb, Anna Wijnants, Artus Wolffordt, Philippus Wits* en *H. van Cantelbeck not[ariu]s*.

Document 15

1619, 8 september – Huwelijk Artus Wolffort en Maria Wandelaers

FA PR 196 (Huwelijksregister), f. 86

Op 8 september 1619 zijn *Artus Wolfaert* en *M[ar]ia Wandeleers* getrouwd in de Onze Lieve Vrouwekerk Zuid te Antwerpen. Zij trouwden *cu[m] co[n]sensu* van de pastoor en met *dispe[n]satione* voor de drie huwelijksafroepen van de deken. Hierbij waren als getuigen aanwezig *Cornelis de Dale* en *Geraert Follicx*.

Document 16

1619, 10 september – Doop Maria Wolffort
FA PR 13 (Doopregister), f. 20r

M[a]r[i]a werd gedoopt op 10 september 1619 in de Onze Lieve Vrouwekerk Zuid als kind van *Artus Wolfart* en *M[a]r[i]a Wandelaers*. Hierbij waren als getuigen aanwezig *Ha[n]s Wandelaers* en *Catalijn van Staei*.

Document 17

1620, 23 oktober – Transportakte woning Grotekerksbuurt Marygen Dirck
RAD 9 (Gerecht van Dordrecht), inv.nr. 1596, f. 124

Mariken Dircxdr. Wed[uwe] wijlen Franchois Wolphers verkocht de woning *staende ende gelege tusschen de pelse ende lombardenbrugh aen[den] havesyde*. Hierop volgen standaardformules over de rechten en plichten van de koper en de verkoper.

Document 18

1620, 13 december – Doop Franciscus Wolffort
FA PR 103 (Doopregister), f. 40v

Franciscus werd gedoopt op 13 december 1620 in de Sint Andrieskerk te Antwerpen als kind van *Arnoldus Wolfart* en *Maria*. Hierbij waren als getuigen aanwezig *Judocus Raijmaker* en *Catharina van Goudenhuysen*.

Document 19

1622, 4 juli – Doop Catharina Wolffort
FA PR 103 (Doopregister), f. 68r

Catharina werd gedoopt op 4 juli 1622 in de Sint Andrieskerk te Antwerpen als kind van *Arnoldus Wolfaert* en *Maria*. Hierbij waren als getuigen aanwezig *Cornelius vander Bem[bd?]a* en *Adriana Wandelaers*.

Document 20

1624, 12 augustus – Doop Anna Wolffort
FA PR 103 (Doopregister), f. 91v

Anna werd gedoopt op 12 augustus 1624 in de Sint Andrieskerk te Antwerpen als kind van *Arnoldus Wolfart* en *Maria Wandeleers*. Hierbij waren als getuigen aanwezig *Petrus van mol* en *Catherina Wandeleers*.

Document 21

1626, 21 april - Huurakte van de Gulden Beytel

FA N 480 (Protocolen en staten en rekeningen), f. 344

Op verzoek van *H[ee]r Peeter / Marcelis wachtmeester deser stadt* kwamen op 21 april 1626 *Artus Wolffart schilder out xlv jaren* en *juffrouwe Maria Wandelers out omtrent xxxij jaren* bij de notaris Michiel van Cauwenberghe om de verhuur van *het achterhuys vanden huysse ghenaeemt den gulden Beytel ghestaen ende ghelegen inde Huidevetters strate* vast te laten leggen. Dit achterhuis werd verhuurd aan *de huysvrouw van Victor de Hooghe silversmit sinds tsint Iansmisse (= 24 juni) den Jare xvi [honderd] ende vijven twintigh* voor een periode van *eenen jare expirerende tsint Iansmisse toecomende*. De huysvrouw *Victors* verklaart dat *ingevalle sy wiste dat symare voor eenen iare inden voorscreven achterhuysse soude hebben ghewoont dat sy met haren man daer inne nyet en soude wesen ghecomen*. *Victor de Hooghe ende syn huysvrouw (...) hebben versocht het voorscreven achterhuys te hueren waer toe sy comparanten nyet en hebben willen verstaen dan mits scheydende vanden hoff ende van selver camer dese te voren in hueren hadden gehad*. Uiteindelijk werden de comparanten en de attestanten het niet eens over de huurprijs en heeft die *ghecompareerde huere gheen* *voorstghanck gehad*.

Als getuige was aanwezig *Anthonis Jaspars mede notaris*. De akte werd ondertekend door *Artus Wolffordt, Maria Wandelaers* en *M. van Cauwenberghe not[ariu]s*.

Document 22

1626, 15 november – Doop Jan Baptist

FA PR 14 (Dooptregister), f. 25v

Jo[hann]es bapt werd gedoopt op 15 november 1626 in de Onze Lieve Vrouwekerk Zuid. Hierbij aanwezig waren zijn ouders *Artus Wolfaert* en *Maria Wandelaers* en als getuigen *Gulielmus Verhagen* en *Adriana vander A*.

Document 23

1628, 16 augustus – Doop Maria Elisabeth

FA PR 14 (Dooptregister), f. 48r

Maria Elisabeth werd gedoopt op 16 augustus 1628 in de Onze Lieve Vrouwekerk Zuid. Hierbij aanwezig waren haar ouders *Artus Wolfaert* en *Maria Wandelaer* en als getuigen *Jo[hann]es Wandelaer* en *Abigail Wandelaer*.

Document 24

1631, 14 januari – Doop Alegunda Wolffort

FA PR 136 (Doopregister), f. 123r

Alegunda werd gedoopt op 14 januari 1631 in de St. Joriskerk als kind van *Artus Wolvaert* en *Maria Wandelaers*. Hierbij waren als getuigen aanwezig *Cornelis Woelput* en *Jude[?] Jacobs*.

Document 25

1633, 6 juli – Doop Petrus Wolffort

FA PR 137(Doopregister), f. ? (document ernstig beschadigd)

Petrus werd gedoopt op 6 juli 1633 in de St. Joriskerk als kind van *Artus Wolfaert* en *Maria Wandelaers*. Hierbij waren als getuigen aanwezig *Cornelius van Moll* en *Catherina Wandelaers*.

Document 26

1633, 22 november – Uittrekstel van het testament van Marygen Dirck (originele testament is verloren gegaan)

RAD 10.18 (Weesboeken), f. 224r-v.

Het document is een *Extract* van het testament van *Marijcken Dircks dr. Wed[uw]e van Franchoijs Wolffaerts*. Hierin werd de bemoeienis van de weeskamer bij de verdeling van de goederen uitgesloten en voorkomen dat een boedelbeschrijving overlegd moest worden aan de weeskamer.

Gerardt van Bonckelwaert haeren swaeger ende Claes pieterssz hoede craemer haeren behouden neve worden in het testament aangewezen als voogden. Mochten zij komen *toverlijden voor ende alleer alle de minderiaerigen waeren beiaert dat insulcken gevalle den lanckstlevenden van het vermogen van tot hen te assumeren*. Uitdrukkelijk wordt vastgesteld dat Marygen Dirck niet *wilt offe begeert dat eenigen staet offe inventaris van haere naer te laetene goederen geleverd sal worden ten weescaemere deser stede Dordrecht*.

Aldus Geextraheert vuytte testametaere dispositie van Marijcken Dircks dochter wed[uw]e van Franchoijs Wolffaerts gepasseert voor mij notaris ondergess. ende seeckere getuigen op den 28 december anno 1627 ende naer collatio gedaen is deser daer mede bevonden te accorderen op den 22 november 1633 Ende was onderteijckent J. Vekemans Notr. Pub.

Document 27

1638, 18 mei – Tolverklaring Artus Wolffort

FA SR 650 (Schepenregister), f. 345r

Artus Wolffart schilder verklaart dat alle alsulcke goede waren ende coopmanschappen die hij op de tolkamer van Brabant zal aangeven, alleen hem zullen toebehoren.

Document 28

1639, 16 mei – Tolverklaring Artus Wolffort

FA SR 656 (Schepenregister), f. 188v

Artus Wolfaert schilder verklaart dat alle goederen die hij op de tolkamer van Brabant zal aangeven, alleen hem zullen toebehoren.

Document 29

1641, 11 januari – Testament van Artus Wolffort

FA N 2600 (Protocollen, staten en rekeningen), f. 17

Op 11 januari 1641 verschenen *Artus Wolffardt schilder ende j[uf]v[rouw]^e Maria Wandelaers sijne huysv[rouw]* voor de notaris Frans Marcelis. Artus was *siecken ok in lichame ende te bedde liggende maer de voorsz. Maria gesont van hertte gaen[de] ende staen[de]* (hierop volgen de gebruikelijke formules betreffende haar gezondheid van lichaam en geest en de broosheid van het menselijk leven).

De comparanten *commen alsoo voorts tot het maecken van desen hunnen testamente*. Er zal aan de *huysarmen deser stadt een pondt vlems eens* worden uitgekeerd. De *lancxstlevenden van hun beijden* wordt verplicht *terstont naer de doot des terst aflijvige allen de helft naer te kistens gouden te [armeerden?] (...)*. De *lancxstlevenden* is *vrijen ende liberen wille daermede te doen sonder contraderen oft tegensegging van ijemanden*. De *lancxstlevenden* is echter verplicht de *kinderen die hunnen cost noch nyet weerdich van souden mogen sijn te houden ende onderhouden van cost ete ende drancke clederen lijven ende willen ende andere behoeflichkeiten (...)*, totdat zij [geesten?] (getrouwd of gehuwd) *oft wercen oft ouderdom van vijventwinticht jaren* hebben bereikt, dan zal de *langstlevende de kinderen geven ende vrijt te krijchen in voldoeninge van[den] legitieme portie*. Verder zal de *ierst aflijvige de somme van seshin_hondert gulden eens onder hen allen waren de selve hunne kinderen bovenop hunne legitieme portie* geven.

Soo sij testatueren verclaerden institueren. Het document is niet ondertekend. Vermoedelijk is een deel van het document verloren gegaan.

Afbeeldingen

Afbeelding 1

Anthony van Dyck, *Portret van de schilder Artus Wolffort*, ca. 1630, olieverf op paneel, 22,5 x 16,5 cm, Particulie collectie, Northamptonshire (bron afbeelding: RKD)

Afbeelding 2

Cornelis Galle naar Anthony van Dyck, *Portret van de schilder Artus Wolffort*, ca. 1630-1654, gravure op papier, 248 x 170 mm, Rijksprentenkabinet, Amsterdam, inv.nr. RP-P-BI-2577 (bron afbeelding: Rijksmuseum)

Afbeelding 3

Pieter Tanjé naar Gerrit Gerritsz. Cuyp, *Dordtse stedemaagd*, 1597, gravure, 640 x 305 mm, Regionaal archief Dordrecht, inv.nr. 551_400094 (bron afbeelding: RAD)

Afbeelding 4

Jacob Gerritz. Cuyp, *Paulus aan zijn schrijftafel*, 1627, olieverf op doek, 85,2 x 102,9 cm, Dordrecht, Dordrechts museum, inv.nr. DM/986/646 (bron afbeelding: Dordrechts Museum)

Afbeelding 5

Jacob Gerritsz. Cuyp, *De berouwvolle Petrus*, 1627, olieverf op doek, 71,2 x 99,3 cm, Dordrecht, Dordrechts Museum, inv.nr. DM/970/400 (bron afbeelding: Dordrechts Museum)

Afbeelding 6

Jacob Gerritsz. Cuyp, *De Druiventeler*, 1628, olieverf op doek, 112 x 107 cm, St. Petersburg, Hermitage (bron afbeelding: Hermitage)

Afbeelding 7

Otto van Veen, *De opwekking van Lazarus*, 1608, olieverf op doek, 235 x 188,5 cm, Gent, Sint-Baafskathedraal (bron afbeelding: KIK)

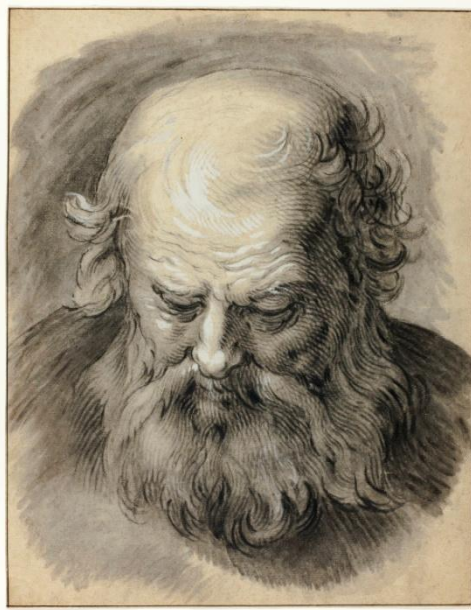
Afbeelding 8

Abraham Bloemaert, *De opwekking van Lazarus*, 1609, olieverf op doek, 220 x 184 cm, Manchester Art Gallery, inv.nr. 1980.320 (bron afbeelding: ArtUK)

Afbeelding 9

Abraham Bloemaert, *Studiekoppen van oude mannen*, ca. 1605-1610, zwart krijt, pen in bruin, gehoogd met witte gouache op papier, 255 x 190 mm, Asper, Kunsthandel Michel Ceuterick (bron afbeelding: RKD)

Afbeelding 10

Abraham Bloemaert, *Studiekop van een oude man*, ca. 1595-1605, zwart krijt, houtskool, gehoogd met witte gouache op papier, 371 x 290 mm, Chicago, The Art Institute of Chicago, inv.nr. 1994.240 (bron afbeelding: The Art Institute of Chicago)

Afbeelding 11

Willem van Herp I, *Christus bij de poel te Bethesda*, olieverf op koper, 94 x 109 cm, Genua, Galleria Nazionale di Palazzo Spinola, inv.nr. 26792 (bron afbeelding: RKD)

Afbeelding 12

Peter Paul Rubens en Anthony van Dyck, *Christus in het huis van Simon de Farizeeër*, ca. 1618-1620, olieverf op doek, 189 x 284,5 cm, St. Peterburg, Hermitage, inv.nr. ГЭ-479 (bron afbeelding: Hermitage)

Afbeelding 13

Peter Paul Rubens, *Aanbidding der Koningen*, 1633-1634, olieverf op paneel, 328 x 249 cm, Cambridge, King's College Chapel (bron: afbeelding: King's College Chapel)

Afbeelding 14

Michelangelo Merisi da Caravaggio, *De maaltijd te Emmaüs*, 1601-1602, olieverf op doek, 139 x 195 cm, Londen, National Gallery, inv.nr. NG172 (bron afbeelding: Wikipedia)

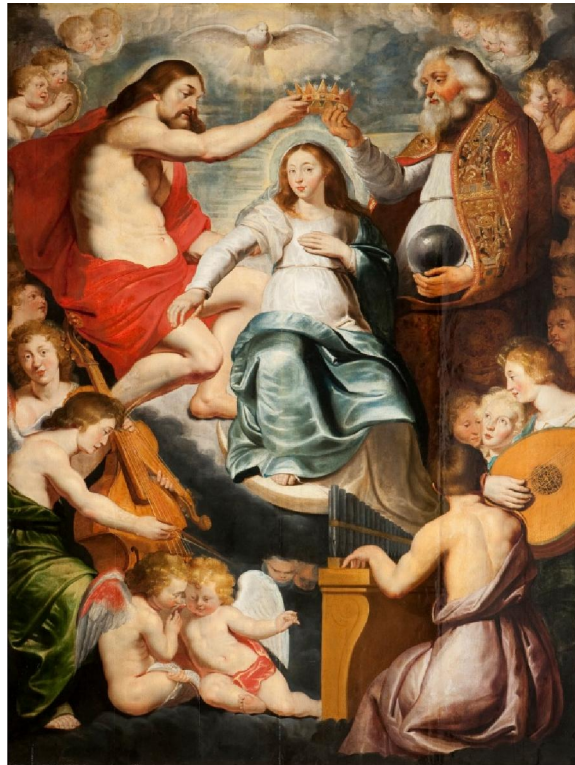
Afbeelding 15

Peter Paul Rubens, *De maaltijd te Emmaüs*, ca. 1610, olieverf op doek, 205 x 188 cm, Parijs, Église Saint-Eustache (bron afbeelding: WikiArt)

Afbeelding 16

Hendrick Goltzius, *De Heilige Andreas*, gravure, 149 x 100 mm, Madrid, Biblioteca Nacional de España (bron afbeelding: Europeana)

Afbeelding 17

Arnout Vinckenborch, *Kroning van Maria*, ca. 1617, olieverf op paneel, 217 x 160 cm, Antwerpen, Sint Pauluskerk (bron afbeelding: KIK)

Afbeelding 18

Arnout Vinckenborch, *Verrijzenis*, ca. 1617, olieverf op paneel, 216 x 154 cm, Antwerpen, Sint Pauluskerk (bron afbeelding: KIK)

Afbeelding 19

Theodoor van Thulden naar Peter Paul Rubens, *Tempel van Janus*, 1639-1641, ets en gravure op papier, 531 x 454 mm, Rijksprentenkabinet, Amsterdam, inv.nr. RP-P-OB070.270 (bron afbeelding: Rijksmuseum)

Afbeelding 20

Peter Paul Rubens, *Tempel van Janus* (olieverfschets), 1634, olieverf op paneel, 70 x 65 cm, Hermitage, St. Petersburg, inv.nr. ГЭ-500 (bron afbeelding: Hermitage)

Afbeelding 21

Peter van Lint, *Aanbidding der Koningen*, ca. 1630, olieverf op doek, 200,5 x 233 cm, Bavikhove, St. Amanduskerk (bron afbeelding: KIK)

Afbeelding 22

Jan-Baptist Wolfaerts, *Herderstafereel met Schalmeispeler*, 1646, signatuur en datum linksonder: 'B. Wolfert 1646', olieverf op doek, 75 x 67,5 cm, Rijksmuseum, Amsterdam, inv.nr. SK-A-1494 (bron afbeelding: Rijksmuseum)

Afbeelding 23

Leonaerd Bramer? naar Artus Wolffort, *De graflegging*, Amsterdam, Rijksprentenkabinet (bron afbeelding: Vlieghe 1977, afb. 48)

Afbeelding 24

Röntgenopname *De Apostel Andreas* [cat.nr. A41.1], links 180 graden gedraaid (bron afbeelding: Held 1981, afb. 3 + 4)

Afbeelding 25

Detail van Theodoor van Thulden naar Peter Paul Rubens, *Tempel van Janus*, 1639-1641, ets en gravure op papier, 531 x 454 mm, Rijksprentenkabinet, Amsterdam, inv.nr. RP-P-OB070.270 (bron afbeelding: Rijksmuseum)

STAMBOOM

Franchoijs Wolffort

° ? te Antwerpen

† tussen 1602 en 1615 te Dordrecht (RAD 9.1582, f. 91, RAD 9.1592, f. 94)

X

17 juli 1571 (FA PR 215, f. 71)

Marygen Dirck

° ? te Dordrecht

† 22 november 1633 te Dordrecht (RAD 10.18, f. 224r-v)

Jacobus

d. 21 april 1572

g. Jacob

Wolffaert en

Anna Wolffaert

(FA PR 46, f.

103)

Theodoricus

d. 12 juni 1573

g. Pauwels

Wolffart en

Magdalena

Wolffarts

(FA PR 69, f.

150v)

Franciscus

d. 10 december 1574

g. Francois Lefoort

en Magdalena

Bertels

(FA PR 69, f. 96r)

**Dirck Frans
Wolffaertsoen**

(Overvoorde

1894, p. 232)

Artus

° 1581 te Antwerpen

(FA N 480, f. 344)

† 1641 te Antwerpen,

na 11 januari

(FA N 2600, f. 17)

X 9 september 1619

g. Cornelis de Dale en

Geraert Follicx

(FA PR 196, f. . 86)

Kind

d. 8 februari 1584 te

Dordrecht

g. Hans de la Falij,

Niclaes Ariaensz en

Berten Cornelisdr.

(RAD 11.1, f. 96r.)

Aelken

d. 1 augustus 1586

te Dordrecht

g. Jan Peters en

Annicken

Cornelisdr.

(RAD 11.1, f. 127r)

**Catharina
Franchoijsdr.
Wolffort**

° ? te Dordrecht

X 10 december 1606

(RAD 10, f. 53v)

**Gerit Frantszz.
van Bonckelwaert**

° ? te Dordrecht

LEGENDA

d. doop

g. getuigen

° geboorte

X huwelijk

† overlijden

--- familieband

onzekeer

Peter Wandelaers

X 10 november 1591

g. Cornelis Verbeeck en

Guilliam van Staei

(FA PR 195, f. 987)

Magdalena van Staei

Maria Wandelaers

d. 2 juli 1594

g. Guiliam van Staei en

Meney Stay Clemens

(FA PR 11, f. 50r)

Maria

d. 10 september 1619

g. Hans Wandelaerts

en Catalijn van Staei

(FA PR 13, f. 20r)

† ca. 1701-1702

(Rombouts/Lerius

1961, dl. 2, p.630)

X 10 juli 1654

g. Joannes Marcille en

Joannes Lobame

(FA PR 258, f. 62r)

Willem van Herp I

° ca. 1613-1614

† 23 juni 1677

(Van den Branden

1883, p. 916)

Franciscus

d. 13 december 1620

g. Judocus Raijmaker

en Catharina van

Goudhuijsen

(FA PR 103, f. 40v)

X 22 mei 1647

g. Michael van

Geldere en Jan van

Zallandt

(FA PR 205, f. 237)

Elisabetha

Smeulders

Catharina

d. 4 juli 1622

g. Cornelius vander

Bembd en Adriana

Wandelers

(FA PR 103, f. 68r)

Anna

d. 12 augustus 1624

g. Petrus van Mol

en Catharina

Wandeleers

(FA PR 103, f. 91v)

X ? (Thiel-

Stroman

2006, p. 355,

noot 10)

Salomon

Stuyteling

X 2 augustus 1671

(NHA DTB 55, f. 163,

Thiel-Stroman 2006, p.

355, noot 10)

Hendrick Straetman

° ? te Vorchten

Jan Baptist

d. 15 november 1626

g. Gulielmus Verhagen

en Adriana van der A

(FA PR 14, f. 25v)

Maria Elisabeth

d. 16 augustus 1628

g. Johannes

Wandelaer en

Abigail Wandelaer

(FA PR 14, f. 48r)

Alegunda

d. 14 januari

1631

g, Cornelis

Woelput en

Judea Jacobs

(FA PR 136, f.

123r)

Petrus

d. 6 juli 1633

g. Cornelius van

Moll en Catherina

Wandelaers

(FA PR 137, f. ?)

Norbertus van Herp d. 6 mei 1644 (FA PR 105, f. 80v)

Maria Anna van Herp d. 23 januari 1656 (FA PR 140, f. 165r)

Willem van Herp II d. 4 februari 1657 (FA PR 140, f. 198r)

Anna Maria van Herp d. 8 september 1659 (FA PR 141, f. 34r)